

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

А. В. Боровик, П. І. Мандзик

**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ
РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ПРАВОСУДДЯ
З УРАХУВАННЯМ НАЙКРАЩИХ
МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ТА ПРАКТИК**

Монографія

Видавництво
«Юридика»
2023

УДК 342.951:342.56:006.032
Б83

Рецензенти:

Ольга Ігорівна Безпалова – доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України;

Микола Іванович Іншин – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, академік Національної академії правових наук України;

Руслан Андрійович Сербин – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Науково-дослідного інституту публічного права
(протокол № 7 від 19.06.2023 р.)*

Боровик А. В.

Б83 Адміністративно-правові засади розвитку системи правосуддя з урахуванням найкращих міжнародних стандартів та практик : монографія / А. В. Боровик, П. І. Мандзик. – Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. – 218 с.

ISBN 978-617-8263-44-7

У монографії на основі комплексного дослідження правових засад розвитку системи правосуддя з урахуванням найкращих міжнародних стандартів та практик, на підставі теоретико-порівняльного аналізу на адміністративно-правовому рівні розкрито сутність, функції національної системи правосуддя; визначено та класифіковано принципи сучасної системи правосуддя; розкрито сутність забезпечення права на справедливий суд як державної гарантії публічного розгляду адміністративного провадження в Україні; надано адміністративно-правову характеристику статусу судових установ у провідних країнах світу; проведено аналіз форм і розкрито характеристику принципів побудови системи правосуддя у провідних країнах світу; з урахуванням міжнародних стандартів і принципів виділено дієві форми інтернаціонального співробітництва судових установ; проаналізовано та виділено позитивний міжнародний досвід здійснення порядку управлінської діяльності судових установ; розкрито основні напрями вдосконалення та розвитку національної системи правосуддя на засадах міжнародних стандартів; визначено шляхи адаптації позитивного зарубіжного досвіду організації системи правосуддя в національну правову систему діяльності судових установ.

УДК 342.951:342.56:006.032

ISBN 978-617-8263-44-7
DOI: 10.5281/zenodo.8083377

© А. В. Боровик, П. І. Мандзик, 2023

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	4
ПЕРЕДМОВА	5
Розділ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ПРАВОСУДДЯ	7
1.1. Сутність та функції національної системи правосуддя	7
1.2. Принципи сучасної системи правосуддя на національному рівні	25
1.3. Забезпечення права на справедливий суд як гарантія публічного розгляду адміністративного провадження в Україні	42
Розділ 2. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗДІЙСНЕННЯ СИСТЕМИ ПРАВОСУДДЯ ВІДПОВІДНО ДО МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ТА ПРИНЦИПІВ	61
2.1. Правовий статус судових установ у провідних країнах світу	61
2.2. Форми та принципи побудови системи правосуддя у провідних країнах світу	84
2.3. Ефективні форми інтернаціонального співробітництва судових установ з урахуванням міжнародних стандартів і принципів	107
Розділ 3. НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ПРАВОСУДДЯ З УРАХУВАННЯМ НАЙКРАЩИХ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ТА ПРАКТИК	122
3.1. Міжнародний позитивний досвід управлінської діяльності судових установ	122
3.2. Основні напрями вдосконалення та розвитку національної системи правосуддя на засадах міжнародних стандартів	145
3.3. Зарубіжний досвід організації системи правосуддя та можливість його адаптації в національну правову систему діяльності судових установ	165
ВИСНОВКИ	183
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	190

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- ЕКПЛ – Європейська конвенція з прав людини
- ЄС – Європейський Союз
- ЕСПЛ – Європейський суд з прав людини
- ЗМІ – Засоби масової інформації, масмедіа
- КАСУ – Кодекс адміністративного судочинства України
- КРЕС – Консультативна рада європейських суддів
- КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення
- ООН – Організація Об'єднаних Націй
- США – Сполучені Штати Америки

ПЕРЕДМОВА

Ратифікувавши Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1997 року, Україна вибрала ключовим вектором політики неупереджене дотримання прав та свобод людини, упровадження європейських стандартів і демократичних основ як підґрунтя розвитку системи правосуддя, основним завданням якого є зміцнення законності, відновлення порушених прав та свобод особи. Саме євроінтеграційний курс сприяв здійсненню кроків до приведення національного законодавства у відповідність до європейських стандартів у сфері неупередженого правосуддя.

Протягом 30 років незалежності України судочинство пройшло складний шлях розвитку та вдосконалення, який триває донині. Водночас попри принципові позитивні нововведення, такі як адміністративне судочинство, довічне призначення суддів, запровадження елементів електронного судочинства, правосуддя у нашій державі, на думку більшості громадян України й іноземних партнерів, залишається недостатньо розвинутим, незалежним і безстороннім. Зазначене вказує на потребу в поглибленому вивченні міжнародного досвіду управлінської діяльності судових установ для пошуку способів розв'язання наявних у національній системі правосуддя проблем. Прагнення до вдосконалення вказаної системи, її оптимізації прослідковується також у меті Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, затвердженій Указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021, одним із результатів якої передбачено ефективне функціонування цієї системи.

Останнім часом дослідження позитивного міжнародного досвіду з правового регулювання окремих судових установ фрагментарно здійснювали сучасні вчені-адміністративісти. Зокрема, шляхи впровадження у діяльність вищих спеціалізованих судів України з урахуванням зарубіжного досвіду визначила І.Л. Антипова в роботі

«Адміністративно-правовий статус вищих спеціалізованих судів в Україні» (2021). У дослідженні «Адміністративно-правовий статус апарату суду в Україні» (2018) А.М. Макаровець обґрунтувала можливість впровадження в національне законодавство та практичну діяльність апарату суду позитивного зарубіжного досвіду. У праці К.О. Іноземцевої «Організаційно-правові засади кадрового забезпечення судової системи України» (2021) висвітлено проблему кадрового забезпечення судової системи України та на підставі міжнародного досвіду запропоновано шляхи вдосконалення кадрового складу на національному рівні.

Розділ 1

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ПРАВОСУДДЯ

1.1. Сутність та функції національної системи правосуддя

Однією з ознак правової держави є діяльність незалежної та неупередженої національної системи правосуддя, тому дотримання прав і свобод людини та громадянина, реальне існування громадянського суспільства у державі зумовлено незалежними і самостійними судами.

Як відомо, одним із питань, яке завжди було у центрі уваги як науковців, так і практиків, як політологів так і правників, є розуміння сутності національної системи правосуддя. Це пов'язано з тим, що у демократичній правовій державі одним із головних принципів організації судоустрою та здійснення судочинства є забезпечення права людини на звернення до суду з дотриманням усіх гарантій та прав, що загалом забезпечувало би право на справедливий судовий розгляд. Ефективність звернення до суду залежить від наявності умов, які б гарантували відсутність фактичних та юридичних перешкод у разі звернення особи до суду, реалізуючи право на судовий захист прав і свобод людини¹. Безперечно, без розуміння загального поняття «правосуддя» неможливо зрозуміти сутність та зміст національної системи правосуддя.

Поняття «правосуддя» є предметом наукових розвідок усіх правників, які досліджують судову владу та діяльність судів. До них належать такі науковці, як В.С. Бігун, І.С. Гриценко, Н.А. Гураленко, К.В. Гусаров, С.В. Ківалов, М.А. Погорецький, В.П. Самохвалов, Є.А. Таликін, О.С. Ткачук, А.В. Чернушенко, О.В. Щербанюк та ін.

¹ Балацька О. Доступ до правосуддя як загальна засада кримінального провадження. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 262–268.

Як і будь-яке складне явище у юриспруденції, поняття «правосуддя» зумовлює багатоманітність підходів до його розуміння.

Так, перша група науковців ототожнює поняття «правосуддя» з поняттям судової влади. Вони обґрунтовують зазначену позицію тим, що головне призначення судової влади – здійснювати правосуддя.

Так, Д.М. Притика зазначає, що основною функцією судової влади є здійснення правосуддя, яке є видом державної діяльності, що реалізується у формі розгляду та розв'язання соціальних спорів та конфліктів, пов'язаних із порушенням норм права, а іноді – з обов'язковим їх тлумаченням, створення правотворчих прецедентів судами, виконання контрольних та деяких інших (визначення юридичних фактів) повноважень¹.

С.В. Ківалов та В.П. Самохвалов вважають, що правосуддя є єдиною функцією судової влади. При цьому вони наголошують, що виражається на практиці зазначена функція у вигляді судового контролю².

Схожий погляд можна побачити у М.І. Смоковича, який наголошує, що функціональне спрямування судової влади полягає лише в здійсненні правосуддя, через які суд може вчиняти відповідний судовий контроль, результатом якого є прийняття рішення³.

А.В. Чернушенко вважає, що суди виконують не лише функцію правосуддя, а й інші функції: правоохоронну, правозахисну, виховну тощо. Але всі ці функції, на думку правника, здійснюються тільки для практичної реалізації правосуддя⁴.

Щодо сутності правосуддя у науці існують два погляди. Перший, який має назву «функціональний», розглядає правосуддя як юридичну процедуру реалізації функцій судової влади, що включають у себе захист прав людини і громадянина, охорону конституційного

¹ Притика Д.М. Правові засади організації та діяльності органів господарської юрисдикції та шляхи їх удосконалення. Київ : Ін Юре, 2003. 328 с.

² Ківалов С.В. Судебная реформа в Украине: разочарования и надежды. Одесса : Юрид. літ., 2010. 311 с.; Самохвалов В.П. Загальна теорія судової влади: системно-правові аспекти розвитку : навчальний посібник. Київ : Юстініан, 2010. 135 с.

³ Смокович М. Судова влада: місце в суспільстві та судовий контроль. *Юридична Україна*. 2012. № 10. С. 103–106.

⁴ Чернушенко А.В. Судова влада і судова система України. *Судова апеляція*. 2005. № 1. С. 15–16.

ладу, розгляд справ тощо. У цьому разі правосуддя є зовнішнім проявом здійснення судової влади. Протилежний підхід, що називається сутнісним, розкриває правосуддя через змістовні ознаки діяльності суду з вирішення справи¹. В.С. Бігун зазначає, що якщо перший підхід ототожнює його із судовим розглядом справи, судочинством, то другий зосереджується на внутрішніх рисах судової діяльності. Отже, якщо перший підхід акцентує увагу на функціях та суб'єктному складі суду, то другий – на змісті судового процесу та його меті, зокрема справедливості. Тому закономірним є розуміння правосуддя як справедливості у значенні мети судочинства як судової діяльності². Виходячи із цього, судочинство є формою, а правосуддя – змістом.

Розкриваючи сутність правосуддя, Б. Малишев визначає, що правосуддя можна вважати метою, а судочинство – результатом діяльності національної системи правосуддя. При цьому мета є ідеалом, а результат – реальністю. Мета діяльності національної системи правосуддя повинна базуватися на цінностях суспільства, водночас результат цієї діяльності може відповідати меті, а може не відповідати³. Науковець звертає увагу, що правосуддя є аксіологічним поняттям, тобто діяльність судів повинна відповідати ціннісним, морально-правовим критеріям. Учений зауважує, що правосуддя – це значною мірою аксіологічне поняття, себто діяльність судів, яка відповідає певним ціннісним, морально-правовим критеріям, а діяльність судів, яка базується виключно на нормах закону, є судочинством. Таким чином, правосуддя потрібно розглядати як судочинство, що відповідає вимогам справедливості та є інструментом досягнення справедливості під час вирішення судового спору, що виражається у належному захисті судом прав і свобод людини⁴.

¹ Бігун В.С. Філософія правосуддя як напрям філософії права. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 4. С. 19–26.

² Там само.

³ Малишев Б. Судова правотворчість як засіб досягнення мети правосуддя. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. № 1 (5). С. 47–62.

⁴ Ватаманюк Л. Кореляція наукових підходів щодо дефініції правосуддя. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2020. № 2. Т. 7. С. 42–47.

Отже, правосуддя є змістом, а судочинство – формою здійснення завдань національної системи правосуддя.

Є.А. Таликін також вважає, що правосуддя пов'язане з утвердженням права, що покликане визначати не лише діяльність суду, а й діяльність «правового» суду, поєднуючи ознаки, що засвідчують високий рівень судової діяльності: справедливість, своєчасність, ефективність, доступність та інші риси, які пов'язуються у соціумі з уявленням про ідеальний суд. Правосуддя завжди має позитивне забарвлення, тоді як «судова влада», «судочинство» його позбавлені¹.

Другий підхід до співвідношення поняття «правосуддя» та національної правової системи проявляється у тому, що не можна зводити діяльність судів лише до здійснення правосуддя, тому що судова система виконує й інші функції, визначені її завданнями. Цікавим є те, що різним у представників другої позиції є й розуміння про кількісний бік функцій судів. Зазвичай науковці вирізняли дві функції судової влади: правосуддя та судовий контроль. Такої точки зору дотримувалися І.Є. Марочкін та В.С. Стефанюк².

Привертає увагу те, що І.Є. Марочкін згодом почав вирізняти таку функцію судової влади, як вирішення соціально значущих справ, що мають правові наслідки. Але при цьому правник не розкривав її кількісний склад, хоча й говорив про неї у множині. На його думку, ця функція повинна включати в себе такі напрями діяльності судів, як розгляд та вирішення по суті правових конфліктів, які з'являються у соціумі; за клопотанням органів досудового слідства вирішують питання можливості обмеження конституційних прав та свобод людини для забезпечення мети розслідування кримінального правопорушення; винятковою компетенцією суду є прийняття у передбачених законом випадках рішень щодо обмеження прав та свобод громадян, що не пов'язані з учиненням правопорушення; офіційно засвідчують юридичні факти, що визначають виникнення, зміну чи припинення

¹ Таликін Є.А. Зміст поняття «правосуддя» у контексті функцій господарського суду. *Університетські наукові записки*. 2011. № 4. С. 164–169.

² Судова влада : монографія / І.Є. Марочкін та ін. ; ред. І.Є. Марочкін ; НАПН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2015. 790 с.; Стажування майбутніх суддів: німецький досвід. *Національна школа суддів України*. URL: <http://www.nsj.gov.ua/ua/news/stajuvannya-maybutnih-suddiv-nimetskiy-dosvid/>

особистих або майнових прав фізичних та юридичних осіб; правозастосовна діяльність, у процесі якої судді тлумачать правову норму¹. На нашу думку, виходячи з розуміння функції державного органу як основного напрямку діяльності цього органу, можна вважати це окремими функціями судової влади, а не проявом однієї функції.

На думку В.Д. Бринцева, судова влада виконує чотири функції: правосуддя, судовий контроль, судове санкціонування та судовий нагляд². Не зовсім зрозуміле відмежування у цьому разі таких понять, як «судовий контроль» та «судовий нагляд», тому що контроль та нагляд за дотриманням законності вважається одним із напрямів діяльності судової влади. Також стосовно поняття судового санкціонування точаться дискусії, тому що питання судової правотворчості виходячи з приналежності України до романо-германської правової сім'ї може викликати певні сумніви.

С.Г. Штогун також говорить про чотири функції залежно від напрямів діяльності: організаційні; функції, пов'язані з реалізацією правосуддя; функції судового контролю та функції із забезпечення виконання судового рішення³. Тут знову можна говорити про окремі функції, які виконують суди.

О.С. Ткачук виділяє такі функції судової влади: правосуддя як головну функцію; установчу, тобто діяльність суду під час розгляду справ з окремого провадження; забезпечувальну, яка виражається у створенні умов для реального здійснення суб'єктивних прав у майбутньому та належного виконання процесуальних обов'язків; функцію судового контролю; функцію уніфікації судової практики, що здійснюється з метою забезпечення єдності судової практики та виконання Україною взятих на себе зобов'язань⁴. Не зовсім згодні

¹ Судова влада : монографія / І.Є. Марочкін та ін. ; ред. І.Є. Марочкін ; НАПН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2015. 790 с.; Ткачук О. Функції судової влади та сфера цивільного судочинства. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 77–96.

² Брынцев В.Д. Судебная власть (правосудие). Итоги реформ 1992–2003 гг. на Украине. Харьков : Ксилон, 2004. 224 с.

³ Штогун С. Функції та повноваження судової влади. *Юридична Україна*. 2008. № 4. С. 88–92.

⁴ Ткачук О. Функції судової влади та сфера цивільного судочинства. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 77–96.

з дефініцією «установча функція», яка теоретиками права розглядається як форма здійснення функцій держави і являє собою діяльність представницьких (первинних) органів державної влади з формування вторинних органів державної влади¹.

Деякі науковців узагалі вважають, що вся судова діяльність є правосуддям. Наприклад, на думку К. Гусарова, «правосуддя – це основна та єдина діяльність судових органів, яка полягає у необмеженій судовій юрисдикції»². Зазначена позиція більше виражає погляд першої групи правників, які ототожнюють правосуддя з поняттям «судова влада».

При цьому науковець вирізняє такі функції правосуддя: позовне провадження; контрольна функція; розгляд і вирішення справ у безспірному порядку; застосування до порушників процесуального закону та заходів процесуальної відповідальності; тлумачення правових норм³. Але тут виникає питання щодо останньої функції – тлумачення, без якої неможливо здійснювати будь-які інші визначені науковцем функції, які є проявом правозастосовних функцій держави⁴.

Ми притримуємося позиції, що судова влада – складне явище, яке постійно розвивається та змінюється. При цьому не можна ототожнювати поняття «правосуддя» та «судова влада». Але вважаємо, що правосуддя є головною функцією, що закріплено у нормативно-правових актах: у ч. 1 ст. 124 Конституції України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР «правосуддя в Україні здійснюють виключно суди»⁵; у ч. 1 ст. 5 «правосуддя в Україні здійснюється виключно судами та відповідно до визначених законом процедур судочинства»⁶. На нашу думку, національна система правосуддя виконує такі основні функції:

¹ Теорія держави і права : підручник / кол. авт. ; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю.А. Ведерніков. 3-є вид., перероб. і доп. Дніпро : Дніпр. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2016. 480 с.

² Гусаров К.В. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядку. Харків : Право, 2010. 352 с.

³ Там само.

⁴ Теорія держави і права: підручник / кол. авт. ; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю.А. Ведерніков. 3-є вид., перероб. і доп. Дніпро : Дніпр. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2016. 480 с.

⁵ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР.

⁶ Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>

захист прав і свобод людини та громадянина; розгляд справи у суді й винесення рішення по справі; розгляд і вирішення справи у безспірному порядку; тлумачення норм права; контрольна. Як уже зазначалося, у демократичному суспільстві роль судів зростає, а тому об'єктивно кількість функцій, які виконує судова влада, не є вичерпною¹.

Як і будь-яке складне явище, розуміння функцій національної системи правосуддя потребує їх класифікації. Виділення видів функцій національної системи правосуддя потрібно для розуміння їх сутності та прояву на практиці. Зазвичай підходи до класифікації функцій національної системи правосуддя є різними у науковців, що висвітлюють зазначену проблематику.

Перший підхід до розподілу функцій національної системи правосуддя корелюється з підходом до розуміння правосуддя. Тобто правосуддя ототожнюється з усією національною системою правосуддя, тому й розподіл функцій передбачає наявність головної функції, тобто здійснення правосуддя і так званих другорядних, додаткових функцій². До цієї групи науковців також можна віднести і розподіл функцій національної системи правосуддя на основні та адміністративні³.

Друга група науковців під час класифікації функцій національної системи правосуддя ототожнює функції судової влади, судової системи та органів судової влади⁴.

Існує ще одна категорія правників, які вирізняють лише функції окремих органів судової влади, не включаючи їх до системи судових органів⁵.

¹ Штогун С. Функції та повноваження судової влади. *Юридична Україна*. 2008. № 4. С. 88–92.

² Капустинський В.А. Функції суду: історико-правовий аналіз : монографія. Київ : Логос, 2015. 144 с.

³ Вільгушинський М.Й. Суди загальної юрисдикції у системі взаємовідносин із суб'єктами владних повноважень та громадськістю : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10. Одеса, 2013. 32 с.; Булкат М.С. Теоретико-правові засади судової влади: сучасний концепт : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2019. 444 с.

⁴ Ігонін Р. Функції судової влади. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 2. С. 167–169; Карпечкін П. Основні функції органів судової влади. *Вісник прокуратури*. 2003. № 1. С. 87–90.

⁵ Глушенко С.В. Функції вищих спеціалізованих судів України: сутність і зміст. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2013. № 1 (13). С. 37–51; Сердюк В.В. Верховний Суд України в системі розподілу функцій влади : монографія. Київ : Істина, 2007. 232 с.

Академічний тлумачний словник надає таке поняття класифікації: це система розподілу предметів, явищ і понять на класи, групи тощо за спільними ознаками, властивостями¹. Сутність класифікації наука розглядає у різних аспектах: процес вироблення класифікаційної схеми; процес створення груп явищ; результат наукового дослідження. При цьому науковці стверджують, що зазначене явище може бути як основним методом дослідження, так і додатковим методом пізнання, висновки використання якого важливі для продовження наукових розвідок. Якщо говорити про класифікацію як про допоміжний метод, то він потрібен для того, щоб зробити підсумки наукових досліджень, систематизувати його результати, надати можливість здійснювати подальші розвідки певними методами. Окрім того, існує думка, що класифікація, з одного боку, є методом наукового дослідження, а з іншого – етапом наукового пізнання.

Окрім того, судова влада виконує функції, які здійснюються через правові форми діяльності держави: правозастосовну, правоохоронну, контрольну. Через правозастосовну форму діяльності судової влади здійснюються функція розгляду справи у суді й винесення рішення по справі, розгляд і рішення справи у безспірному порядку. Функція тлумачення норм права, на нашу думку, є складовою частиною правозастосовного процесу, тому що без правильного та єдиного з'ясування змісту норм права неможливе правильне й однакове застосування норм права. Захист прав і свобод людини та громадянина як функція судової влади має вираз у правоохоронній формі діяльності держави. Відповідно, контрольна-наглядова функція виражається через контрольну функцію судової влади. Хотілося б зазначити, що у демократичному суспільстві роль судів зростає, а тому об'єктивно кількість функцій, які виконує судова влада, не є вичерпною.

Існує позиція, відповідно до якої під поняттям «правосуддя» розуміється діяльність не лише судів, а й інших державних органів, які здійснюють захист порушених прав і свобод людини та громадянина. До них науковці відносять «відновне правосуддя»,

¹ Словник української мови. В 11 т. / редкол.: І.К. Білодід (гол.) та ін. ; АН Української РСР ; Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні. Київ : Наук. думка, 1973. Т. 4. І–М. 840 с.

«економічне правосуддя», «громадське правосуддя», «посвідчувальне правосуддя», «третейське правосуддя», «альтернативне правосуддя», «превентивне правосуддя»¹.

Але слушною є позиція О.В. Щербанюк, яка вважає, що правосуддя як форма здійснювання судової влади є діяльністю. Відповідно до Конституції та законодавства України, носієм судової влади є суди. Тому жодним іншим органам не можуть делегуватися функції щодо здійснення судової влади, отже, не можуть претендувати і на функції органів правосуддя, а їхня діяльність не є судочинством. Не викликає заперечення, що захист прав і законних інтересів громадян, юридичних осіб щодо безспірних питань забезпечують нотаріат, реєстраційні органи, однак вирішення ними цих правових проблем, на думку дослідниці, не є здійсненням правосуддя². У цьому разі ми можемо спостерігати використання дефініції «правосуддя» для різноманітного за своєю сутністю кола понять.

Окрім того, ще одна позиція наголошує, що правосуддя є лише частиною судової діяльності, визначеною за різними ознаками. Деякі науковці вважають, що до правосуддя не можна відносити дії щодо підготовки справи до судового розгляду та дії, які не призводять до вирішення справи по суті, зокрема і винесення ухвал про закриття провадження у справі. Але інші їм суперечать і наголошують, що правосуддя є сутністю судово-владних відносин, які передбачають не лише розгляд справи по суті, а й нові контрольні повноваження суду³.

Отже, на нашу думку, національна система правосуддя – складне явище, яке постійно розвивається та змінюється. Не можна ототожнювати поняття правосуддя та національну систему правосуддя.

Сутність будь-якого явища можна називати внутрішнім змістом його діяльності, а напрями діяльності – це функції, які виконує це явище у суспільстві. Так, наприклад, сутність держави є внутрішній

¹ Ватаманюк Л. Кореляція наукових підходів до дефініції правосуддя. Вісник Національного ун-ту «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. 2020. № 2. Т. 7. С. 42–47.

² Щербанюк О.В. Становлення концепції судового права. Науковий вісник Ужгородського національного ун-ту. Серія: Право. 2015. Т. 1. С. 157–160.

³ Ватаманюк Л. Кореляція наукових підходів до дефініції правосуддя. Вісник Національного ун-ту «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. 2020. № 2. Т. 7. С. 42–47.

зміст її діяльності, непорушний зв'язок властивостей та елементів, безперервність взаємодії між суб'єктами суспільних відносин, форма прояву цих відносин у державі Під функціями держави, наприклад, розуміють основні напрями діяльності держави, у яких виражаються її сутність та соціальне призначення, цілі та завдання щодо управління суспільством у притаманних їй формах і методах¹.

Таким чином, можна говорити, що сутність національної системи правосуддя – це внутрішній зміст діяльності цієї системи, який виражається у виконанні функцій, головною з яких є захист прав і свобод людини та громадянина.

Своєю чергою, під функціями національної системи правосуддя розуміють законодавчо урегульовані основні напрями діяльності національної системи правосуддя, пов'язані зі здійсненням правосуддя, вирішенням судовими органами влади з дотриманням судочинства конкретних юридичних справ.

Кожному явищу притаманні певні риси, які відрізняють це поняття від інших понять. Так, наприклад, ознаками функцій держави є такі:

- а) вони безпосередньо відображають чи конкретизують сутність держави;
- б) через них реалізуються основні завдання держави;
- в) їх здійснення веде до досягнення державою поставленої мети на даному історичному відрізку часу;
- г) їх слід розглядати як напрями діяльності держави².

Якщо виходити з того, що національна система правосуддя є частиною держави, а точніше механізмом держави, то можемо говорити про те, що функціям національної системи правосуддя притаманні такі властивості:

- об'єктивно існуюче явище;
- є основними напрямками діяльності національної системи правосуддя;

¹ Теорія держави і права : підручник / кол. авт. ; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю.А. Ведерніков. 3-є вид., перероб. і доп. Дніпро : Дніпр. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2016. 480 с.

² Там само.

- здійснюються певними методами й у певних формах;
- через них виражається сутність національної системи правосуддя;
- відображають мету національної системи правосуддя;
- розкривають завдання, які здійснює національна система правосуддя;
- змінюються відповідно до зміни сутності держави та права.

Слід зазначити, що основоположними категоріями для функцій судової влади в конкретній державі є зміст природи державної влади та поняття функцій держави, у кореляції з якими ця складова частина державної влади формується. Щодо функцій держави науковці також зазначають, що вони відрізняються від інших понять та одна від одної характером об'єкта, безпосередньої мети, матеріально-технічних засобів, методів і, як наслідок, «продуктом» діяльності¹. Усе це стосується і функцій національної системи правосуддя, тому що, як зазначалося вище, функції національної системи правосуддя корелюються з функціями, по-перше, держави, по-друге, державних органів.

Як і будь-яке складне явище, функції національної системи правосуддя класифікують за різними критеріями. Класифікація потрібна для правильного розуміння явища, з'ясування його місця серед інших явищ, висвітлення особливостей кожного явища. Класифікація є як методом вивчення явища, так і шляхом дослідження явища. Тому важливим питанням дослідження національної системи правосуддя є проблема класифікації функцій, які вона виконує.

М.Й. Вільгушинський поділяє функції судової влади системи функцій, що виконуються органами судової влади, шляхом їх поділу на: 1) основну: здійснення правосуддя як єдина форма реалізації судової влади; 2) другорядні: нормотворча, представницька, управлінська, організаційна тощо, реалізація яких регулюється переважно нормами адміністративного права і належить не до судової,

¹ Теорія держави та права : навчальний посібник / Є.В. Білозьоров та ін. ; за заг. ред. С.Д. Гусарева, О.Д. Тихомирова. Київ : НАВС; Освіта України, 2017. 320 с.; Булкат М.С. Теоретико-правові засади судової влади: сучасний концепт : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2019. 444 с.

а до виконавчої влади¹. Можна говорити, що така класифікація зміщує різні за своєю природою поняття – повноваження органів судової влади і функції органів судової влади.

Деякі науковці взагалі ототожнюють функції та повноваження органів судової влади. Так, І.С. Гриценко та М.А. Погорецький зазначають, що реалізація судової влади відбувається через такі повноваження: здійснення правосуддя; конституційний контроль; контроль за додержанням законності та обґрунтованості рішень і дій державних органів та посадових осіб; формування органів суддівського самоврядування; роз'яснення судам загальної юрисдикції актів застосування законодавства; утворення державної судової адміністрації².

Але під повноваженнями розуміють права та обов'язки державного органу, за яких права є його обов'язками. Тому ототожнення понять «функції» і «повноваження» судової влади неправильно з погляду логіки. Повноваження є складовою частиною поняття «компетенція». Окрім повноважень, у поняття «компетенція» входять поняття «предмет відання державного органу» та «особлива юридична відповідальність».

В.В. Городовенко розподіляє функції суду на:

- соціальні (правозахисна, правозастосовна, регулятивна, правовстановча, компенсаційна, виховна, превентивна, правотворча (нормотворча), інформаційна, тлумачення права, законодавчої ініціативи);
- організаційні (судовий нагляд, узагальнення судової практики, участь в організаційному забезпеченні судової влади, участь у кадровому забезпеченні судової влади);
- процесуальні (правосуддя, судовий контроль, установлення фактів, які мають юридичне значення)³.

¹ Вільгушинський М.Й. Суди загальної юрисдикції у системі взаємовідносин із суб'єктами владних повноважень та громадськістю : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10. Одеса, 2013. 32 с.

² Гриценко І.С., Погорецький М.А. Судова влада в Україні: до визначення поняття. *Право і суспільство*. 2012. № 2. С. 23–27.

³ Городовенко В.В. Проблеми незалежності судової влади : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Харків, 2006. 196 с.

Перший вид функцій – соціальні функції радше можна називати формами здійснення функцій держави. Форми здійснення функцій держави – однорідні за своїми зовнішніми ознаками види діяльності державних органів зі здійснення її функцій¹. Тут можна зазначити, що це скоріше напрями діяльності.

Своєю чергою, В.С. Смородинський, використовуючи критерій класифікації «зміст та напрям судової діяльності», виділяє три групи функцій:

- перша група (захист прав і свобод людини та громадянина, охорона конституційного ладу України) визначає спрямованість судового впливу, призначення судової діяльності;
- друга група (правосуддя, судовий контроль, тлумачення Конституції та законів України Конституційним Судом України тощо) з урахуванням її самостійної значущості розглядається ним як похідна від першої, оскільки визначає легальну процедуру здійснення функцій першої групи;
- третю групу становлять функції, пов'язані із судовим управлінням².

Зазначена класифікація, як ми говорили, поділяє функції судової влади залежно від напрямів. Перша група функцій скоріше пов'язана з поняттям мети. Друга група функцій закономірно виходить із першої, тому що співвідноситься з таким поняттям, як «завдання». А завдання завжди виражають мету явища, тому можна підтримати зазначену класифікацію функцій. Але винесення окремим видом функцій управління викликає питання, тому що, на нашу думку, управління пронизує попередні види функцій.

Цікавим є розподіл функцій С.Г. Штогуна, який поділяє функції не за родовими ознаками, а здійснює їх класифікацію у видовому масштабі. Так, на його думку, діяльність суду характеризується реалізацією таких функцій: правосуддя, конституційного контролю, контрольної, дозвільної, організаційної, кадрової, інформаційної,

¹ Теорія держави і права : підручник / кол. авт. ; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю.А. Ведерников. 3-є вид., перероб. і доп. Дніпро : Дніпр. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2016. 480 с.

² Смородинський В.С. Судова влада в Україні (загальнотеоретичні проблеми) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2001. 20 с.

статистичної, роз'яснючої, обрання міри запобіжного заходу у вигляді арешту, звільнення від покарання і направлення для відбуття покарання; звернення до виконання рішень суду та контроль за його виконанням¹.

Тут ми можемо зазначити, що відсутня класифікація, тому що класифікація передбачає розподіл на види за певними критеріями, а в даному разі присутнє механічне перерахування функцій.

Найбільш розлогу класифікацію функцій надав П.Ф. Карпечкін. Науковець запропонував декілька критеріїв розподілу функцій судів:

1) за суб'єктами здійснення правосуддя: функції Верховного Суду України, функції вищих спеціалізованих судів, апеляційних судів, функції місцевих судів;

2) за об'єктами правосуддя: функція цивільного правосуддя, функція господарського правосуддя, функція адміністративного правосуддя, функція кримінального правосуддя;

3) за способами правосуддя: правозастосовна функція, нормотворча функція, правозахисна функція, представницька функція та функція організаційного, кадрового, фінансового і матеріально-технічного забезпечення діяльності судів загальної юрисдикції;

4) за формою здійснення судочинства: функція цивільного судочинства, функція кримінального судочинства, функція спеціалізованого судочинства;

5) за терміном здійснення функцій: постійні функції, тимчасові функції;

6) за територією здійснення функцій: загальнодержавні функції, місцеві функції².

Позитивне у зазначеному підході – наявність різноманітних критеріїв, але недоліком ми вважаємо повторення деяких із них, наприклад об'єкт правосуддя та форма здійснення судочинства вважаються тотожними.

Р. Ігонін розподіляє функції суду на дві групи: функції суду (як органу державної влади та судді або складу суддів, які виступають

¹ Штогун С.Г. Правові проблеми організації і функціонування місцевих загальних судів в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Харків, 2004. 245 с.

² Карпечкін П.Ф. Функції судів загальної юрисдикції в Україні: проблеми теорії та практики : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2005. 212 с.

у ролі суду), що пов'язані з безпосередньою реалізацією судової влади; функції суду та судді(ів), коли їхня діяльність не пов'язана з безпосередньою реалізацією судової влади, а суддя(і) не виступає у ролі суду як органу державної влади.

До першої групи функцій науковець відносить такі функції: відправлення правосуддя (визначальна й одна з основних функцій судової системи, яка полягає у розгляді та вирішенні кримінальних, цивільних, адміністративних, фінансових, трудових справ тощо); судового контролю; судового забезпечення.

До другої групи належать: представницька; установча; адміністративно-організаційна; кадрова; аналізу й узагальнення судової статистики; узагальнення судової практики та надання роз'яснень із питань застосування законодавства; інформаційна; скликання пленуму відповідного суду й органів суддівського самоврядування; надання судам нижчого рівня судами вищого рівня методичної допомоги у застосуванні законодавства¹.

Науковець, по-перше, чітко не вказує підставу поділу на види у зазначеній класифікації; по-друге, деякі функції не є основним напрямом діяльності, що притаманно поняттю «функція». Так, функція надання роз'яснень із питань застосування законодавства розкривається через функцію надання судам нижчого рівня судами вищого рівня методичної допомоги у застосуванні законодавства.

Проаналізувавши найбільш характерні класифікації функцій судової влади, можемо запропонувати свій розподіл функцій національної системи правосуддя залежно від сфери впливу: загально-юридичні та спеціально-правові.

Загальною юридичні функції національна система правосуддя здійснює як одна з ланок механізму держави. До них належать: захист прав і свобод людини і громадянина; правотворча; правозастосовна; контрольно-наглядова.

До спеціально-правових функцій можна віднести: правосуддя; позовне провадження; розгляд і вирішення справ у безспірному порядку; тлумачення правових норм.

¹ Ігонін Р. Функції судової влади. Підприємництво, господарство і право. 2011. № 2. С. 167–169.

Як уже зазначалося, головною функцією національної системи правосуддя є здійснення правосуддя, що також може виражати мету національної системи правосуддя. Тому розуміння понять «мета», «завдання», «функції» є важливим питанням для розуміння національної системи правосуддя. У юридичній науці відсутній єдиний погляд на співвідношення понять «мета», «завдання», «функції» національної системи правосуддя. Існує декілька позицій щодо співвідношення вищезазначених понять.

Метою є філософська категорія, під якою розуміється передбачення у свідомості результату, на досягнення якого спрямовані дії¹. У тлумачних словниках української мови «мета» трактується «як те, до чого прагнуть, чого намагаються досягти»².

Метою діяльності будь-якого державного органу, установи чи організації є довгострокова нормативна орієнтація, що визначається законом, положенням, уставом, іншим нормативним правовим актом і яка виражається у неперервному вирішенні виникаючих завдань шляхом здійснення певних публічно-правових функцій³. Синонімічним поняттям терміна «мета» є ціль, під якою розуміють те, до чого прагнуть, чого намагаються досягти⁴.

Так, наприклад, на думку С.С. Вітвіцького, метою контрольної діяльності є очікуваний, бажаний стан системи, який обов'язково припускає досягнення заздалегідь визначеного результату та виступає її головним орієнтиром. Формування цілей є основоположним вихідним етапом будь-якої контрольної діяльності⁵.

У процесі управління ставиться й досягається безліч цілей, що розрізняються за найрізноманітнішими параметрами: значенням, змістом, просторовими і тимчасовими межами. Цілі контрольної діяльності щодо основної мети системи є проміжними,

їх досягнення є відповідним етапом і сприяють досягненню кінцевої мети управління. Виконання цілей контрольної діяльності сприяє досягненню результатів, які очікуються від здійснення контролю¹.

Словник сучасної української мови презентує «завдання» як наперед визначений, запланований для виконання обсяг роботи або те, що хочуть здійснити. Таким чином, завдання – це комплекс заходів, які випливають із головної мети і підлягають вирішенню для її досягнення, конкретизують цілі органу і становлять цільову функцію структурного підрозділу або напрями діяльності, що забезпечують досягнення головної мети функціонування державного органу чи структурного підрозділу².

«Мета» та «завдання» – поняття парні, одне доповнює друге, та одне не може існувати без іншого. Термін «мета» значно ширше за поняття «завдання» й у рамках однієї мети може бути сформульовано декілька завдань³.

У науковому світі існує концепція ототожнення споріднених термінів «завдання» та «функція». Наприклад, на переконання французького вченого Р. Драго, під завданням доцільно розуміти процес виконання всього, реалізація чого забезпечується ним чи повинна забезпечуватися. Тоді як функція – це залежність між завданнями та компетенцією як правовою категорією⁴. На нашу думку, співвідношення такого роду понять як єдине ціле або ж однотипне соціально-правове явище дещо розмиває межі їх сприйняття саме в практичному аспекті діяльності окремо взятих органів державної влади за різними напрямками. На наше переконання, правосуддя є метою діяльності судової влади, що закріплено у нормативно-правових актах⁵.

Перша позиція ототожнює функції судової влади з метою або завданнями. Із цим важко погодитися, оскільки останні виступають

¹ Івченко А.О. Тлумачний словник української мови. Харків : Фоліо, 2006. 540 с.

² Новий тлумачний словник української мови. У 4-х т. / уклад. В. Яременко, О. Сліпущко. Київ : АКОНІТ, 1998. Т. 4. РОБ–Я. 941 с.

³ Ніколайчук С.В. Адміністративно-правовий статус Національної школи суддів України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2015. 182 с.

⁴ Ціль. Академічний тлумачний словник української мови (1970–1980). URL: <http://sum.in.ua/s/cilj>

⁵ Вітвіцький С.С. Мета та завдання контрольної діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2014. Вип. 29. Т. 2. С. 30–34.

¹ Там само.

² Новий тлумачний словник української мови. У 4-х т. / уклад. В. Яременко, О. Сліпущко. Київ : АКОНІТ, 1998. Т. 2. Ж–ОБД. 910 с.

³ Гусаров К.В. Функції правосуддя у цивільному процесі. *Зовнішня торгівля: право та економіка*. 2006. № 3. С. 81–83.

⁴ Драго Р. Адміністративна наука / пер. з фр. Л. Ентіна. Київ : Прогрес, 1982. 245 с.

⁵ Чорна А.М. До проблеми співвідношення понять «завдання» та «функції» Державної фіскальної служби України. *Право і Безпека*. 2015. № 2. С. 75–80.

орієнтиром, результатом, який необхідно досягнути. Однак поста-новка завдання сама по собі не призводить до його вирішення, тобто мета (завдання) є статичним елементом. Для її втілення необхідно вчинити певну діяльність. А функції розуміються як певні напрями діяльності, в даному разі системи правосуддя.

Т.О. Ткачук піддає критиці цей підхід, звертаючи увагу на такі аспекти. Науковець вважає, що необхідно критично ставитися до твердження, що основним завданням судової влади є сама діяльність судових органів стосовно здійснення правосуддя – єдина та виключна діяльність цих органів. Відповідно, правосуддя можна розглядати і як мету (у цьому разі зміст правосуддя пов'язується з поняттям справедливості), і як саму діяльність для досягнення цієї мети¹.

Як не парадоксально, але правосуддя (як мета) може бути досягну- нуте лише шляхом правосуддя (виключної діяльності суду щодо розгляду та вирішення правових справ у встановленій законом про- цесуальній формі). Мета ж є орієнтиром, досягнення якого здійсню- ється через діяльність. Правосуддя не є самоціллю, себто не може правосуддя здійснюватися заради самого правосуддя незалежно від того, чи розуміємо ми його як справедливість або як діяльність.

Правосуддя здійснюється заради захисту прав, свобод та інте- ресів, що сприяє досягненню загальної мети – елімінації невизна- ченості у правах. Окрім того, на думку правника, не завжди мета (завдання) та напрями діяльності, взяті у сукупності, дають мож- ливість правильно визначити функцію. Йдеться про те, що в окре- мих випадках мета та способи її досягнення можуть збігатися, проте при цьому функції різних суб'єктів не є тотожними. Нарешті, поза увагою представників цього підходу залишаються зовнішні прояви її ознак, що відображають соціальне призначення та особливе місце в певному суспільстві².

¹ Ватаманюк Л. Кореляція наукових підходів до дефініції правосуддя. *Вісник Націо- нального університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2020. № 2. Т. 7. С. 42–47.

² Ткачук О. Функції судової влади та сфера цивільного судочинства. *Часопис цивіль- ного і кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 77–96; Ватаманюк Л. Кореляція наукових підходів до дефініції правосуддя. *Вісник Національного університету «Львівська політех- ніка»*. Серія: Юридичні науки. 2020. № 2. Т. 7. С. 42–47.

Правосуддя є метою діяльності національної системи правосуддя, що відповідно закріплено у Конституції України та на законодавчому рівні. Так, у ч. 1 ст. 124 Конституції України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР зазначається, що «правосуддя в Україні здійснюють виключно суди»¹; у ч. 1. ст. 5 «правосуддя в Україні здійснюється виключно судами та відповідно до визначених законом процедур судочинства»².

Відповідно, завданнями національної системи правосуддя на адміністративно-правовому рівні є захист прав і свобод людини та громадянина, судовий контроль, вирішення справ по суті, здій- снення права людей на справедливий суд.

1.2. Принципи сучасної системи правосуддя на національному рівні

У сучасних умовах удосконалення конституційно-правового ста- тусу судової влади принципи сучасної судової системи все більше потребують детального розгляду та наукового осмислення з метою прогнозування нових векторів розвитку системи правосуддя та роз- роблення подальшої стратегії судової реформи³.

Національну систему правосуддя взагалі та принципів її побудови та діяльності розглядали у своїх працях багато науковців, серед яких: В.В. Городовенко, І.Є. Марочкін, Н.В. Сібільова, І.В. Назаров, А.Й. Осе- тинський, А.О. Селіванов, В.В. Сердюк, Д.М. Притика, В.І. Шишкін, Л.І. Фесенко та ін.

Сучасна система правосуддя як інститут демократичної право- вої держави має на меті вирішення конфліктів між різними суб'єк- тами права: індивідом, суспільством, державою; захист й охорону прав і свобод людини та громадянина, що пов'язано з незалежністю системи судів та особливою організацією їх формування та діяль- ності. Одним із важливих питань, яке завжди постає під час роз- криття будь-якого державного інституту, є принципи їх побудови,

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР.

² Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-1>

³ Шапенко Л.О., Райчук М.В. Принципи правового забезпечення судової влади в умо- вах євроінтеграції України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. № 5 (34). С. 24–30.

що зумовлено вагомістю розуміння базових цінностей, на підставі яких вони діють.

Національна система правосуддя являє собою, по-перше, систему державних органів, тобто судів, які здійснюють правосуддя у державі, по-друге, у широкому значенні – це сукупність інститутів держави, мета яких – здійснити захист прав і свобод людини та громадянина. Тому серед принципів, на яких побудована система правосуддя в Україні, можна відзначити як загальні, які співвідносяться з принципами права, так і спеціальні, що виражають специфіку явища.

Поняття «принцип» трактується в Академічному тлумачному словнику як «основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку і т. ін.; особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось». Із латинської слово «принцип» перекладається як «основа»¹.

Юриспруденція визначає принципи як основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи внутрішнього і міжнародного права, політичної, державної чи громадської організації².

До поняття «принципи права» у науці склалися чотири підходи. Перший підхід визначає правові принципи як ідеї; другий – як нормативно виражені ідеї; третій – як законодавчо визначені положення; четвертий – як ідеї, положення і правові засади³.

М.М. Міхеєнко та А.М. Колодій зазначають, що принципи права – закріплені в законі й панівні у державі політичні та правові ідеї⁴.

Л.М. Москвич визначає принципи права як ідеї, положення, засади⁵.

¹ Словник іншомовних слів. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%EF%F0%E8%ED%F6%E8%EF>

² Багатомовний юридичний словник-довідник / І.О. Голубовська та ін. Київ : Київ. ун-т, 2012. 543 с.

³ Борко А.Л. Поняття та ознаки принципів судової системи. *Форум права*. 2012. № 3. С. 50–55.

⁴ Міхеєнко М.М. Конституційні принципи кримінального процесу. *Вісник Академії правових наук*. 1997. № 2. С. 100–112; Колодій А.М. Принципи права України / НАВСУ. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 208 с.

⁵ Москвич Л. Принципи ефективної судової системи. *Вісник Академії правових наук*. 2010. № 2 (61). С. 103–111.

Але яке б не було визначення принципів, вони зі своєю сутністю є ідеями, на яких базується національна система правосуддя, при цьому специфіка правових принципів, якими керується національна система правосуддя, полягає у тому, що вони повинні закріплюватися у нормативно-правових актах, як мінімум у Конституції України, тому що в іншому разі вони так і залишаться абстрактними явищами. Тобто вона повинна базуватися на чітких ідеях, які би були чимось сталим, незмінним за постійної зміни національної системи правосуддя.

Як зазначає Р. Леже, принципи формування судової системи є спеціалізованими порівняно із загальними принципами права, які відповідно до концепції¹ природного права, що є трансцендентним та різноджерельним, не вимагає закріплення законодавчо.

Тому можна говорити, що коли ідеї закріплюють у нормативно-правових актах держави, вони набувають статусу загальнообов'язкових положень, тобто тих, які потрібно дотримуватися і не можна порушувати.

Поняття принципів судової влади розуміється науковцями по-різному.

Найбільше прибічників поняття принципів судової влади має підхід І.Є. Марочкіна, який розуміє під ним «норми загального керівного значення, які відповідно до призначення інституту судової влади визначають як місце судової влади серед інших державних, недержавних органів та установ, так і зміст її основних засад та спрямовані на досягнення завдань, що стоять перед цією владою»².

На думку О.І. Махніцького, принципи судової системи – це основоположні засади, положення, ідеї, що виражають сутність та внутрішній зміст інституту судової влади. Ці принципи – основна, «несуча» конструкція судової влади, своєрідна система координат, у рамках якої вона має розвиватися, й одночасно вектор, який визначає напрям цього розвитку. Вони мають забезпечити стійкий

¹ Леже Р. Великие правовые системы современности: сравнительно-правовой подход / пер. с фр. А.В. Грядова. 2009. 584 с.

² Організація судової влади в Україні : навчальний посібник / за ред. І.Є. Марочкіна, Н.В. Сібільової ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2009. 184 с.

і поступальний розвиток судової системи, а також є базовими нормативними основами функціонування органів судової влади¹.

На думку В.В. Городовенка, принципи судової влади «здолали довгий еволюційний шлях, починаючи від радянських «декоративно-демократичних» принципів судочинства, які за змістом віддзеркалювали процедурні аспекти реалізації судових повноважень. Оскільки суд тоді не розглядався як самостійний складник влади, виокремлення специфічних принципів організації судової системи і статусу суддів не передбачалося»².

Отже, принципи системи правосуддя на національному рівні – це основоположні ідеї, вихідні положення, керівні засади, на яких базується побудова, функціонування, місце національної системи правосуддя серед інших структурних елементів механізму держави.

Як і будь-якому явищу, принципам національної системи правосуддя притаманні певні ознаки, які відрізняють їх від схожих явищ.

Так, О.О. Овсяннікова відносить до рис принципів судової влади такі:

– це найбільш загальні, вихідні положення, ідеї, які мають фундаментальне значення для органів судової влади, визначають спрямованість їхньої діяльності, побудову в цілому;

– принципи виражають панівні в даній державі політичні та правові ідеї, які стосуються завдань, способу формування і здійснення судової влади; – принципи передбачені нормами міжнародних актів;

– вони повинні бути закріплені в нормах національного законодавства (окремих чи кількох)³.

Принципам національної системи правосуддя притаманні такі риси:

1) є базовими положеннями, які мають фундаментальне значення для формування системи правосуддя на національному рівні;

¹ Махніцький О.І. Конституційно-правові принципи судової влади в Україні. Актуальні проблеми держави і права. 2014. Вип. 71. С. 79–87.

² Городовенко В.В. Принципи судової влади: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.10. Харків, 2012. 40 с.

³ Овсяннікова О.О. Транспарентність судової влади: монографія. Харків: ФІНН, 2010. 336 с.

2) виражають пануючі в державі політичні та правові ідеї, на яких базуються мета, завдання, формування та функції системи правосуддя на національному рівні;

3) керівні засади, які передбачені міжнародно-правовими нормами;

4) як правило, закріплюються у національному законодавстві.

Кожний принцип здійснення правосуддя виконує своє функціональне призначення в організації та діяльності судів. Разом із тим вони діють не розрізнено, а в певній сукупності, оскільки об'єднані загальною метою – організувати діяльність судових органів, забезпечити належний розгляд справ, закріпити належне виконання прав та обов'язків усіх учасників процесу¹.

Таким чином, можна говорити про те, що принципи національної системи правосуддя діють як система, тобто тісно пов'язані між собою, взаємодіють і доповнюють один одного.

Науковці у свої поглядах на принципи національної системи правосуддя обстоюють три позиції. Прибічники першого погляду розмежовують поняття принципів безпосередньо судової влади і принципів її організації та функціонування. Друга група науковців відзначає організаційні принципи, тобто принципи побудови судової влади, та функціональні – принципи її функціонування. Третя точка зору передбачає, що розмежування на організаційні та функціональні умовне, тому що на них базується як побудова судової системи, так і процес вирішення справ судом².

Виділяють моністичний та плюралістичний підходи до системи принципів системи правосуддя.

Відповідно до моністичного підходу, запропонованого І.Г. Ігоніним, до принципів системи правосуддя належать:

1) поширення юрисдикції судів на всі правовідносини, що виникають у державі;

¹ Потапенко С.В. Система принципів адміністративного процесу України та проблеми їх класифікації. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2010. № 1 (48). С. 152–158.

² Загальна теорія держави і права: підручник / М.В. Цвік та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПРН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПРН України О.В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.

- 2) звернення до суду безпосередньо на підставі норм Конституції;
- 3) оскарження до суду рішень чи дій (бездіяльності) органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб;
- 4) конституційного контролю;
- 5) здійснення правосуддя виключно судами;
- 6) здійснення судочинства виключно Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції;
- 7) обов'язковість рішень судів;
- 8) незалежність і недоторканість суддів;
- 9) принцип територіальності та спеціалізації судів загальної юрисдикції¹.

Зазначена класифікація принципів має право на існування, але вона не відображає у повному обсязі складне явище сучасної системи правосуддя в Україні.

Протилежним є плюралістичний підхід, який був розроблений І.Є. Марочкіним, а потім доповнювався і поглиблювався іншими науковцями. Відповідно до нього виділяються такі підсистеми принципи судової влади: інституціональна (загальні принципи судової влади), функціональна (принципи відправлення судочинства) й організаційна (принципи організації системи судових органів, або судоустрійні принципи)². Уважається, що, незважаючи на об'єктивно зумовлені зв'язки між цими підсистемами, їх потрібно розкривати як самостійні явища, що мають власне значення та сферу поширення, а також особливий вплив на систему правосуддя.

Першою підсистемою, яка визначає основоположні ідеї національної системи правосуддя, розглядаються інституційні принципи, які фіксують загальні відносини, що виникають під час запровадження інституту судової влади в суспільстві, окреслюють її місце

¹ Ігонін Р.В. Принципи судової влади. Вісник Академії адвокатури України. 2011. Ч. 1. С. 24–29.

² Баєва Л.В., Назаренко П.Г. Класифікація принципів судової влади в Україні: загальнотеоретичний аналіз. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2017. № 28. С. 19–22; Організація судової влади в Україні : навчальний посібник / за ред. І.Є. Марочкіна, Н.В. Сібільової ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2009. 184 с.

у системі поділу влади й загальних засад взаємовідносин з іншими державними і приватними інститутами¹.

До інституційних принципів науковці відносять такі: паритетність, справедливість, верховенство права, законність, здійснення влади тільки судом, незалежність і самостійність, безсторонність, процедурність².

О.В. Скрипнюк слушно зауважує, що «...суттєвою ознакою соціальної, правової держави, яка визнається переважною більшістю сучасних вітчизняних і зарубіжних правознавців та політологів і яка становить її правову основу, є принцип реальності прав, свобод та обов'язків людини і громадянина. Утім, ефективна судова влада можлива лише за умови реалій верховенства права та конституційної законності Його політико-правова сутність полягає у тому, що права, свободи і обов'язки людини й громадянина повинні бути не лише задекларовані в законодавчих актах, а й гарантовані та реально забезпечені як державою у цілому, так і її окремими інститутами»³.

Таким чином, діяльність держави, яка закріплена у Конституції як соціально-правова, повинна відповідати принципу верховенства права й конституційної законності. При цьому на цих принципах повинна базуватися діяльність, по-перше, національної системи правосуддя, тому що головною метою національної системи правосуддя, як уже зазначалося, є здійснення правосуддя, а головною функцією – захист прав і свобод людини та громадянина.

Цікавим є погляд на інституційні принципи О.І. Махницького. Науковець стверджує, що «принципи верховенства права та конституційної законності є конститутивними щодо всієї судової влади та є напрямками її подальшого розвитку, незважаючи на те, що у ст. 129 Конституції України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР⁴ не йдеться про верховенство права та конституційну законність, адже ст. 129

¹ Москвич Л.М. Ефективність судової системи: концептуальний аналіз : монографія. Харків : ФІНН, 2011. 384 с.

² Булкат М.С. Теоретико-правові засади судової влади: сучасний концепт : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2019. 444 с.

³ Скрипнюк О.В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики. До 10-річчя незалежності України : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2000. 600 с.

⁴ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР.

Конституції України до основних засад судочинства відносить принцип законності, але не конституційної законності»¹. Тобто науковець підкреслює, що принцип законності повинен бути на конституційному рівні.

Принцип законності повинен бути забезпечений певним чином. Науковці розуміють забезпечення законності у широкому й вузькому значеннях.

На думку А.В. Сагуна, у широкому значенні забезпечення законності «починається з визначення норм, яких повинні дотримуватися певні суб'єкти, і включає низку попереджувальних, установлювальних, захисних, відновлювальних, каральних дій суб'єктів забезпечення законності. Тим самим проводимо різницю між контролем і наглядом у судовій системі та процесом забезпечення законності. Ці два поняття, якщо беремо широке розуміння сутності забезпечення законності, відносяться як частина і ціле. Це означає, що поняття забезпечення законності ширше і не обмежено контрольними заходами»². Науковець не зовсім вірно розуміє поняття правотворчості, тому що видання норм права, яких повинні дотримуватися суб'єкти права, ще не є гарантією законності, а от діяльність державних органів, які здійснюють попереджувальні, відновлювальні та каральні дії, й є забезпеченням законності.

Уважається, що у вузькому розумінні сутність забезпечення законності можна встановити шляхом аналізу сутності контролю. Так, А.Л. Борко зазначає, що у судовій системі України контроль і нагляд за діяльністю судів передбачає перевірку законності та/або доцільності позапроцесуальної діяльності суду, його апарату, посадових і службових осіб і вжиття за її результатами заходів щодо попередження, припинення та усунення виявлених порушень, спрямованих на забезпечення належної організації та нормального функціонування судів в Україні³.

¹ Махніцький О.І. Конституційно-правові принципи судової влади в Україні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 71. С. 79–87; Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР.

² Сагун А.В. Поняття забезпечення законності в діяльності адміністративних судів України. *Форум права*. 2016. № 2. С. 180–184.

³ Борко А.Л. Контроль і нагляд у судовій системі України за діяльністю судів. *Митна справа*. 2013. № 6. Ч. 2. Кн. 2. С. 331–337.

Окрім того, традиційно до інституційних принципів судової влади відносять саме принцип законності (але не конституційної законності). Зміст цього принципу зазвичай виявляється у відповідності закону судовим установам і судовим процедурам, а також у тому, що судові органи та судді мають діяти на підставі закону, підкорюються лише Конституції та законам України, а носії судової влади (судді) не мають права відступати у своїй діяльності від вимог закону¹.

Здійснення національною системою зазначених принципів, тобто принципу конституційної законності, принципу верховенства права, гарантії здійснення цих принципів у державі, які виражаються у діяльності державних органів із попередження, відновлення та покарання суб'єктів, що порушили норми права, а також, як зазначалося, контроль із боку судової влади, є способом доступу до правосуддя осіб.

Слід наголосити на тому, що з-поміж усіх принципів організації і функціонування судової влади саме ці принципи є стержневими та змістовно впливовими на всі інші принципи судової влади. Окрім того, їх можна назвати визначальними засадами реформування судової системи в умовах формування українського конституціоналізму як публічно-правової системи організації сучасного суспільства на основі права, закону та демократії².

Заслуговує на увагу позиція В.В. Городовенка, який з інституційних принципів вирізняє підсистему «основоположні принципи судової влади». До них науковець відносить: верховенство права, законність, справедливість, гуманізм, рівність громадян перед законом і судом, незалежність, самостійність, повноту, транспарентність, заборону свавілля тощо. Таку позицію він пояснює уявленням зазначених принципів як специфічного різновиду правових принципів³.

При цьому правник пояснює «особливий» статус частини принципів у групі «основоположних», таких як верховенство права, законність, справедливість, гуманізм, рівність громадян перед

¹ Махніцький О.І. Конституційно-правові принципи судової влади в Україні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 71. С. 79–87.

² Там само.

³ Городовенко В.В. Принципи судової влади : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10. Харків, 2012. 40 с.

законом і судом, тим, що вони є загальноправовими, характерними для права у цілому і визначають якісні особливості всіх правових норм національної правової системи незалежно від специфіки регульованих ними суспільних відносин. Тобто діють у всіх галузях права демократичної, правової держави, віддзеркалюють загальновизнані ідеї та цінності¹.

Не можна не підтримати думку науковця, тому що зазначені принципи дійсно є загальними принципами права, які є стрижнем усієї національної правової системи, що виражають вектор напрямку її розвитку як явища.

Своєю чергою, такі принципи, як незалежність, самостійність, повнота і транспарентність, на думку науковця, поширюють свою дію переважно на правовідносини, що виникають, змінюються і розвиваються у сфері реалізації повноважень судової влади [26, с. 252].

Дійсно, якщо говорити про ці принципи, то вони скоріше відносяться до галузевих або до міжгалузевих принципів, які притаманні або окремій галузі права, або декільком галузям права.

На підтвердження вищевказаних тез нагадаємо, що на думку теоретиків права, всі принципи права за сферою суспільних відносин, на які поширюються принципи, та характером суспільних закономірностей, що ними відбивається, поділяють на такі принципи:

- 1) загальнолюдські;
- 2) загальні принципи права;
- 3) міжгалузеві;
- 4) галузеві;
- 5) окремих інститутів права².

До загальнолюдських принципів належать принципи гуманізму, справедливості, свободи, рівності. До галузевих принципів науковці відносять принципи єдності прав та обов'язків суб'єктів суспільних відносин, гарантованості прав і свобод громадян, відповідальності

¹ Городовенко В.В. Принципи судової влади : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10. Харків, 2012. 40 с.

² Загальні принципи права та правова доктрина як джерела права. URL: <https://ua-referat.com/uploaded/ponyattya-ta-sistema-yuridichnoyi-nauki-zagalena-teoriya-derja/index12.html>

за вину, законності, поділу права на публічне і приватне, поєднання стабільності та динамізму¹.

Таким чином, можемо дійти висновку, що інституційні принципи, з одного боку, базуються на загальнолюдських принципах права, а з іншого – виражають основоположні засади, на яких базується національна система правосуддя як одна з гілок влади в Україні.

Так, на принципах справедливості, законності, верховенства права базується вся правова система в Україні.

Принцип справедливості як характеристика правосуддя виражається у тому, що він є: а) базовим елементом концепції верховенства права, яка утверджує визначальну роль права у суспільному житті; б) принципом правосуддя, засадничим елементом будь-якої діяльності суду з розгляду й вирішення юридично значущих справ; в) метою і завданням процесуального законодавства; г) необхідним елементом змісту судового рішення, у якому відображається результат діяльності суду із захисту й відновлення².

Законність, на думку теоретика права О.В. Петришина, є вимогою неухильного додержання точного й однакового виконання і правильного застосування органами державної влади та органами місцевого самоврядування, їхніми посадовими особами законів і підзаконних нормативно-правових актів. Можемо говорити, що принцип законності реалізується у відносинах між державними органами та громадянами з приводу здійснення державної влади. Тому суб'єктами додержання законності є, передусім, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їхні посадові особи, адже не можна вважати рівноцінними для суспільства правопорушення з боку осіб, наділених державно-владними повноваженнями, і пересічних громадян³.

Зміст цього принципу зазвичай виявляється у відповідності

¹ Загальна теорія держави і права : підручник / М.В. Цвік та ін. ; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О.В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.

² Прокопенко О.Б. Право на справедливий суд: концептуальний аналіз і практика реалізації : монографія. Харків : ФІНН, 2011. 248 с.

³ Загальна теорія держави і права : підручник / М.В. Цвік та ін. ; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О.В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.

закону судовим установам і судовим процедурам, а також у тому, що судові органи та судді мають діяти на підставі закону, підкорюються лише Конституції та законам України, а носії судової влади (судді) не мають права відступати у своїй діяльності від вимог закону¹.

Принцип верховенства права вважається одним з основоположних засад правової держави, «без якого неможливе здійснення прав і свобод особи, а також гарантій, що надаються їй із боку державної влади»².

При цьому Р.В. Гринюк розглядає принцип верховенства права у двох аспектах: із позиції захисту й забезпечення прав і свобод людини та громадянина, а також із погляду гарантування верховенства закону в процесі функціонування органів державної влади. Перший аспект передбачає, що діяльність держави повинна обмежуватися правами людини, а другий являє собою аналіз механізму реалізації принципу верховенства права в процесі функціонування правової держави³. Отже, принцип верховенства права у діяльності системи правосуддя передбачає діяльність системи судів як інституції відповідно до закону, який має вищу юридичну силу по відношенню до інших нормативно-правових актів, з одного боку, а також що суди у своїй діяльності не повинні порушувати прав і свобод людини і громадянина – з іншого.

Підтримуючи думку В.В. Городовенко, як зазначалося вище, уважаємо, що принципи паритетності, здійснення влади лише судом, незалежності та самостійності, безсторонності, процедурності є не загальними принципами, а такими, на яких базується суто діяльність національної системи правосуддя як інституції⁴.

Отже, інституційні принципи, на яких базується сучасна система правосуддя, включають у себе дві групи принципів. Перша група – це основоположні принципи, які базуються на загальних правових

¹ Махніцький О.І. Конституційно-правові принципи судової влади в Україні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 71. С. 79–87.

² Скрипнюк О.В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики. До 10-річчя незалежності України: монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2000. 600 с.

³ Гринюк Р.Ф. Ідея правової держави: теоретико-правова модель і практична реалізація. Київ: Ін Юре, 2004. 388 с.

⁴ Городовенко В.В. Принципи судової влади: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.10. Харків, 2012. 40 с.

принципах. Друга група інституційних принципів являє собою керівні ідеї, яким повинна відповідати сучасна система правосуддя як інститут правової соціальної демократичної держави.

Наступна підсистема у системі принципів системи правосуддя на національному рівні, як зазначалося раніше, – це функціональна система.

І.Є. Марочкін, який першим запропонував розподіл на три підсистеми, відносить до функціональних принципів такі, що виникають безпосередньо під час судового розгляду цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних та інших справ. Науковець зазначив, що на відміну від специфічних принципів, на яких будується окремий процес судочинства, функціональні принципи судової влади розкривають загальні засади його здійснення. Вони є «відображенням» стану реалізації повноважень судової влади та характерні для будь-якого процесу розгляду судової справи, усіх видів судочинства¹. На нашу думку, функціональні принципи з погляду юридичної науки відносяться до міжгалузевих принципів права, які є керівними ідеями, засадами, положеннями, на яких базується не одна, а декілька галузей права. А якщо говорити про визначену галузь права, у нашому випадку – цивільного процесу, кримінального процесу, адміністративного судочинства тощо, це є не просто специфічними принципами, а галузевими принципами.

І.Є. Марочкін виділяє такі функціональні принципи: державної мови судочинства; гласності судочинства; участі народу під час здійснення судової влади; здійснення судочинства на засадах рівності учасників процесу перед законом і судом; змагальності у судочинстві; презумпції невинуватості; забезпечення обвинуваченому (підозрюваному, підсудному) права на захист; права на оскарження судового рішення; обов'язковості судового рішення².

В. Маляренко відносить до функціональних принципів: державну мову судочинства; гласність і відкритість судочинства; колегіальний та одноособовий розгляд судових справ; участь народу у здійсненні

¹ Організація судової влади в Україні: навчальний посібник / за ред. І.Є. Марочкіна, Н.В. Сібільової; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2009. 184 с.

² Там само.

судової влади; справляння судочинства на засадах рівності сторін; змагальність; презумпцію невинуватості; забезпечення обвинуваченому, підозрюваному підсудному права на захист; право на оскарження судового рішення; обов'язковість судового рішення¹.

Відповідно до положень роботи В.В. Городовенка, у функціональних принципах містяться основні ознаки судового провадження, а саме: змагальність, гласність, розумність строків судового провадження, державна мова судочинства, колегіальний та одноособовий судовий розгляд, участь народу у відправленні правосуддя, забезпечення права особи на правову допомогу, обов'язковість і вмотивованість судових рішень².

Важливість функціональних принципів підтверджується тим, що вони закріплені у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII³, що є базовим законодавчим актом, який регулює діяльність суду.

Так, ст. 9 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII закріплює рівність осіб перед законом і судом, утворюючи, що «правосуддя в Україні здійснюється на засадах рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак»⁴. Цей принцип демонструє, що люди, які від народження не можуть бути рівними, отримують формальну рівність, передбачену позитивним правом.

У ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII «Гласність і відкритість судового процесу» зазначається, що «судові рішення, судові засідання та інформація щодо справ, які розглядаються судом, є відкритими, крім випадків, установлених законом. Ніхто не може бути обмежений у праві на отримання у суді

¹ Маляренко В. Кримінально-процесуальне законодавство України: питання становлення і розвитку. *Право України*. 2003. № 9. С. 3–10.

² Городовенко В.В. Принципи судової влади : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10. Харків, 2012. 40 с.

³ Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>

⁴ Там само.

усної або письмової інформації про результати розгляду його судової справи. Будь-яка особа має право на вільний доступ до судового рішення в порядку, встановленому законом»¹. Тобто цей принцип закріплює право громадян на вільне отримання інформації щодо судового процесу, окрім випадків, коли це право обмежено, наприклад якщо справа носить не публічний, а приватний характер.

У ст. 12 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII закріплюється принцип мови судочинства, у ній зазначається, що судочинство і діловодство в судах України проводяться державною мовою². Тобто чітко встановлюється, що мовою судочинства є державна мова, а державною мовою в Україні є українська. При цьому у статті зазначається, що гарантується право громадян на рідну мову в судовому процесі, що є, своєю чергою, гарантією доступності до судового процесу всіх осіб незалежно від того, чи володіють вони українською мовою, чи ні.

Ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII закріплює принцип обов'язковості судових рішень, який виражається у тому, що судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими до виконання всіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їхніми посадовими та службовими особами, фізичними й юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України. Обов'язковість урахування (преюдиційність) судових рішень для інших судів визначається законом³. Цей принцип зумовлює здійснення принципу законності та справедливості. Він є гарантією справедливого вирішення справ.

У ст. 14 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII закріплюється право на перегляд справи та оскарження судового рішення, яке проявляється у тому, що «учасники справи, яка є предметом судового розгляду, та інші особи мають право на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення»⁴. Цей принцип доповнює

¹ Там само.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само.

попередній із того погляду, що якщо рішення суду не задовольняє осіб, то вони можуть звернутися за оскарженням.

Інші принципи функціональної підсистеми можуть бути закріплені у спеціальних нормативно-правових актах.

Таким чином, на нашу думку, до функціональних принципів системи правосуддя на національному рівні належать принципи, які закріплені в Основному Законі, це: презумпція невинуватості; базовий законодавчий акт, що регулює діяльність судів, – гласність і відкритість, мова судочинства, здійснення судочинства на засадах рівності учасників процесу перед законом і судом, обов'язковість судових рішень, право на оскарження судових рішень. Друга група принципів, які можуть бути закріплені спеціальних нормативно-правових актах: участь народу під час здійснення судової влади; змагальність у судочинстві; забезпечення обвинуваченому права на захист.

Третя підсистема принципів системи правосуддя на національному рівні, як зазначалося раніше, – це організаційні принципи (принципи організації системи судових органів, або судоустрійні принципи), на яких базуються організація судової системи, структура органів, статус суддів тощо.

Українське законодавство не надає чіткого визначення поняття «принципи судоустрою», тому через відсутність вищезазначеного поняття в нормативно-правових актах України, існують плюралістичні підходи до його розуміння.

Так, А.Л. Борко під принципами організації судоустрою України розуміє специфічний різновид загальноправових принципів, який спирається на всезагальне розуміння, з одного боку, та набуває власної своєрідності, закладаючи вихідні основи до концептуальних положень судової влади, побудови державного апарату й становлення правопорядку – з іншого¹.

На думку О.П. Кучинської, принципами судоустрою є саме такі ідеї про організацію системи правосуддя, які віднайшли своє втілення у чинному законодавстві².

¹ Борко А.Л. Поняття та ознаки принципів судової системи. *Форум права*. 2012. № 3. С. 50–55.

² Кучинська О.П. Поняття принципів кримінального процесу та їх основні ознаки. *Вісник Львівського університету. Серія: Юридична*. 2011. Вип. 53. С. 383–388.

Зазначимо, що думка науковців ґрунтується на ст. 125 Конституції України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР¹, де комплексно визначено побудову судової системи України за принципами територіальності та спеціалізації. Наведене має наслідком утворення з урахуванням основних засад судочинства, викладених у ст. 129 Конституції України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР², у межах системи правосуддя.

Окрім того, думки науковців щодо того, які принципи відносяться до організаційних, є різноманітними. Так, І.В. Назаров відносить до них принципи: 1) єдності судової системи; 2) територіальності; 3) спеціалізації; 4) інстанційності; 5) ступінчастості та ієрархічності; 6) самостійності суду; 7) доступності суду³.

На думку В.Д. Бринцева, до них належать принципи: 1) незалежності судових органів; 2) оперативності правосуддя й доступності суду для населення; 3) структурної самостійності; 4) простоти та економічності судової системи⁴.

На думку С.М. Тимченка, принципи організації системи судових органів включають у себе принципи, зазначені у Конституції, – територіальність і спеціалізація. Усі інші принципи є ознаками судової системи⁵.

Схожу позицію має Р.О. Куйбіда, який окрім конституційних принципів спеціалізації, територіальності додає принцип інстанційності. Інші принципи, уважає науковець, вичерпали своє методологічне значення і стали ознаками, що характеризують сучасну систему правосуддя⁶. Не пояснює теза про те, що вони вичерпали своє методологічне значення, відмінність між ознаками й принципами. При цьому перелік принципів не закріплювався у нормативно-правових актах⁷.

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР.

² Там само.

³ Назаров І.В. Принципи побудови судової системи : монографія. Х. : ФІНН, 2009. 144 с.

⁴ Бринцев В.Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади : монографія. Харків : Право, 2010. 464 с.

⁵ Тимченко С.М. Судові та правоохоронні органи України : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 304 с.

⁶ Куйбіда Р.О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи : монографія. Київ : Атіка, 2004. 288 с.

⁷ Охотницька Н.В. Поняття і принципи побудови судової системи України. *Науковий вісник Львівського державного ун-ту внутрішніх справ. Серія: Юридична*. 2014. № 3. С. 12–20.

Отже, на нашу думку, на адміністративно-правовому рівні до організаційних принципів системи правосуддя на національному рівні належать конституційні принципи: територіальності та спеціалізації; інстанційності; ієрархічності; самостійності суду; доступності суду.

1.3. Забезпечення права на справедливий суд як гарантія публічного розгляду адміністративного провадження в Україні

Право на суд є ключовим правом людини, основоположним елементом права у демократичній та правовій державі. На думку С.П. Погребняка, наявність ефективної судової системи є гарантією «формального» верховенства права¹. Від функціонування права на справедливий суд залежить система права загалом, тому що є гарантією захисту всіх інших прав. Досліджуване право передбачає втілення всіх морально-ціннісних надбань людства, оскільки правовий принцип пріоритету загальнолюдських цінностей справедливості, рівності та свободи – не просто блага побажання, а аксіологічний імператив, необхідність здійснення якого сьогодні визнає все світове співтовариство².

Право на справедливий суд стало об'єктом багатьох наукових розвідок таких учених, як: Г.І. Бережанський, І.С. Гриценко, Н.М. Грень, В.В. Городовенко, О.А. Кучинська, В.В. Комаров, У.З. Коруц, В.В. Михайленко, М.А. Погорецький, О.Б. Прокопенко, Н.Ю. Сакара, Н.П. Сиза, О.Г. Шилюк, О.С. Ткачук, Е.Л. Трегубов та ін.

В умовах, коли Україна визначила вступ до ЄС як стратегічний курс, більше уваги приділяється налагодженню механізму правового захисту прав людини, отже, основоположним завданням держави є забезпечення ефективних та реальних гарантій

¹ Погребняк С.П. Основні принципи права (змістовна характеристика) : монографія. Харків : Право, 2008. 240 с.

² Грень Н.М. Право на справедливий суд: проблеми доступності та публічності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2015. № 825. С. 132–137; Куценко В.Д. Завдання та функції державної судової адміністрації: адміністративно-правові аспекти. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2017. № 2. С. 92–101.

правосуддя [29, с. 186]. А однією з гарантій правосуддя є право на справедливий суд.

Перш ніж розкривати поняття права на справедливий суд, необхідно дати характеристику поняття «справедливість».

Поняття «справедливість» виникає в історії з моментом розвитку філософської думки.

Н.М. Грень визначає декілька історичних етапів становлення поняття справедливості. Перший етап належить до античності, де зародилася філософсько-правова думка щодо поняття справедливості як чогось природнього та рівного. Другим етапом є ідеї, побудовані на Просвітництві, що спростовують ідею божественного походження законів та визначають справедливість як основне благо, що притаманне самій людині. У третьому, сучасному, етапі справедливість набуває соціального змісту: «Не тільки відносини між людьми, але й соціальні інститути, органи публічної влади, посадові особи під час виконання функцій держави мають бути справедливими. Вони позиціонують справедливість через реалізацію процедурної діяльності, вимог формальної справедливості та доводять пов'язаність і нероздільність справедливості та права. Саме справедливість визначає мету права, виявляє його сутність, формує образ права та забезпечує виконання призначення права»¹. Таким чином, можна бачити, що поняття справедливості пройшло довгий шлях – від Античності до сучасних часів.

Спочатку справедливість була лише категорією філософською. Наприклад, Аристотель визначав справедливість як загальний моральний знаменник усіх соціально впорядкованих відносин між людьми. Він зазначав: «Справедливою по відношенню до іншого є, власне кажучи, рівність»². Справедливість у розумінні Аристотеля є моральним явищем, яке є підставою для всіх суспільних відносин.

У Середньовіччі історичні витоки права на справедливий суд розкрито у Великій хартії вольностей – найважливішому історичному документі, який заклав підвалини формування цього права,

¹ Грень Н.М. Справедливість як основа права на справедливий суд. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2015. № 824. С. 233–237; Ортинська Н. Право на справедливий суд: концептуальні аспекти. *Європейські перспективи*. 2021. № 3. С. 15–18.

² Аристотель. Політика. Київ : Основи, 2003. 239 с.

де зазначено, що «жодна вільна людина не буде заарештована або ув'язнена, або позбавлена володіння ... або вигнана, або будь-яким (іншим) способом знедолена, і ми не підемо на неї і не пошлемо на неї інакше, як за законним вироком рівних його (його перів) і за законом країни»¹. Також згадка права на справедливий суд міститься у Habeas Corpus Act 1679 р., декларуючи право людини оскаржувати арешт (власний або іншої особи), якщо є сумніви щодо його законності, та інші процесуальні гарантії. Було визнано презумпцію законності та невинуватості, що стали фундаментом сучасного кримінального процесу².

Якщо порівнювати із сучасним розумінням справедливості, то поняття справедливості у Середні віки не мало такого змісту та сенсу, як сьогодні. Навіть у добу Античності справедливість охоплювала все вільне населення, тому що невольне населення, тобто раби, узагалі вважалися за статусом речами, а тому на них, із точки зору мислителів, не могло розповсюджуватися це поняття. Але, незважаючи на те, що у добу Середньовіччя поняття справедливості не розповсюджувалося на всіх людей, наукові надбання мислителів того часу зробили значний внесок у розвиток поняття «справедливість».

Г.І. Бережанський, який досліджував це питання, зазначив, що «у добу Античності та Середньовіччя розуміння справедливого суду мало небагато спільного із сучасним трактуванням. По-перше, справедливе судове рішення, як правило, зумовлювалося певним «Божим провидінням» або ласкою монарха. Відповідно, і сам справедливий суд ґрунтувався не так на нормах природного права, як на уявленнях про моральне право богів, рабовласників, феодалів на суд. І лише згодом, із виникненням, реальним закріпленням і створенням системи норм про забезпечення правосуддя можна говорити про повноцінне розуміння права на справедливий суд із чітким виокремленням його елементів»³.

¹ Magna Carta – Великая хартия вольностей 1215 г.

² Глинаний В.П. Історія держави і права зарубіжних країн : навчальний посібник. 5-е вид., перероб. і доп. Київ : Істина, 2005. 768 с.; Ортинська Н. Право на справедливий суд: концептуальні аспекти. *Європейські перспективи*. 2021. № 3. С. 15–18.

³ Бережанський Г.І. Особливості розуміння права на справедливий суд. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 3. С. 191–196; Ортинська Н. Право на справедливий суд: концептуальні аспекти. *Європейські перспективи*. 2021. № 3. С. 15–18.

Згодом ідея справедливості знаходить своє відображення у представників школи «природного права». Представники цієї школи визначали право через природні права людей, при цьому справедливість убачали в ідеалі, що призводить до поваги закону. Так, Г. Гроцій у широкому розумінні ототожнював право з усім, що не суперечить справедливості, а якщо щось їй суперечить, то це ганебно. Походження права як справедливості Г. Гроцій знаходить у природі людини як розумної істоти, а не у волі нормотворця чи певної суспільної впливової групи. «Суспільною чеснотою» є справедливість, яка продовжується у рівноправності¹. Жан-Луї Бержель зазначав, що у межах цієї доктрини природне право вже виходить не від Бога, а від громадської природи людини, та людський розум дає можливість затвердитися принципам всезагального та незмінного природного права, він створює правила, незалежні від епохи та від конкретної цивілізації, правила, позбавлені будь-якої гнучкості².

Таким чином, представники школи природного права вбачали справедливість природних прав людей. Природні права людей надаються людині від природи, а не від Бога, не від держави. Вони є невід'ємними. Тому поняття справедливості не залежить від суспільства, а право повинно відповідати справедливості. При цьому люди повинні прагнути до справедливості, дотримуючись закону.

Справедливість, будучи моральною й правовою категорією, досліджувалася мислителями у різні часи й цікавить науковців і дотепер.

Соціальний філософ Дж. Ролз у видатній праці «Теорія справедливості» описує справедливість як першу чесноту суспільних інститутів, подібну істині – головну чесноту думки³. Дж. Ролз узагальнив і конкретизував проблему справедливості, увівши два її принципи:

¹ Гроцій Г. О праве войны и мира. Три книги, в которых объясняются естественное право и право народов, а также принципы публичного / пер. с лат. А.Л. Сакетти. 1994. 867 с.

² Бержель Ж.-Л. Общая теория права / под общ. ред. В.И. Даниленко; пер. с фр. NOTA VENE, 2000. 576 с.; Грень Н.М. Справедливість як основа права на справедливий суд. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2015. № 824. С. 233–237.

³ Роулс Дж. Теория справедливости / пер. з англ. Новосибирск : Новосиб. ун.-т, 1995. 535 с.

по-перше, кожна людина повинна мати стільки ж прав і свобод, як і будь-яка інша; по-друге, соціальна та економічна нерівність має бути корисною для інших і водночас сприяти максимальній відкритості у суспільстві¹.

Із розглянутого вище можна бачити, що поняття «справедливість» розглядається філософами як моральна категорія. Філософська означає, що вона є всеосяжною. Таким чином, використовується у різноманітних галузях суспільних знань: етиці, політології, юриспруденції, економіці.

В етичному аспекті справедливість виступає як рівність у гідності бути щасливими і володіти необхідними для цього благами. Тому всяка соціальна практика справедливості передбачає певний, кожного разу конкретний і історично різноманітний набір благ, до яких усі громадяни від початку, завдячуючи самому факту власного існування, мають рівний доступ. Тут точкою відліку і вихідною нормативною підставою справедливості виявляється взаємність золотого правила моральності². Але поняття «справедливість» застосовується й у юриспруденції. Справедливість також виступає як загальний принцип права. У правовому аспекті справедливість виступає як формальна рівність, однаковість вимог, законів, правил, норм, за допомогою чого індивіди визнаються рівними суб'єктами права³.

Привертає увагу тлумачення поняття Конституційним Судом України, який зазначив, що «справедливість – одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. Зазвичай справедливість розглядають як властивість права, виражену, зокрема, у рівному юридичному масштабі поведінки й у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню... Адекватність

¹ Ролз Дж. Теорія справедливості / пер. з англ. О. Мокровольського. Київ : Основи, 2001. 822 с.; Грень Н.М. Справедливість як основа права на справедливий суд. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. 2015. № 824. С. 233–237.

² Сэндел М. Справедливость. Как поступать правильно? Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2013. 352 с.

³ Завальнюк І.В. Конституційно-правова кваліфікація права на справедливий суд. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2022. № 1. С. 46–52.

покарання ступеню тяжкості злочину впливає з принципу правової держави, із суті конституційних прав та свобод людини»¹.

Отже, виходячи з вищезазначеного, справедливість як правова категорія – це основоположний принцип права, що є засобом забезпечення цінності, який виражається у відповідності вчиненого протиправного діяння відповідальності, яка настає за нього.

Справедливість є одним із принципів, на якому базується діяльність судів, тому для розуміння діяльності судів у демократичній, правовій державі так важливо розкрити розуміння цього поняття – права на справедливий суд.

Із ратифікацією Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 1950 року² Україна взяла на себе зобов'язання дотримуватися каталогу прав людини, який охороняється Конвенцією. Одним зі складників такого каталогу є право на справедливий суд³.

Д.М. Супрун зазначає, що Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод містить у собі декілька вимірів правопорядку.

Перший захищає права, що не можуть бути обмежені навіть під час війни або іншого надзвичайного стану: право на життя (ст. 2), право на особисту недоторканість заборона катувань, нелюдського та такого, що принижує гідність поводження чи покарання (ст. 3), заборона рабства (п. 1 ст. 4), право на незворотність закону про кримінальну відповідальність (ст. 7). Перелік цих прав прямо закріплений у ст. 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних від 1950 року⁴. Тут ми можемо говорити про природні права людини, які відносяться до першого покоління прав людини. Вони є невід'ємними правами, які держава не може ні надати, ні забрати, які вона

¹ Справа за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) : Рішення Конституційного Суду України від 2 лист. 2004 р. № 15-рп/2004. Справа № 1–33/2004; Ортинська Н. Право на справедливий суд: концептуальні аспекти. *Європейські перспективи*. 2021. № 3. С. 15–18.

² Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : підписана в Римі 4 лист. 1950 р.

³ Діденко Є.В. Реалізація права на справедливий суд на стадії розслідування адміністративних правопорушень. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 253–257.

⁴ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : підписана в Римі 04 лист. 1950 р.

має право тільки захищати. Такі права у теорії трьох поколінь прав людини називають негативними правами¹.

Другий вимір правопорядку включає у себе норми, які можна віднести до вторинних. Особливість значення цим нормам надається судом під час автономного їх тлумачення.

До третього виміру правопорядку вчений відносить норми, які в розумінні Європейського суду забезпечують ефективний розвиток демократичного суспільства: принцип публічності та змагальності судового розгляду справ, право на вільні вибори, право на свободу слова тощо. Безперечно, вони також тісно пов'язані з первинними нормами. Згадані три виміри правопорядку, а також система інших гарантій, передбачених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, утворюють у своїй єдності її правову систему².

Відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 1950 року, «кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи впродовж розумного строку незалежним та безстороннім судом, установленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення»³.

Але міжнародний акт буде лише декларативним документом, поки він не буде імплементований у національне законодавство.

До тих пір, поки міжнародна конвенція не ратифікована, вона не зможе стати частиною національного законодавства. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року була ратифікована Україною Законом «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу

та протоколів №№ 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР¹.

На законодавчому рівні визначено, що Конвенція застосовується як джерело права. Так, у ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини» від 23.02.2006 № 3477-IV прямо закріплено, що суди застосовують Конвенцію та практику Суду під час розгляду справ як джерело права².

Вимоги ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 1950 року (Європейська конвенція з прав людини) у національному законодавстві втілюються у принципах національної системи правосуддя, які знаходять свій вираз у законах України.

Це можна прослідкувати, проаналізувавши Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд» від 05.01.2017 № 192-VIII³, у якому містяться положення, мета яких – підвищення національних стандартів судоустрою і судочинства та забезпечення права на справедливий суд.

Окрім того, гарантії права на справедливий суд урегульовано статтями Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 12.02.2015 № 192⁴. Так, ст. 2 завданням суду визначає здійснення правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд⁵. Тобто одними з важливих принципів, на яких здійснюється правосуддя в Україні, поряд із принципом верховенства права є принцип на справедливий суд, що говорить про важливість зазначеного принципу.

У ст. 7 цього Закону закріплено право на справедливий суд, що виражається у тому, що кожному гарантується захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім

¹ Шебаніц Д.М. Сучасна проблематика теорії «поколінь прав людини» в умовах європейської міждержавної інтеграції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 31. Т. 1. С. 57–61.

² Супрун Д.М. Організаційно-правові засади та юрисдикційні основи діяльності Європейського суду з прав людини : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2002. 220 с.; Трегубов Е.Л. Право на справедливий суд у практиці Європейського суду з прав людини. *Форум права*. 2010. № 1. С. 358–363.

³ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : підписана в Римі 4 лист. 1950 р.

¹ Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів №№ 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР.

² Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV.

³ Про забезпечення права на справедливий суд : Закон України від 12.02.2015 р. № 192-VIII.

⁴ Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII.

⁵ Там само.

і справедливим судом, утвореним законом¹. Ця стаття відтворює ч. 1 ст. 6 Європейської конвенції з прав людини². Звертаємо увагу на важливість такого підходу для точної передачі тексту конвенції, тому що необхідно, щоб буква закону і дух закону збігалися.

Окрім того, у п. 1 ч. 7 ст. 56 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 12.02.2015 № 192 першим обов'язком, який покладається на суддю, є обов'язок справедливо, безсторонньо та своєчасно розглядати і вирішувати судові справи відповідно до закону з дотриманням засад і правил судочинства³. Те, що обов'язки судді починаються з розгляду справи справедливо, ще раз підтверджує важливість принципу.

Під час аналізу зазначених статей можна побачити, що в національному законодавстві немає чіткого закріплення визначення права на справедливий суд.

Якщо ж звернутися знову до змісту ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, можна говорити, що право на справедливий судовий розгляд має такі риси:

- публічність;
- розумні строки;
- незалежність суду;
- неупередженість суду;
- суд, створений на підставі закону⁴.

Є науковці, які крім ознак, які містяться в Європейській Конвенції з прав людини, відносять до поняття права на справедливий суд також сформовані під впливом практики Європейського суду з прав людини такі гарантії:

- право на доступ до правосуддя;
- право на суд, створений на підставі закону;
- право на незалежний і неупереджений суд;
- право на рівність сторін;

¹ Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII.

² Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : підписана в Римі 04 лист. 1950 р.

³ Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII.

⁴ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : підписана в Римі 4 лист. 1950 р.

- право на публічний судовий розгляд;
- право на отримання вмотивованого судового рішення;
- право на оскарження судового рішення;
- право на виконання судового рішення;
- право на розгляд справи в розумний строк¹.

Не зовсім згодні з даною позицією, тому що в ній ознаки явища ототожнюються з його гарантіями.

Виходячи із зазначеного вище, під правом на справедливий судовий розгляд слід розуміти одне з процесуальних прав, яке полягає у публічному розгляді справи судовою установою в межах розумних строків із дотриманням принципів законності, незалежності і неупередженості.

Окрім того, ознаками, які відрізняють одне явище від інших, у нашому випадку права на судовий розгляд взагалі від права на справедливий судовий розгляд взагалі, є: створення суду відповідно до закону, публічний розгляд справи, неупереджений характер суду, незалежність у функціонуванні суду, розгляд справи у межах розумних строків.

Дослідження сутності права на справедливий судовий розгляд у контексті вчення про права людини включає у себе з'ясування тих елементів, із яких, власне, і формується комплексне поняття права на справедливий суд².

Кожне правове явище, у тому числі право на справедливий суд розгляд, має свою структуру. Під структурою словник української мови розуміє «взаєморозміщення та взаємозв'язок складових частин цілого; будову»³. Таким чином, право на справедливий суд має свою структуру, тобто складається із взаємопов'язаних елементів.

Науковці мають різноманітні погляди щодо елементів права на справедливий суд. Одним із перших запропонував класифікацію

¹ Карпачова Н.І. Міжнародні стандарти у галузі прав і свобод людини та проблеми їх реалізації в Україні. *Право України*. 2009. № 4. С. 4–21.

² Ткачук О.С. Класифікація елементів права на справедливий суд: національна теорія та практика Європейського суду з прав людини. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 1 (10). С. 71–77.

³ Словник української мови. В 11 т. / редкол.: І.К. Білодід (гол.) та ін.; АН Української РСР; Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні. Київ : Наук. думка, 1978. Т. 9. 916 с.

М. Ентін, який вирізняє такі елементи права на справедливий суд: органічні, інституційні, процесуальні та спеціальні. До органічних елементів, які забезпечують ефективне користування зазначеним правом, належать доступ до правосуддя і виконання судових рішень. Інституційні елементи включають критерії, яким повинна відповідати як судова система держави у цілому, так і кожен національний судовий орган окремо (створення суду і формування складу суду на підставі закону, достатня тривалість повноважень суддів та їх незмінність протягом строку повноважень, незалежність і безсторонність). Процесуальні елементи права на справедливий судовий розгляд забезпечують реальну участь особи або її представника в розгляді справи, змагальність процесу, рівність сторін на всіх етапах судового розгляду та розумні строки розгляду. Спеціальними елементами науковець вважає додаткові гарантії, визначені в пунктах 2 і 3 Конвенції, що забезпечують додержання універсальних вимог справедливого правосуддя з урахуванням особливостей кримінального процесу¹. Дійсно, зазначена класифікація охоплює достатню кількість елементів і є доволі розгалуженою.

Своєю чергою, І. Гриценко та М. Погорецький також виділяють чотири групи. Так, вони розглядають інституційні елементи (створення суду на підставі закону, його незалежність і неупередженість), організаційно-функціональні (доступ до правосуддя, рівність сторін, право на правову допомогу, публічність (гласність і відкритість) судового розгляду, обов'язковість судових рішень), функціональні (змагальність процесу, розумні строки розгляду) і спеціальні (гарантії кримінального процесу, закріплені у п. п. 2, 3 ст. 6 ЄКПЛ) елементи цього права². Науковці надають їм іншу назву та наповненість, але кінцева мета – класифікувати на елементи – досягнута.

О.С. Ткачук вирізняє такі елементи: 1) прелімінарний (доступ до суду), що є передумовою реалізації інших елементів; 2) інституційний (незалежний, безсторонний суд, установлений законом), який

¹ Энтин М. Справедливое судебное разбирательство по праву Совета Европы и Европейского Союза Конституционное право: Восточноевропейское обозрение. 2003. № 3 (44). С. 85–97.

² Гриценко І., Погорецький М. Право на справедливий суд. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Юридичні науки. 2012. № 91. С. 4–8.

відбиває характеристики належного суду в демократичному суспільстві; 3) процедурний (процесуальний) елемент (публічність, розумний строк розгляду справи, справедливість розгляду у вузькому розумінні або справедливе слухання), який відбиває процесуальні вимоги розгляду справи; 4) легітимаційний (правова визначеність і виконання рішень суду), завдяки якому відбувається легітимація судових рішень та реалізується мета правосуддя, що полягає у встановленні правової визначеності суспільних відносин¹. Автор під час класифікації звернув увагу на мету правосуддя, виділивши легітимаційний елемент.

На думку Г.І. Бережанського, право на справедливий суд містить у собі такі чотири основні аспекти: змістовний, інституційний, матеріальний, процесуальний, які органічно доповнюють один одного та формують єдине комплексне розуміння аналізованої категорії². На нашу думку, поняття процесуальних і матеріальних елементів не зовсім точно відображає сутність зазначеного явища.

Н. Сиза також використовує подібну класифікацію, виділяючи організаційно-функціональні, функціональні та спеціальні елементи права на справедливий судовий розгляд³. Вона об'єднує організаційно-функціональні та інституційні елементи в одну групу, що сутнісно виправдано.

Д.В. Сімонович, стверджуючи, що «гарантії права на справедливий судовий розгляд можна диференціювати на фундаментальні (незалежність та неупередженість суду, публічність розгляду справи, розумність строків провадження у справі) та статусні (рівність та змагальність сторін у кримінальному процесі, право на правову допомогу). Фундаментальні гарантії спрямовані на створення можливості справедливого судового розгляду справи, статусні гарантії – на забезпечення паритету між сторонами під час провадження»⁴.

¹ Ткачук О.С. Класифікація елементів права на справедливий суд: національна теорія та практика Європейського суду з прав людини. Прикарпатський юридичний вісник. 2016. Вип. 1 (10). С. 71–77.

² Бережанський Г.І. Особливості розуміння права на справедливий суд. Вісник кримінального судочинства. 2017. № 3. С. 191–196.

³ Сиза Н.П. Система елементів права на справедливий суд. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2012. Вип. 20. Ч. 1. Т. 4. С. 194–199.

⁴ Сімонович Д.В. Європейські стандарти забезпечення прав людини у досудових стадіях кримінального процесу України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2011. 20 с.

На думку Т.А. Цувіни, право на справедливий судовий розгляд поділяється на дві групи елементів: статичні та динамічні¹.

Деякі науковці взагалі не вирізняють окремі види елементів права на справедливий суд. Так, В. Комаров та Н. Сакара виокремлюють необтяжений юридичними та економічними перешкодами доступ до судової установи; належну судову процедуру; публічний судовий розгляд; розумний строк судового розгляду; розгляд справи незалежним та безстороннім судом, установленим законом².

Н.М. Грень вважає, що основні елементи права на справедливий суд визначені в міжнародних стандартах та роз'яснюються Європейським судом з прав людини, а тому до них слід відносити: доступ до суду, публічність судового розгляду, незалежність та безсторонність суду, розумний строк розгляду, рівність учасників, справедлива (належна) процедура розгляду справи³.

Таким чином, залежно від кількості складових елементів та їх сутнісного змісту можна вирізнити декілька підходів до структури права на справедливий суд.

Отже, на нашу думку, структура права на справедливий суд включає у себе такі елементи: 1) організаційно-структурний (доступ до правосуддя, рівність сторін, право на правову допомогу, публічність судового розгляду); 2) суб'єктно-інституційний (незалежний, неупереджений суд, установлений законом); 3) процедурно-процесуальний (розумний строк розгляду справи, справедливість); 4) функціонально-результативний (виконання рішень суду, обов'язковість судових рішень).

Одним з організаційно-структурних елементів права на справедливий суд є доступ до правосуддя.

В. Комаров і Н. Сакара зазначають, що доступ до правосуддя потрібно розглядати шляхом аналізу загального права

на справедливий судовий розгляд у його широкому та вузькому значеннях. При цьому у широкому значенні право на справедливий судовий розгляд закріплено в п. 1 ст. 6 ЄКПЛ¹. У цьому разі воно повністю прирівнюється (чи навіть ототожнюється) з правом на доступ до правосуддя, що, своєю чергою, полягає у тому, що «кожна особа повинна мати можливість ініціювати судовий розгляд справи щодо своїх цивільних прав і свобод та отримати справедливий і ефективний судовий захист»². Але це два різних за своєю сутністю права, тому їх не можна повністю ототожнювати.

На думку І. Жаровської, право доступу до правосуддя «є складним правовим механізмом, що являє собою систему правових заходів та засобів, які забезпечують можливість особі або іншому суб'єкту безперешкодно звернутися до органів правосуддя та отримати захист свого права»³. Так, у справі «Балацький проти України» (арр. по. 34786/03) ЄСПЛ визнав порушення права на справедливий суд, оскільки заявник був позбавлений доступу до суду, адже районний суд відмовився постановити будь-яке рішення у його справі про незаконне переведення. У своєму визначенні науковиця акцентує увагу на тому, що доступом до правосуддя є не лише можливість подання звернення до органу правосуддя, а й отримання справедливого рішення по справі.

Доступ до правосуддя – це сукупність засобів, за допомогою яких будь-яка особа має можливість користуватися гарантіями права на справедливий суд як на національному, так і на міжнародному рівні.

Рівність сторін закріплюється у ст. 129 Конституції України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР, де зазначається, що всі учасники судового процесу рівні перед законом і судом незалежно від їх походження, соціального та майнового стану, расової та іншої приналежності,

¹ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : підписана в Римі 4 лист. 1950 р.

² Комаров В.В., Сакара Н.Ю. Право на справедливий судовий розгляд у цивільному судочинстві : навчальний посібник. Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2007. 42 с.; Ясельська Н. Особливості розуміння сутності права на правосуддя. *Юридичний вісник*. 2021. № 3. С. 193–200.

³ Жаровська І.М. Доступність права: теоретико-правові проблеми. Львів : ЛКА, 2007. 208 с.; Ясельська Н. Особливості розуміння сутності права на правосуддя. *Юридичний вісник*. 2021. № 3. С. 193–200.

¹ Цувіна Т.А. Право на суд у цивільному судочинстві : монографія. Харків : Слово, 2015. 281 с.

² Комаров В.В., Сакара Н.Ю. Право на справедливий судовий розгляд у цивільному судочинстві : навчальний посібник. Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2007. 42 с.

³ Грень Н.М. Право на справедливий суд: проблеми доступності та публічності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2015. № 825. С. 132–137.

статі, освіти, мови, ставлення до релігії та інших обставин¹. На думку С. Бондарчука, як принцип рівності перед законом і судом, такі принципи рівноправності сторін органічно пов'язані та взаємозумовлені². Рівність означає, що незалежно від раси, кольору шкіри, національності особи несуть рівну відповідальність перед судом. Тобто закон формально дорівнює учасників судового процесу, що виражається в рівноправності сторін.

Публічність – важливий елемент права на справедливий суд і один із найважливіших для побудови та функціонування системи правосуддя. Словники термін «публічний» визначають як те, що відбувається в присутності публіки, прилюдний, гласний, відкритий³; також призначений для широкого відвідування та користування⁴.

Право на справедливий суд включає публічний розгляд справи. Це означає, що до судової зали мають доступ не лише сторони чи зацікавлені особи, а й будь-які сторонні люди. Ба більше, вони не повинні пояснювати власну зацікавленість саме у цьому засіданні. Отже, одним зі складників публічності є відкритий розгляд справи. «За своєю суттю відкритість судового процесу означає чіткий та прозорий процес розгляду судової справи, що є зрозумілим для громадськості, а також право громадян бути присутніми під час розгляду судових справ»⁵.

Н.М. Грень вважає, що другим елементом публічності слід визначити усність процесу. Учасники процесу наділені можливістю в мовному аспекті обмінюватися своїми усними судженнями, репліками, давати усні пояснення суду з приводу причин їх звернення за захистом своїх порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод чи інтересів⁶.

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР.

² Бондарчук С.А. Гласність та відкритість судового процесу як гарантії доступу до правосуддя. *Вісник Харківського національного ун-ту внутрішніх справ*. 2010. № 4 (51). Ч. 2. С. 6–11.

³ Великий тлумачний словник української мови / упоряд. Т.В. Ковальова. Харків : ФОЛІО, 2005. 766 с.

⁴ Великий тлумачний словник: сучасна українська мова: 100 000 від А до Я / уклад. А.П. Загнітко, І.А. Шукіна. Донецьк : БАО, 2008. 703 с.

⁵ Бондарчук С.А. Гласність та відкритість судового процесу як гарантії доступу до правосуддя. *Вісник Харківського національного ун-ту внутр. справ*. 2010. № 4 (51). Ч. 2. С. 6–11.

⁶ Грень Н.М. Право на справедливий суд: проблеми доступності та публічності. *Вісник Національного ун-ту «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2015. № 825. С. 132–137.

Публічність – це елемент права на справедливий суд, який передбачає відкритий розгляд справи, усність процесу, публічність рішення та доступність рішення для сторін, громадськості, засобів масової інформації¹.

Забезпечення правової допомоги має велике значення під час реалізації права на справедливий суд. У Конституції України містяться положення, у яких закріплено право на захист. Так, ч. 1 ст. 59 Конституції України від 28.06.1996 передбачає, що кожен має право на професійну правничу допомогу². У ч. 1 ст. 10 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» зазначається, що кожен має право на професійну правничу допомогу.

У випадках, визначених законом, держава забезпечує надання професійної правничої допомоги безоплатно. При цьому кожен є вільним у виборі захисника своїх прав та особи, яка надає правничу допомогу³.

Таким чином, право на професійну правову допомогу включає у себе декілька елементів: по-перше, кожний гарантовано може отримати правову допомогу; по-друге, у гарантованих державою випадках можливість отримати безоплатну правову допомогу; по-третє, свобода вибору захисника на власний розсуд.

О.С. Ткачук зазначає, що справедливий судовий розгляд пов'язаний із такими його характеристиками, як незалежність, неупередженість і визначення суду законом.

Установлюючи критерій відповідності суду вимогам незалежності, має враховуватися спосіб призначення його членів, строк їх перебування на посаді, наявність гарантій відсутності зовнішнього тиску та питання про те, чи властиві органу зовнішні ознаки незалежності⁴.

На думку Штефана Гасса, «незалежність суду означає, що окремі судді та незалежність судової влади як інституту є вільними

¹ Там само.

² Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР.

³ Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII.

⁴ Ткачук О.С. Класифікація елементів права на справедливий суд: національна теорія та практика Європейського суду з прав людини. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 1 (10). С. 71–77.

від впливу і втручання з боку інших гілок влади, так само як і від впливу приватних та політичних інтересів»¹.

Подібну за суттю позицію висловлює Е.Л. Трегубов: «Незалежність розуміється як здатність суду розглядати справу та ухвалювати рішення, не перебуваючи при цьому у будь-якій залежності від волі сторін чи органів державної влади»².

Отже, незалежність суду можна виразити через декілька позицій.

У ч. 1 ст. 6 Конституції України від 28.06.1994 № 254к/96-ВР наголошується про здійснення державної влади в Україні на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову³. Незалежність судової влади означає її незалежність від законодавчої та виконавчої гілок влади.

Але у жодній нормі ЄКПЛ не міститься вимоги дотримання державою теоретичних концепцій конституціоналізму щодо допустимих меж взаємодії гілок влади⁴. Ураховуючи зазначені критерії, ЄСПЛ визнавав неправомірним вплив на процес здійснення правосуддя законодавчих і виконавчих органів влади з метою ухвалення рішення на їх користь⁵.

Окрім того, важливим складником незалежності суду є адміністративні питання, наприклад щодо способу призначення на посаду судді, строк виконання ними своїх обов'язків.

Суддя має бути незалежним від інших суддів, а також суддів, що займають адміністративні посади в судах. Несумісними з вимогою незалежності визнавалися ситуації, коли суди вищих інстанцій фактично висловлювали свою позицію щодо того, як слід вирішити справу по суті, передаючи її на новий розгляд до судів нижчих

інстанцій¹. Не повинна бути наявною зміна судових рішень позасудовими способами, тобто тут йдеться про вплив на суди з боку політичної влади держави. Гарантією незалежності судів повинна бути їх захищеність від протиправних дій із боку суб'єктів права².

Зрозуміло, що одним із принципів діяльності державного апарату є принцип субординації, який полягає у тому, що нижчий державний орган підпорядковується вищому державному органу. Але поряд із цим принципом діє й протилежний принцип – принцип координації. Цей принцип передбачає рівність державних органів у своїй діяльності. Коли ж ми говоримо про суд, то діяльність суддів є самостійною, що є одним з основоположних принципів.

Окрім того, суддя має бути незалежним від сторін спору. У цьому аспекті можна говорити про певну тотожність понять незалежності суддів та об'єктивної безсторонності, через що ЄСПЛ часто доходить висновку про порушення обох вимог одночасно на підставі одних і тих самих обставин³. Поняття безсторонності у світлі п. 1 ст. 6 ЄКПЛ здебільшого означає відсутність упередженості чи необ'єктивності. Для оцінки безсторонності ЄСПЛ використовує два критерії: перший (суб'єктивний) критерій полягає у прагненні визначити особисті переконання конкретного судді у справі, другий (об'єктивний) критерій – у з'ясуванні того, чи забезпечив суддя достатні гарантії, щоб виключити будь-які законні сумніви щодо цього⁴.

Отже, гарантуючи право на справедливий суд, яке постає як один з елементів верховенства права, ст. 6 Конвенції передбачає

¹ Гасс Ш. Деякі спостереження щодо незалежності суду, як вона презентована у міжнародних документах та досвіді. *Вісник Центру суддівських студій*. 2007. № 10. С. 25–32.

² Трегубов Е.Л. Право на справедливий суд у практиці Європейського суду з прав людини. *Форум права*. 2010. № 1. С. 358–363.

³ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР.

⁴ Case of Kleyn and Others v. Netherlands (Applications nos. 39343/98, 39651/98, 43147/98, 46664/99) : judgments European Court of Human Rights 6 May 2003.

⁵ Case of Sovtransavto Holding v. Ukraine (Application no. 48553/99): judgments European Court of Human Rights 25.7.2002. *Reports of Judgments and Decisions*; Ткачук О.С. Класифікація елементів права на справедливий суд: національна теорія та практика Європейського суду з прав людини. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 1 (10). С. 71–77.

¹ Ткачук О.С. Класифікація елементів права на справедливий суд: національна теорія та практика Європейського суду з прав людини. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 1 (10). С. 71–77.

² Гриценко І., Погорецький М. Право на справедливий суд. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Юридичні науки*. 2012. № 91. С. 4–8; Ткачук О.С. Класифікація елементів права на справедливий суд: національна теорія та практика Європейського суду з прав людини. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 1 (10). С. 71–77.

³ Case of Kleyn and Others v. Netherlands (Applications nos. 39343/98, 39651/98, 43147/98, 46664/99) : judgments European Court of Human Rights 6 May 2003.

⁴ Case of Driza v. Albania (Application no. 33771/02): judgments European Court of Human Rights 13 November 2007. *Reports of Judgments and Decisions 2007-V*; Ткачук О.С. Класифікація елементів права на справедливий суд: національна теорія та практика Європейського суду з прав людини. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 1 (10). С. 71–77.

необхідність аналізу справедливості розгляду в цілому, а саме всіх стадій і можливостей, наданих заявнику. Зазначена стаття, будучи складним комплексом прав, покладає на Договірні Сторони зобов'язання забезпечити мінімальні гарантії для доступу індивіда до системи справедливого правосуддя. Стандарти Суду, викладені в його рішеннях стосовно гарантій, закріплених у ст. 6 Конвенції, є імплементаційним заходом, що потребує вчинення цілої низки дій із боку України (що охоплює всі правові форми діяльності держави), без чого неможливе ні виконання останньою як державою-учасницею зобов'язань за Конвенцією, ні забезпечення фундаментальних прав та свобод у цілому¹.

¹ Матат Ю.І. Право на справедливий суд: практика Європейського суду з прав людини і реалізація в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2016. Вип. 41. Т. 1. С. 31–36.

Розділ 2

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗДІЙСНЕННЯ СИСТЕМИ ПРАВОСУДДЯ ВІДПОВІДНО ДО МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ТА ПРИНЦИПІВ

2.1. Правовий статус судових установ у провідних країнах світу

У сучасних умовах судові установи України не відповідають міжнародним стандартам, принципу верховенства права, справедливого правосуддя, та їхній статус потребує модифікації шляхом науково-правового аналізу європейських і міжнародних судових систем провідних країн світу, створення законодавства, норми котрого відтворять модель демократичного судочинства, забезпечать зміцнення судової влади як незалежної гілки¹.

Аналізуючи правозастосовну практику та особливості правового статусу судових установ, ми беремо за основу низку провідних країн світу для дослідження: США, Францію, Німеччину.

Для більш конструктивного дослідження необхідне визначення дефініції «правовий статус».

Досліджуючи дану проблематику, Я.В. Митько зазначає, що правовий статус – це реальність, яка складається з об'єктивних, реально існуючих елементів, визначивши та проаналізувавши які можна пізнати це явище у цілому².

¹ Добош З.А. Конституційно-правовий статус судової влади в США: історико-правові аспекти. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2019. Вип. 21. С. 254–263.

² Митько Я.В. Поняття та елементи правового статусу учасників бойових дій. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2017. № 2. С. 58–62.

А.В. Панчишин у своєму дослідженні під правовим статусом пропонує розуміти багатоаспектну, універсальну, комплексну категорію, що має чітку, стабільну структуру та встановлює характер і принципи взаємодії суб'єктів суспільних відносин між собою, а також шляхом визначення прав, обов'язків та гарантій їх реалізації визначає місце суб'єкта в системі правовідносин¹. Своєю чергою, Н.С. Небеська висловлює свою точку зору і наголошує, що правовий статус суб'єкта є, по-перше, складною та багатоелементною категорією, по-друге, основу її структури становлять права й обов'язки суб'єкта, тобто у відношенні до суб'єкта публічних повноважень йдеться про повноваження та компетенцію².

Поняття ж «правовий статус» указує на місце суб'єкта в системі правовідносин, що характеризується, передусім, його правами й обов'язками. Відповідно, поняття «правове положення» відображає функціональну роль та вказує місце суб'єкта в системі суспільних відносин³.

Аналізуючи тлумачення змісту поняття «правовий статус», науковець О. Неугодніков указує на те, що воно має широке значення. Спираючись на першочергове визначення статусу як стану, науковець пропонує під статусом суб'єкта права розуміти його правовий стан, що характеризується комплексом юридичних прав та обов'язків. Слід при цьому зауважити, що у фаховій літературі поняття «правовий статус» і «правове положення» нерідко ототожнюються⁴. Це є результатом того, що термін «правовий статус» не віднайшов чіткого відображення. Деякі вчені пропонують використовувати його для загальної характеристики положення суб'єкта, оскільки термін «правове положення» частіше використовується

для характеристики суб'єкта у певному колі суспільних відносин. Правовий статус, таким чином, охоплює всі види зв'язків¹. Це складні зв'язки, що виникають між державою та особою, фіксуються державою в юридичній формі – у формі прав, обов'язків та свобод, які у сукупності і утворюють правовий статус індивіда².

М.В. Кочеров зазначає, що в науковій літературі, використовуючи «системний підхід», під поняттям «правовий статус» пропонують розуміти явище, яке складається з двох рівнів: загального та спеціального. С.В. Шестаков уважає, що загальний правовий статус визначає юридичні властивості, якості, що є характерними для всіх інших статусів. Галузеві правові статуси конкретизують зміст загального статусу щодо конкретних видів правовідносин, які складаються в суспільстві³. Наприклад, В.М. Василенко виділяє не лише загальний і спеціальний статуси, а й галузеві та міжгалузеві. На думку вченого, вони співвідносяться із загальним правовим статусом як загальне й особливе⁴.

Отже, кожен суб'єкт права як конкретна особистість, юридична особа, публічно-правове утворення тощо володіє правовим положенням, яке для кожного є індивідуальним, таким, що утворюється шляхом поєднання окремих правових статусів (як загальних, так і спеціальних) – явищ об'єктивного права, сформованих у праві моделей, що об'єднують як обов'язкові елементи права та обов'язки цього суб'єкта. Причому для кожного конкретного суб'єкта права набір правових статусів є специфічним, залежним від кола суспільних відносин, у якому він перебуває. Отже, якщо правовий статус –

¹ Панчишин А.В. Поняття, ознаки та структура категорії «правовий статус». *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 95–98.

² Небеська М.С. Сутність адміністративно-правового статусу працівників Національної поліції в Україні. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2021. № 2 (72). С. 72–75.

³ Якимчук Н. Поняття «правовий статус», «правове положення», «правовий модус» та «правовий режим»: теоретико-правовий аналіз. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 3. С. 11–18.

⁴ Виконавча влада і адміністративне право / за заг. ред. В.Б. Авер'янова. Київ : Ін-Юре, 2002. 668 с.; Неугодніков А.О. Правовий статус адміністративного суду в Україні: адміністративно-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2006. 166 с.

¹ Коліушко І. Виконавча влада та проблеми адміністративної реформи в Україні : монографія. Київ : Факт, 2002. 260 с.; Неугодніков А.О. Правовий статус адміністративного суду в Україні: адміністративно-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2006. 166 с.

² Сурілов О.В. Теорія держави і права : навчальний посібник. Одеса : Астропринт, 1998. 224 с.; Неугодніков А.О. Правовий статус адміністративного суду в Україні: адміністративно-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2006. 166 с.

³ Шестаков С.В. Адміністративно-правовий статус працівника міліції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2003. 205 с.; Кочеров М.В. Поняття адміністративно-правового статусу Національної поліції України як суб'єкта забезпечення реформ. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 3. С. 294–296.

⁴ Кочеров М.В. Поняття адміністративно-правового статусу Національної поліції України як суб'єкта забезпечення реформ. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 3. С. 294–296; Василенко В.М. Адміністративно-правовий статус працівників ветеринарної міліції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2009. 184 с.

це явище об'єктивного права, правотворення, то правове положення формується лише з тих установлених у праві правових статусів, які активізовані щодо конкретного суб'єкта права, а відповідно, є явищем правореалізації.

Таким чином, «правовий статус» можна визначити як явище, правило окремої галузі права, норми якої регламентують та вказують на місце суб'єкта в системі правовідносин, характеризують його права й обов'язки.

Повертаючись до завдання нашого дослідження, визначимо, що слід розуміти під судовими установами.

У тлумачному словнику відсутнє розкриття терміна «судові установи», але він уживається під час тлумачення «судоустрою», зокрема дане поняття визначається як система судових установ, їх організація та порядок діяльності¹.

Термін «судоустрій» етимологічно складається з двох слівотвірних основ унаслідок їх складання: «судо-» (скорочення від «судовий») та «устрій». Термін «судовий» є похідним прикметником від терміна «суд», який уживається у таких значеннях: 1) суд – це установа або склад суддів, які розглядають судові справи; 2) суд – це певний судовий процес; 3) суд – це компетентний державний орган. Термін «устрій» відповідно до Словника української мови являє собою установлений суспільний порядок, систему організації чогонебудь або лад².

На доктринальному рівні поняття судоустрою визначається принципово по-різному. Так, Р.О. Куйбіда та Д.М. Притика ототожнюють поняття судоустрою із судовою системою, під якою пропонують розуміти сукупність судів, органів та установ, що їх обслуговують³.

У своїй науковій праці Л.М. Москвич характеризує судоустрій як організаційне оформлення (організаційну побудову) судової

¹ Квасневська Н.Д. Поняття судової системи України: сучасний погляд. *Форум права*. 2015. № 5. С. 110–113.

² Судоустрій України: сучасний стан та перспективи реформування. URL: <https://bit.ly/3jAKauK>; Словник української мови. В 11 т. / редкол.: І.К. Білодід (гол.) та ін.; АН Української РСР; Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні. Київ: Наук. думка, 1978. Т. 9. С. 916 с.

³ Куйбіда Р.О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи: монографія. Київ: Атіка, 2004. 288 с.; Притика Д.Д. Створення науково обґрунтованої системи правосуддя в Україні – головна мета судової реформи. *Право України*. 2009. № 12. С. 71–84.

системи¹. Подібної думки притримується й І.Є. Туркіна. Вона вважає, що судоустрій необхідно розглядати у вузькому розумінні й визначити лише як структуру судів. Водночас науковець наголошує на тому, що трактувати судоустрій у широкому розумінні як «судову систему» держави, тобто як види судів та інших органів судової влади, є неприпустимим².

За результатом аналізу трактування судоустрою ми можемо зробити висновок, що під судовими установами слід розуміти систему судових органів, які задіяні під час відправлення правосуддя.

Досліджуючи саме правовий статус судових установ, для нас є прийнятною позиція Д.Б. Бароніна, який у своєму науковому дослідженні під поняттям «правовий статус суду» розуміє самостійну структуру і зміст. До структурних елементів відносить судову юрисдикцію, підсудність і правомочність суду, які є взаємопов'язаними, мають власне смислове навантаження. Також він виокремлює три види правового статусу суду: базовий (загальний), спеціальний та індивідуальний. Зазначає, що загальна структура правового статусу суду (юрисдикція, підсудність і правомочність) є однаковою для кожного із зазначених видів правового статусу, але залежно від конкретного його носія має різне змістовне наповнення. Базовий (загальний) правовий статус визначає єдиний комплекс правових засад утворення й функціонування судів, які акумулюють однакову міру правових можливостей, властивих усім без винятку. В основі цього статусу суду лежать уніфіковані юридичні приписи, покликані в загальному вигляді закріпити цілісну модель правового положення судів. Спеціальний правовий статус визначає вид і міру правових можливостей суду як учасника конкретних відносин, наприклад як учасника (а) внутрішньосистемних відносин, що відбуваються між судами, як елементів єдиної судової системи, (б) відносин суспільно-політичних – як елемента функціонування системи державної влади і (в) процесуальних відносин, у яких вид і міра правових можливостей суду установлюються

¹ Москвич Л.М. Напрями оптимізації судоустрою України. *Вісник Верховного Суду України*. 2011. № 4 (128). С. 25–31.

² Туркіна І.Є. Типології правових систем і роль органів судової системи в механізмі держави. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. 2012. Вип. 10. С. 64–76.

процесуальним правом, та ін. Індивідуальний (конкретний) правовий статус суду характеризує вид і міру правових можливостей конкретного судового органу, наприклад правовий статус Конституційного Суду України, Верховного Суду України, Вищого господарського суду, Вищого адміністративного суду, Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних та кримінальних справ і т. д.¹

Отже, правовим статусом судових установ можна вважати врегульоване правовими нормами становище органів судової влади, що визначені цільовими, структурно-організаційними властивостями відповідно до компетенцій їхньої діяльності.

Переходячи до розгляду саме правового статусу судових установ у провідних країнах світу, будемо поетапно зупинятися на їх будові та повноваженнях, які характеризують даний статус.

Розпочнемо зі Сполучених Штатів Америки. Це демократична країна світу з найбільш захищеною системою, судові інстанції відповідають вимогам, які здатні ефективно, належно захищати американські цінності. У 1789 році у США був прийнятий «Закон про судоустрій», що встановив триланцюгову федеральну судову систему, яка існує й дотепер. Багато науковців, дослідників звертають увагу на те, що неможливо говорити про єдину систему судів Сполучених Штатів Америки. Ми можемо говорити про 50 окремих судових систем, до яких потрібно додати федеральну судову систему².

Зазначено, що особливістю побудови судової системи та судових установ Сполучених Штатів Америки є те, що всі судові системи штатів у цілому подібні, але це стосується лише загальних підходів до судової влади. У деталях у системі судів США немає жодного суду, який би був повністю подібним до іншого³.

До судових установ США входять Верховний суд, апеляційний та окружний суди, а також спеціальні суди⁴. До складу Верховного суду

¹ Баронін Д.Б. Правовий статус суду в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Харків, 2015. 22 с.

² Поліщук М.Г. Система судів США та можливість використання окремих її положень у діяльності судів України. *Наукові праці МАУП*. 2014. Вип. 43 (4). С. 110–113.

³ Там само.

⁴ Судова система в США. *Wikiputesh. Про подорожі*. URL: <https://wikiputesh.ru/korisno-znati/1323-sudova-sistema-v-ssha.html>

США входить дев'ять суддів. Судді призначаються довічно. Кандидатури суддів пропонує президент США, затвердити їх має Сенат¹.

Із 1869 року чисельність суддів США є незмінною, вони можуть припиняти свої повноваження достроково за умови добровільної відставки або імпічменту.

Відповідно до Конституції США, Верховному суду відведено ключову роль у системі влади Сполучених Штатів. Вона створює Суд як незалежний судовий орган, рішення якого захищені від впливу громадської думки та рівних гілок влади. Натомість Суд обмежений принципом вірності самому закону. Конституція зобов'язує Суд вирішувати суперечки незалежно від того, ким є сторони, відповідно до вимог Конституції та належним чином ухвалених законів².

Верховний суд очолює всю систему. Йому належить особливо важлива роль в американській системі розподілу влади, адже Верховний суд США – це не лише орган загальної юрисдикції, а й суд першої та другої інстанції³.

Верховний суд очолює систему федеральних судів, яка включає 12 регіональних апеляційних судів та спеціалізований суд, який розглядає справи про патенти та претензії у сфері міжнародної торгівлі. Більшість федеральних справ починають слухатися перед магістратом та окружним суддею США, а потім передаються нагору. справи також потрапляють до вищої судової інстанції країни від судів штатів, якщо спір відноситься до питання, що регламентується федеральним законом або Конституцією⁴.

Щоб домогтися розгляду справи у Верховному суді, потрібно спочатку програти. Суд заслуховує апеляції лише від осіб чи сторін, які програли справу або принаймні значну частину справи в суді нижчої інстанції. Справа також повинна бути живою суперечкою

¹ Верховний суд США. *DW*. URL: <https://www.dw.com/uk/verkhovnyi-sud-usa/t-55509289>

² Верховний суд США: рівне правосуддя по закону / Держ. Департамент США ; Бюро міжнар. інформаційних програм. Вашингтон. 36 с.

³ Ярова А.С., Сисова А.І. Верховний суд США як орган конституційної юрисдикції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. Вип. 64. С. 82–88.

⁴ Верховний суд США: рівне правосуддя по закону / Держ. Департамент США ; Бюро міжнар. інформаційних програм. Вашингтон. 36 с.

з реальними наслідками. Суто абстрактні питання права не розглядаються. Однак найважливіше те, що справа повинна являти собою важливе юридичне питання, що є предметом спору. Перша підстава для ухвалення справи до розгляду, на думку суддів, виникає тоді, коли апеляційні суди США розійшлися у тому чи іншому питанні федерального законодавства¹.

Як зауважує М. Лобов, незважаючи на те що повноваження Верховного суду США щодо перегляду рішень судів штатів, на думку американських учених, мають у цілому позитивне значення для функціонування всієї юридичної системи країни, на практиці до цього суду звертаються досить рідко, і Верховний суд США розглядає лише кілька десятків справ щорічно².

Таким чином, можемо констатувати, що в судовій системі США виняткове значення має Верховний суд США, адже він є першою інстанцією лише у справах, де стороною є дипломати іноземних держав або штат. В інших випадках, навіть можна сказати здебільшого, Верховний суд приймає форму апеляційної інстанції з елементами касації.

Рішення американських судів систематизуються і публікуються під назвою «доповіді». Більшість штатів має свої офіційні доповіді. Компетенція судів штатів і федеральних судів багато в чому перетинається. В.Н. Бибило зазначає, що жодна інша держава з федеральним устроєм не має повного набору судів першої інстанції на федеральному рівні й паралельно судів першої інстанції на рівні штатів. На будь-якій території США засідає два суди першої інстанції (суд штату і федеральний окружний суд). У зв'язку із цим право вибору суду надається позивачу³.

¹ Верховний суд США: рівне правосуддя по закону / Держ. Департамент США ; Бюро міжнар. інформаційних програм. Вашингтон. 36 с.

² Лобов М. Верховный суд США и проблема разделения властей: пределы правового похода. Конституционный Суд как гарант разделения властей. 2003. С. 60–83; Нестерчук Л.П., Біденко О.В. Система федеральных судів США та ефективність здійснення правосуддя. Актуальні проблеми політики. 2018. Вип. 62. С. 138–151.

³ Бибило В.Н. Судебные системы зарубежных государств : учебно-методическое пособие. 2012. 128 с.; Діденко Є.В. Реалізація права на справедливий суд на стадії розслідування адміністративних правопорушень. Юридичний науковий електронний журнал. 2019. № 6. С. 253–257.

Відповідно до розділу 2 ст. 3 Конституції, судова влада (юрисдикція федеральних судів) поширюється: на справи, які виникли на підставі Конституції, законів, міжнародних договорів США, укладених або таких, які будуть укладені від їхнього імені; на справи щодо послів, інших офіційних представників і консулів; на справи адміральської та морської юрисдикції; на справи, однією стороною у котрих виступає США; на спори між двома та більше штатами; між будь-яким штатом і громадянином іншого штату; між громадянами різних штатів; між громадянином одного зі штатів, що має намір отримати земельну ділянку в іншому штаті, та між штатом або громадянином такого та іншою державою, громадянами чи підданими такої¹.

Федеративні апеляційні суди США, їх налічується 12, мають обмежену юрисдикцію, яка окреслюється територією судового округу. До їхніх повноважень входить розгляд скарг на рішення окружних федеративних суддів із того чи іншого округу. Ще одним їхнім повноваженням є розгляд апеляції по спеціалізованих справах, у тому числі пов'язаних із патентним правом, а також рішення Суду у справах зовнішньої торгівлі та Федерального претензійного суду².

Апеляційний суд для Федерального округу також відправляє правосуддя, але це стосується не всіх справ, а певної категорії без прив'язки до географічного розташування. У даній судовій установі переглядаються рішення, винесені у Федеральному претензійному суді й у Федеральному суді з питань міжнародної торгівлі. Судді апеляційних судів призначаються президентом США за рекомендацією та згодою Сенату відповідно до Зводу законів США на довічний термін. Здебільшого справи, які підлягають їхній компетенції, розглядаються у складі трьох суддів.

А. Орлова у своєму дослідженні наголошує, що суди першої інстанції поділяються на:

¹ Мишин А.А., Власихин В.А. Конституция США : политико-правовой комментарий. Москва : Международные отношения, 1985. 336 с.; Діденко Є.В. Реалізація права на справедливий суд на стадії розслідування адміністративних правопорушень. Юридичний науковий електронний журнал. 2019. № 6. С. 253–257.

² Нестерчук Л.П., Біденко О.В. Система федеральных судів США та ефективність здійснення правосуддя. Актуальні проблеми політики. 2018. Вип. 62. С. 138–151.

- суди загальної юрисдикції (ними є районні суди federal district courts або General trial courts);
- суди спеціальної юрисдикції¹.

Судді судових установ, а саме окружних суддів, які знаходяться на острівних територіях, не мають довічного статусу і призначаються максимально на 10 років згідно з нормами Конституції США.

Досліджуючи судові установи США, для більш поглибленого уявлення про федеральну систему зупинимося на деяких аспектах федеральних судів спеціальної юрисдикції. Суди у справах про неспроможність діють при окружних судах. Наприклад, для Північного судового округу штату Нью-Йорк призначено двоє суддів (bankruptcy judges), для Південного – дев'ятеро, для Східного – шестеро, для Західного – троє. Правосуддя такого суду здійснюється суддею одноособово².

Федеральний претензійний суд складається з 16 суддів, що призначаються президентом за рекомендацією і за згодою Сенату. Суд розташований у Вашингтоні, але в правилах судочинства він сам може визначати як час, так і місце свого засідання. У його компетенцію входить розгляд позовів, що пред'являються до США. Правосуддя здійснюється суддею одноособово³.

До судових установ США можна віднести Федеральний суд з питань міжнародної торгівлі, його чисельність складається з дев'яти суддів. До їхніх повноважень можна віднести розгляд позовів, які безпосередньо впливають із тарифів і торговельних угод, що пред'являються до США, їх агентств і федеральних службовців. Провадження здійснюється суддею одноособово, по складних справах – колегіально у складі трьох суддів⁴.

До судових установ належить Податковий суд США, якому підзвітні справи, пов'язані зі стягненням податкової недоїмки; вимоги

¹ Орлова А.В. Федеральний уровень судебной системы в Соединенных Штатах Америки: введение для судей и судебных администраторов зарубежных стран. Вашингтон : Административное управление судов США, 2001. 77 с.

² Нестерчук Л.П., Біденко О.В. Система федеральних судів США та ефективність здійснення правосуддя. *Актуальні проблеми політики*. 2018. Вип. 62. С. 138–151.

³ Там само.

⁴ Офіційний сайт Федерального суду з питань міжнародної торгівлі. URL: <http://www.cit.uscourts.gov/AboutTheCourt.html>

про повернення переплачених податкових сум; спори про право платника податків ознайомитися з документами та іншими матеріалами, які зберігаються в податковому відомстві. Прийняті ним рішення, як правило, можуть бути оскаржені у федеральному апеляційному суді або у Верховному суді США¹.

У Податковому суді немає присяжних, є лише суддя. Судді податкових судів призначаються президентом США. Вони відбувають 15-річний термін. Більшість кандидатів на ці посади є юристами, які або раніше працювали в IRS у певній якості, або приватно практикували податкове законодавство².

Податковий суд США є окремою структурою від Податкової служби, тому платникам податків пропонується безстороннє слухання, наскільки це можливо. Суд ділиться на дві галузі: невеликі податкові справи (справи S) на суми менше 50 тис доларів США для будь-якого єдиного податкового року та звичайні податкові справи на більші суми³.

Кожен суддя федеральних судів розглядає і цивільні, і кримінальні справи, а також (за необхідності) питання порушення Конституції. У США немає окремо виділеної конституційної юстиції. Зазначимо, що існування судової системи на рівні федерації та штатів породжує проблему співвідношення рішень вищих судових органів штатів, у яких тлумачаться положення конституцій штатів, із рішеннями Верховного суду США, у яких тлумачаться аналогічні положення федеральної Конституції. Є.В. Черняк стверджує, що ця проблема вирішується одним із зазначених способів:

а) шляхом використання методу «жорсткої відповідності» (lockstep approach), згідно з яким суд штату враховує всі попередні тлумачення федерального конституційного тексту, здійснені Верховним судом США з аналогічного питання;

б) шляхом використання методу «критерію» (criteria approach), який базується на використанні низки «інтерпретаційних»

¹ Нестерчук Л.П., Біденко О.В. Система федеральних судів США та ефективність здійснення правосуддя. *Актуальні проблеми політики*. 2018. Вип. 62. С. 138–151.

² Податковий суд США: ваш останній засіб. *Фінансова енциклопедія*. URL: <https://ua.nesrakonk.ru/tax-court-last-resort/>

³ Там само.

критеріїв для визначення, чи буде виправданим відхід під час розгляду конкретної справи від прецедентів, створених Верховним судом США;

в) шляхом використання методу «першості», відповідно до якого суд штату здійснює незалежний конституційний аналіз¹.

Також існують адміністративні суди, до повноважень яких належить розгляд апеляцій щодо рішень адміністративних агентств.

На нашу думку, система таких судових установ є певним чином логічною та ефективною під час розгляду справ у різних провадженнях, надає можливість вчасного та правильного вирішення справ, однак виникає проблема щодо розподілу справ між судовими установами.

Говорячи про судові установи США, а саме суди штатів, Д. Мідор зазначає, що органам правосуддя штатів підсудні всі справи за винятком тих, які віднесені до компетенції федеральної юстиції. Згідно з Конституцією, до ведення останньої належать: справи, що виникли з відносин, регульованих Конституцією США, федеральним правом, договорами, укладеними США (у цій частині федеральна компетенція зумовлена особливим характером застосовуваного права); суперечки, що стосуються послів, консулів, справ за участю США як сторони, суперечки між штатами, між особами, які мають доміцилій у різних штатах. У цьому разі федеральна юрисдикція зумовлена особливим складом учасників спірних правовідносин².

У США положення Конституції обов'язково доповнюються приписами Зводу законів, у яких установлено обмеження щодо ціни позову, яка впливає на подання претензії.

Існує два юрисдикційні напрями, що надходять до федеральних судів: юрисдикція з питань, віднесених до федеральної компетенції, і юрисдикція за розбіжності правових норм³. Загалом федеральні суди можуть вирішувати справи, пов'язані з «федеральними питаннями» з урядом США, Конституцією США або федеральними

¹ Черняк Є.В. Конституційна юстиція Сполучених Штатів Америки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2005. 20 с.

² Мідор Д.Д. Суди у Сполучених Штатах. Міннесота : Вест Паблішінг Ко, 1991. 85 с.

³ Нестерчук Л.П., Біденко О.В. Система федеральних судів США та ефективність здійснення правосуддя. Актуальні проблеми політики. 2018. Вип. 62. С. 138–151.

законами, спорами між штатами або між США і іноземними урядами. Прикладами таких справ можуть служити:

- претензія громадянина на право отримувати гроші за програмою федерального уряду (за програмою соціального забезпечення);
- позовна заява уряду про те, що хтось порушив федеральне законодавство; заперечення на дії, вжиті федеральною установою¹.

У тому числі, якщо є певна розбіжність щодо правових норм, без урахувань грошових сум справа може бути розглянута як у федеральному, так і в суді штату. У разі коли сторони належать до різного громадянства, Конституцією США передбачено, що вони можуть подати справу до федерального суду, наприклад між громадянами різних штатів або між громадянами США та інших країн.

Наголошено, що федеральні судді повинні дотримуватися Кодексу поведінки суддів США, набору етичних принципів і правових норм, прийнятих Судовою конференцією США. Багато федеральних суддів працюють на державній службі та займаються викладацькою діяльністю. Це дозволяється Кодексом поведінки, який закликає суддів займатися діяльністю щодо вдосконалення законодавства, правової системи та відправлення правосуддя².

Судові установи США під час здійснення судового процесу керуються передусім Конституцією США 1787 року, Кодексом США, Зводом законів США тощо.

Отже, підводячи підсумки щодо системи судових установ США та основних їхніх повноважень, ми дійшли висновку, що особливість судової системи Сполучених Штатів полягає в обмеженні державним федеративним устроєм, структура скоординована та багаторівнева, чітко визначена підпорядкованість нижчих ланок до вищих, але в будь-якому разі вона не позбавлена недоліків, є позитивні складники, а саме її побудова сприяє ефективному, усебічному розгляду справ та ефективному їх вирішенню.

Надалі об'єктом нашого дослідження будуть судові установи Франції, які відрізняються своєю будовою і функціональністю від США.

¹ Там само.

² Paul St. ABA Code of Judicial Conduct. *Selected statutes, rules and standards on the legal profession*. Minn. : West Publishing Co, 1992. P. 823–838.

Судова система Франції складається з трьох рівнів: судів першої інстанції (районні у містах, також міськрайонний, які виносить судові рішення у справах), апеляційного і касаційного судів. Також є спеціалізовані суди, які входять у трирівневу систему (оскарження рішень спеціалізованих судів здійснюють звичайні суди)¹.

Сучасна система адміністративної юстиції Франції склалася на основі реформ 1953–1966 років. У вересні 1953 року було створено систему адміністративних трибуналів на чолі з Державною Радою. Пізніше декретами 1963 року та 1966 року була визнана виключна юрисдикція Державної Ради. Декретом від 31 грудня 1987 року були запроваджені адміністративні апеляційні суди².

Стосовно цивільної юрисдикції, то у Франції дані суди поділяються залежно від категорії спорів, а саме об'єкта: комерційні суди; спори із соціальних питань; земельні спори.

Кримінальні спори розглядаються в певному порядку і за категоріями. Існує дві категорії кримінального судочинства, між ними виникає багато питань, тому кримінальна система у Франції не така чітка (суд із розслідування, суд, який займається розслідуванням злочинів або проведенням слідчих дій, допит свідків, обшуки, арешт підозрюваних осіб...). Суди першої інстанції мають такі ж самі повноваження, як і кримінальний суд, але основна їхня функція – це вирішення питання, винувата особа чи ні й винесення вироку. Кримінальні суди, своєю чергою, розглядають кримінальні справи, попри свої повноваження вони можуть розглядати цивільно-правові наслідки вчинених злочинів [306, с. 25]. Перший рівень: 1) суд останньої інстанції; 2) суд першої інстанції. Вони налічують у собі цивільні та кримінальні підрозділи, останні поліцейські трибунали. У кримінальному: 1) поліцейський суд або трибунал; 2) кримінальний суд; 3) суд присяжних.

На одному рівні із судами загальної юрисдикції у Франції існує багато судів, які можна називати спеціалізованими, як у цивільній

¹ Чернов Є. Судові системи України та Франції по розгляду господарських спорів. *Право України*. 1992. № 10. С. 25–27.

² Сьоміна В.А. Досвід створення та функціонування адміністративної юстиції у Франції та Німеччині. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2002. Вип. 4. С. 143–149.

сфері, так і в кримінальній (трибунали). Переважно у цивільній сфері працюють судді, які були обрані чи призначені зі сфер робіт, де виникали суперечки, які розуміють сутність питання. Суди загальної юрисдикції пов'язані зі спеціалізованими судами, їх об'єднує система оскарження – апеляційний суд¹.

Зараз у Франції діє 31 адміністративний трибунал (суди першої інстанції). В основу побудови адміністративної юстиції покладено міжтериторіальний принцип (по одному трибуналу на кожний регіон, але охоплюють вони своєю діяльністю від двох до семи департаментів). Це забезпечує незалежність трибуналів від місцевих органів управління, виключає підпорядкування однієї гілки влади іншій (судовій виконавчій)². Апеляційна інстанція складається з п'яти судів. Державна Рада виступає як касаційна інстанція³.

Судова система Франції багатоступенева. До її складу входять: касаційний суд (очолює систему загальних судів, складається із шести палат та вирішує питання права, а не факту), апеляційні та спеціальні суди, які розглядають різні категорії справ (квазісудові органи). У судовій системі Франції є трибунали нижчої інстанції, у яких справи розглядаються суддею одноособово. Є торгові суди, палата з обвинувачень (розглядає дисциплінарні провадження щодо офіцерів судової поліції), палата жандармерії (справи неповнолітніх) тощо. Кримінальні справи розглядаються трибуналом поліції. Попереднє слідство здійснюється слідчим суддею. У Франції діють суди присяжних (суди асизів), що розглядають тяжкі кримінальні злочини. Є система адміністративного правосуддя, що включає адміністративні суди, суди адміністративного оскарження та суд

¹ Иностранное конституционное право : учебное пособие / под ред. проф. В.В. Маклакова. Москва : Юристъ, 1996. 512 с.; Коваль М.М., Стефанишин В.П. Судова система Франції. URL: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/37d0971f-2834-4213-a44b-57877dc6e769/content>

² Сердюк В.В. До питання створення адміністративних судів в Україні. *Вісник Верховного Суду України*. 2001. № 2. С. 43; Сьоміна В.А. Досвід створення та функціонування адміністративної юстиції у Франції та Німеччині. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2002. Вип. 4. С. 143–149.

³ Сьоміна В.А. Досвід створення та функціонування адміністративної юстиції у Франції та Німеччині. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2002. Вип. 4. С. 143–149.

найвищої інстанції – Державну Раду¹. Якщо виникає спір між юрисдикціями судових і адміністративних гілок, справу розглядає Суд юрисдикційних суперечок (Tribunal des conflits) – спеціальний суд, що складається з рівної кількості суддів Касаційного суду і державних радників. Охорону Конституції, вирішення питань стосовно конституційності законів та їх відповідності міжнародним договорам Франції забезпечує Конституційна рада².

Звертаючи увагу на адміністративну судову систему Франції, слід зазначити, що вона досить розвинута, багатустановна, що засвідчено існуванням Рахункової палати, дисциплінарних судів, судів із питань соціального забезпечення.

Вищим адміністративним судом Франції, судом останньої інстанції виступає судовий орган – Державна Рада. Адміністративні повноваження Державної Ради полягають у праві надавати Уряду консультації та висновки з управлінських питань. Головою Державної Ради є прем'єр-міністр, а заступником – міністр юстиції, але це формально. На практиці головою Державної Ради є віцеголова, який призначається Радою міністрів і належить до чиновників вищого рангу³.

Державна Рада складається з п'яти секцій, провідною з яких є секція з розв'язання спорів та конфліктів. Зазначена секція розглядає апеляційні та касаційні скарги на рішення нижчих судів адміністративної юстиції. Державна Рада може виступати як суд першої інстанції стосовно скарг на президентські та урядові декрети, на акти міністерств і організацій загальнонаціонального значення. Для систематизації та кодифікації чинного законодавства та правозастосовної практики у структурі Державної Ради створено звітно-

¹ Соловьев А.А. Общая характеристика французской модели административной юстиции. *Вестник РУДН. Серия: Юридические науки*. 2013. № 3. С. 142–151; Левенец Б.Б. Модели судебного правозастосования Украины та Франции: порівняльно-правове дослідження. *Право і суспільство*. 2019. № 6. С. 51–56.

² Система державного управління Республіки Франція: досвід для України / авт.-уклад. Л.А. Пустовойт ; за заг. ред. Ю.В. Ковбасюка. Київ : НАДУ, 2010. 56 с.; Левенец Б.Б. Модели судебного правозастосования Украины та Франции: порівняльно-правове дослідження. *Право і суспільство*. 2019. № 6. С. 51–56.

³ Сьоміна В.А. Досвід створення та функціонування адміністративної юстиції у Франції та Німеччині. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2002. Вип. 4. С. 143–149.

дослідницька та спеціальна комісії з перегляду пенсій, служба документації, бюро інформації і секретаріат¹.

У цивільній і кримінальній сферах справи розглядаються залежно від їх важливості судами великої інстанції або малої, виправними, поліцейськими (якщо це адміністративні порушення). Відповідно, торговельні спори розглядаються торговими судами. Суд присяжних розглядає кримінальні справи. Дані суди складаються з голови, дев'яти присяжних – громадян, обраних на голосуванні з виборчих списків, двох професійних суддів, це перший рівень. Другий рівень – Апеляційний суд. Вищий рівень – Касаційний суд – вища судова інстанція, яка розглядає скарги та постанови з апеляційних судів. Структура: три палати у цивільних справах, одна представляє торговельні й адміністративні справи, і соціальні спори – кримінальні справи².

Судові установи Франції під час здійснення судового процесу керуються Цивільним процесуальним кодексом Франції 2007 року, Цивільно-процесуальним кодексом 1806 року (Наполеона) та Кодексом судоустрою від 16.03.1978, Конституцією Франції 1958 року, Кримінальним кодексом Франції 1992 року, Кримінально-процесуальним кодексом Франції 2015 року. Щодо адміністративного законодавства Франції, то воно є некодифікованим.

У нашому дослідженні також зупинимось на структурі судових установ Німеччини. Відповідно до ст. 92 Конституції Німеччини, судова ланка передбачає п'ять судових ієрархій зі спеціалізацією юрисдикції. До того ж компетенція федерального парламенту та уряду поширюється виключно на суди касаційної інстанції³.

Судами касаційної інстанції є Федеральний верховний суд (Bundesgerichtshof), який є найвищим судом загальної юрисдикції, Федеральний суд із трудових спорів, Федеральні адміністративний, фінансовий та соціальний суди. Суди земель апеляційної інстанції вміщують вищі регіональні суди та регіональні суди, які є судами загальної юрисдикції, а також вищі трудові, адміністративні,

¹ Там само.

² Коваль М.М., Стефанишин В.П. Судова система Франції. URL: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/37d0971f-2834-4213-a44b-57877dc6e769/content>

³ Європейський досвід. URL: <https://cutt.ly/n3kl0Ce>

фінансові та соціальні суди. Судами першої інстанції є місцеві суди загальної юрисдикції, а також спеціалізовані трудові, адміністративні, фінансові та соціальні суди відповідно¹.

Унікальність її полягає у тому, що система судів загальної юрисдикції Німеччини (у ФРН термін «загальна юрисдикція» розуміється як сукупність усіх юрисдикцій, окрім конституційної) побудована за територіально-галузевим принципом і являє собою автономні, із внутрішньоієрархічними рівнями судової піраміди. Конституційною основою такої організації є ст. 95 Основного Закону ФРН 1949 року, де зафіксовано галузеву юрисдикцію через вищі судові установи, котрі здійснюють ці юрисдикції. Згідно з частиною першою зазначеної статті, у Федерації засновуються як вищі судові інстанції: Федеральна судова палата, Федеральний адміністративний суд, Федеральний суд з трудових питань, Федеральний соціальний суд, Федеральна фінансова палата, рівнозначні в повноваженнях і невідпорядковані одна одній².

У кожному німецькому суді діє президія, яка вирішує найбільш важливі питання діяльності суду. Згідно з положеннями ст. 21 (а) Закону «Про судоустрій», президія суду складається з його голови або судді, що виконує його обов'язки, а також із суддів, обраних у кількості, яка залежить від штатного розкладу суддів у цьому суді. Так, у разі коли штат суддів налічує 80 осіб, до складу президії обираються десять суддів; за штату 40 суддів президія становить вісім суддів; за штату 20 суддів президія складається із шести суддів; за штату 8 суддів до президії обираються чотири судді³.

Згідно зі ст. 12 Закону «Про судоустрій», суди загальної юрисдикції складаються з: (1) місцевих судів (*Amtsgerichte*); (2) регіональних судів (*Landgerichte*); (3) вищих судів (*Oberlandesgerichte*); (4) Федерального верховного суду (*Bundesgerichtshof*), який є судом вищої інстанції в системі судів загальної юрисдикції. Указані суди розглядають (у межах своєї компетенції) позови у цивільних, комерційних

і сімейних справах, а також вимоги непозовного виробництва, перераховані у ст. 22 (а) згаданого Закону. У їхню компетенцію входить також і розгляд кримінальних справ¹.

Судочинство в Німеччині щодо цивільних справ регулюється Цивільно-процесуальним кодексом від 30 січня 1877 року, у новій редакції від 12 вересня 1950 року, а щодо кримінальних – Кримінальним кодексом 1877 року та його новою редакцією від 10 березня 1987 року; також судові установи керуються Конституцією Німеччини, Законом «Про судоустрій», Федеральним законом «Про право адміністративних покарань» тощо².

Розглянувши структуру судових установ провідних країн світу, ми можемо визначити їх правове чи юридичне значення, а саме: судова влада США, Франції, Німеччини є одним із найважливіших складників системи розподілу державної влади. Вона виступає у ролі гаранта особистої свободи, попереджуючи чи караючи за її порушення.

Судові установи виступають забезпечувальним органом судової влади, який здійснює виконавчо-розпорядчі функції та надає послуги. Відповідно, кожна структура судових установ провідних країн світу має певні функції, завдання та повноваження.

Проаналізувавши їхню структуру, можемо певним чином визначити та узагальнити основні їхні функції, завдання та повноваження, чим саме і розкриємо їхній правовий статус.

Отже, правовий статус судових установ провідних країн світу ґрунтується на нормах Конституції тієї чи іншої держави, Закону про судоустрій та Кодексу поведінки суддів (США), законами «Про судоустрій» та «Про суддів» (Німеччина), у Франції також до основних нормативних актів у сфері правосуддя можна віднести Конституцію країни та Закон «Про статус магістратури».

Також слід зазначити, що у США суди не становлять єдиної судової системи порівняно з Францією та Німеччиною, адже у кожному штаті США існує своя окрема судова система.

¹ Європейський досвід. URL: <https://cutt.ly/n3ki0Ce>

² Судові органи Німеччини. *Lawbook.online*. URL: <https://lawbook.online/gosudarstva-zarubejnogo-pravo/sudovi-organi-nimechchini-63761.html>

³ Судова і арбітражна система Німеччини. *Юрліга. ЛПА: ЗАКОН*. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/57429_sudova-arbitrazhna-sistema-nimechchini

¹ Там само.

² Історія держави і права зарубіжних країн. *Uahistory.com*. URL: <https://uahistory.com/book/history-of-state-the-rights-of-foreign-countries/119.php>

У США судова система являє собою сукупність усіх судів, об'єднаних відповідно до їхньої компетенції, завдань і цілей, організації та функціонування, що будується на принципах територіальності, інстанційності та спеціалізації і ґрунтується на конституційних засадах здійснення правосуддя.

Стосовно Франції та Німеччини слід зазначити, що кожна судова інстанція має власну сферу компетенції, що розподіляється між судами, встановлюючи певну ієрархічність та послідовність розгляду справ.

Щодо повноважень зосередимося саме на ключових установах провідних країн світу.

У США ключовим є Верховний суд, який очолює всю систему. Компетенція Верховного суду США не стосується політичних питань та спорів, тож єдине питання, яке може розглядати суд, – це питання та спори, що стосуються права. Так, суд дає роз'яснення щодо питань, які виникають у ході розгляду певних кримінальних чи цивільних справ, якщо з проханням про розгляд звернувся апеляційний суд. Верховний суд має функцію тлумачення, яке носить обов'язковий характер¹.

Але окрему увагу хочемо звернути на конституційну юрисдикцію суду. Хоча здійснення конституційного нагляду окремо не закріплено Основним Законом США, але на практиці суд приймає до розгляду скарги на рішення будь-яких федеральних судів або судів штату, якщо воно стосується питань неконституційності законів штатів чи законів Конгресу, або коли йдеться про так звані «федеральні питання». Питання про підсудність справи Верховний суд вирішує самостійно, якщо справа відповідає критеріям важливості та загального значення. Рішення ВС США мають остаточний характер та не підлягають оскарженню. Формально Верховний суд не може відмінити чи скасувати дію закону, але якщо суд визнає акт неконституційним, він втрачає юридичну силу та на практиці визнається недійсним².

¹ Ярова А.С., Сисова А.І. Верховний суд США як орган конституційної юрисдикції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2021. Вип. 64. С. 82–88.

² Там само.

У Франції ключовим є Касаційний суд – це Верховний суд країни, який відповідно до встановлених повноважень розглядає скарги та постанови апеляційних судів щодо перегляду вироків та рішень судів попередніх інстанцій.

Незважаючи на назву даної судової установи, головним її завданням є розгляд саме рішень нижчих інстанцій. Касаційний суд як судова установа у процесі перегляду вироків та рішень впливає на забезпечення дотримання закону нижчими інстанціями. Отже, Касаційний суд розглядає питання порушення закону, перевищення влади, помилки визначення компетенції щодо розгляду та вирішення справ, недотримання належної форми вироків чи рішення¹.

Отже, певним чином Верховний суд відіграє роль «арбітра» між суспільством та державою, забезпечує охорону закону від необ'єктивних тлумачень. Водночас Верховний суд Франції не є останньою інстанцією у системі правосуддя.

Суд не має юрисдикції щодо справ, пов'язаних з адміністративними позовами, для яких Державна Рада виступає верховним апеляційним судом; ні у справах, пов'язаних із конституційними питаннями, які підпадають під юрисдикцію Конституційної Ради; ні у справах, пов'язаних зі спорами юрисдикції судів, які розглядаються Трибуналом із конфліктів. У сукупності ці чотири суди утворюють вищий рівень французької судової системи².

У Німеччині ключовим органом судової системи є Федеральний конституційний суд.

Федеральний конституційний суд Німеччини розглядає такі питання: суперечки про права та обов'язки вищих федеральних органів ФРН; суперечки про співвідношення прав і обов'язків федерації і земель; питання про відповідність федерального права і права земель Основному Закону ФРН, а також права земель – федеральному праву; скарги на порушення конституційних прав і свобод; про визнання неконституційними політичних партій; про позбавлення основних прав; звинувачення в порушенні Основного

¹ Касаційний суд Франції: історія, структура, будівля. *Loiер.* URL: <https://loyer.com.ua/uk/kasatsijnyj-sud-frantsiyi-istoriya-struktura-budivlya/>

² Там само.

Закону ФРН Федерального президента або суддів, висунуті парламентом або Бундесратом; контроль за діяльністю виборів і видачею депутатського мандата¹.

Щодо організації кадрової діяльності, то слід зазначити, що у США порядок призначення суддів Верховного суду США та низових судів визначений ч. 2 ст. 2 Конституції США: «Президент за рекомендацією та погодженням Сенату призначає суддів Верховного суду та інших посадових осіб – суддів інших федеральних судів, проте тільки суддів судів загальної, а не спеціалізованої юрисдикції. Також Конгрес може законом надати право на власний розсуд президентові, судам і головним департаментам призначати низових посадових осіб (судам – судових службовців)»².

У Франції професійні судді (magistrats) загальних судів призначаються президентом, посадові особи Касаційного суду (cour de cassation) і голови апеляційних судів (cours d'appel) – за рекомендацією Вищої ради магістратури, а інші судді – за поданням міністра юстиції з позитивним висновком Вищої ради магістратури (ст. 12 Органічного Закону «Про статус магістратури»)». Усі інші судді не магістрати (комерційні трибунали, ради прюдомів, трибунали з питань соціального страхування, трибунали з питань морської торгівлі, паритетні трибунали з питань земельної оренди) не призначаються, а обираються, як правило, виборцями⁴.

У Німеччині формування суддівського корпусу Німеччини має свої особливості. Зважаючи на федеральний устрій Німеччини, судді судів загальної юрисдикції першої та другої інстанцій призначаються не органами Федерації, а органами або урядами відповідних федеральних земель. Причому кожен суб'єкт Федерації регулює це питання дещо по-різному. У багатьох землях існують спеціальні

комісії з призначення суддів, у деяких рішення приймає виключно міністр юстиції. Своєю чергою, на федеральному рівні є відповідна комісія в парламенті, яка цим і займається. Перш ніж призначити суддів безстроково до досягнення пенсійного віку, їх призначають на випробний термін, який зазвичай триває близько двох, а іноді й до п'яти років¹.

У площині адміністративно-правового аналізу можна представити основне правове становище діяльності судових установ США, Франції та Німеччини.

По-перше, широкі повноваження американських, французьких та німецьких судів забезпечені власним законодавством, передусім Конституцією, поєднані з високими вимогами до організації управління, а саме професійної етики суддів, та за розвинутої високої правової свідомості створюють надзвичайно захищене суспільне середовище, врегульоване правом.

По-друге, провідні країни світу, будуючи власну судову систему, намагалися спроектувати її такою, яка була б досить сильною для виконання своїх обов'язків, проте не настільки всемогутньою, щоб пригноблювати своїх громадян. Цей чинник також є визначальним для правового життя, який заслуговує на запозичення і використання у власному судовому будівництві.

По-третє, судові органи США, Франції та Німеччини на відміну від інших держав не є органами обслуговування економічного життя, а чітко виконують функції рівноправної гілки влади, чим надійно забезпечують демократію.

Незалежність судової влади США, Франції та Німеччини гарантується конституціями та нормативно-законодавчими актами цих країн.

По-четверте, привертає увагу інститут забезпечення судового контролю, основне завдання якого – виявити й попередити незаконні рішення чи реалізацію незаконно вмотивованих заходів процесуального примусу, що призводять до порушення основних гарантованих Конституцією прав і свобод людини.

¹ Ярова А.С., Сисова А.І. Верховний суд США як орган конституційної юрисдикції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2021. Вип. 64. С. 82–88.

² Мишин А.А., Власихин В.А. Конституция США : политико-правовой комментарий. Москва : Международные отношения, 1985. 336 с.

³ Конституции зарубежных государств. Соединенные Штаты Америки, Великобритания, Франция, Германия, Италия, Япония, Канада / сост. В.В. Маклаков. Москва : БЕК, 1996. 432 с.

⁴ Шишкін В. Система судів загальної юрисдикції у Франції. *Право України.* 1996. № 6. С. 20–22.

¹ Правосуддя: зроблено в Німеччині. *Правовий тиждень.* URL: <http://legalweekly.com.ua/index.php?id=16061&show=news&newsid=122017>

І нарешті, суди США, Франції та Німеччини наділені повноваженнями застосування покарань за неповагу до судових органів, за невиконання судових постанов законодавчою або виконавчою владою. Ці можливості дають змогу судовій владі посилювати свій нагляд над законодавчою та виконавчою гілками влади.

2.2. Форми та принципи побудови системи правосуддя у провідних країнах світу

Правосуддя є складною системою, складники якої спрямовані на вирішення основних завдань, пов'язаних із захистом прав і законних інтересів людини та громадянина, а також утвердження принципів верховенства права та справедливості, оскільки здійснення правозахисної функції є важливою гарантією реалізації, охорони та захисту демократичних цінностей у будь-якій державі. Разом із тим правосуддя відіграє важливу роль у формуванні довіри суспільства до системи правосуддя. Беззаперечно, прийняття справедливого та неупередженого судового рішення є основою формування у громадян правильного уявлення про роль права і закону в житті кожної людини.

Мета підрозділу полягає у тому, щоб на основі аналізу чинного законодавства, спираючись на наукову доктрину, за допомогою різних методів наукового дослідження розкрити форми та принципи побудови системи правосуддя у провідних країнах світу.

Зазначимо, що ефективне здійснення правосуддя залежить від форм та принципів, які виступають важливим інструментом його дієвого механізму.

Перш ніж почнемо розкривати поставлену мету, звернімося до теоретико-методологічної основи поняття «форми побудови діяльності».

В адміністративно-правовій науці під формами побудови діяльності будь-якого органу найчастіше розуміють зовнішньо виражені дії органів влади (посадових осіб), які здійснюються в межах їхньої компетенції і мають певні наслідки¹.

¹ Нашинець-Наумова А. Реалізація адміністративно-правових форм у сфері забезпечення інформаційної безпеки корпорацій. *Підприємництво, господарство і право*. 2015. № 8. С. 46–48.

На думку С. Стеценка, під формою побудови слід розуміти зовнішні прояви конкретної діяльності органів влади або їхніх посадових осіб, у яких здійснюються повноваження цих органів (осіб)¹. С. Ківалов вважає, що формами регулювання є зовнішній прояв конкретних дій владних чи посадових осіб для виконання покладених на них завдань².

Таким чином, форма побудови системи правосуддя є потужним інструментом, за допомогою якого судові органи здійснюють свої повноваження, спрямовані на здійснення правосуддя в інтересах особи, суспільства та держави.

Слід зазначити, що форми та принципи побудови системи правосуддя у різних країнах устанавлюється по-різному. Вони мають певні відмінності, на які впливають суб'єктивні й об'єктивні чинники: вид правової системи, до якої належить та чи інша країна, організація державної влади, правова культура і традиції, адміністративно-територіальний устрій тощо. У зв'язку із цим вважаємо за необхідне розглянути основні форми та принципи побудови системи правосуддя у провідних країнах світу. Так, аналіз наукових праць із даної тематики дає змогу виокремити три основні форми побудови системи правосуддя у провідних країнах світу.

Першу форму можна назвати узагальненою, вона характеризується єдністю судових систем, тобто має єдину побудову системи суддів загальної юрисдикції, які розглядають усі види судових справ. Юрисдикція даних суддів поділяється на адміністративну, кримінальну, цивільну. У деяких випадках запроваджують конституційний контроль. Таким чином, така побудова судової системи є всеохоплюючою і дозволяє формування спеціалізованих суддів.

Характеризуючи дану форму побудови системи правосуддя, слід зазначити, що вона включає відносини субординації, структурно побудована від нижчого до вищого, тобто є три-, чотириструктурною. Більшу частину скарг розглядають так звані районні суди, які

¹ Стеценко С.Г. Адміністративне право України : навчальний посібник. Київ : Атіка, 2007. 624 с.

² Ківалов С.В., Біла Л.Р. Адміністративне право України : навчально-методичний посібник. Одеса : Юрид. літ., 2002. 312 с.

займають місце першої інстанції. До другої інстанції відносяться апеляційні суди, знаходяться в межах судових округів, включають певну частину районних судів та вирішують питання скарг на рішення суддів першої інстанції.

Друга форма побудови системи правосуддя певним чином повторює першу, але з елементами модифікації, дана будова характерна для країн із федеративним устроєм. Наприклад, судова система США побудована за таким принципом. Таким чином, США має такі судові системи: федеральну і системи у п'ятдесяти штатах. Згідно з нормативним закріпленням їхніх повноважень, федеральні суди та суди штатів можуть вирішувати всі види спорів, а отже, ми можемо спостерігати спільне з першою моделлю побудови. Відповідно, на практиці виникають спірні питання, які безпосередньо стосуються юрисдикції, а саме їх збігу, що певним чином ускладнює правовідносини між даними судами.

Повторимося, що Верховний суд США є найвищою установою у системі правосуддя. Дана судова установа відіграє вагомий роль не лише в судовій системі, а й у правовій у цілому. Повноваження Верховного суду закріплено в Конституції, відповідно, до них забезпечується належний розподіл влади. У цьому контексті необхідно наголосити, що більшість федеративних країн світу під час побудови власної системи правосуддя брала до уваги досвід США.

Третя форма побудови системи правосуддя включає розподіл суддів на загальні та спеціалізовані. Відповідно до даної побудови, спостерігається існування декількох підсистем, що мають різну юрисдикцію.

Аналізуючи третю форму побудови системи правосуддя, можемо зазначити, що така структура відповідає Німеччині, адже на чолі стоять конституційні суди та федеральні, також діють суди загальної юрисдикції, адміністративні суди, трудові суди, соціальні.

Отже, судова система Німеччини більш розгалужена, ніж в інших державах, характерною її рисою є полісистемність. Безперечно, структурне формування двох-трьох судових підсистем зустрічається досить часто. Наприклад, у країнах континентальної Європи поряд із судами загальної юрисдикції діють адміністративні суди.

Зауважимо, що Н.С. Малихіна вважає, що основним критерієм відмінності у побудові системи правосуддя у різних країнах є вид правової сім'ї – романо-германська чи англосаксонська судова модель¹.

Проте ми погоджуємося з думкою І. Назарова, що виокремлення даного критерію є недостатнім, оскільки лише вид правової системи не може повною мірою відобразити реальну ситуацію, бо судові системи у країнах однієї правової сім'ї можуть істотно відрізнятися між собою. Так, вони можуть мати і спільні риси, але спільні риси існують й у судових системах країн, що належать до різних правових сімей².

Таким чином, можемо узагальнити вищезазначене та запропонувати такі форми побудови виходячи зі становища судових органів: перша форма – цілісна або монолітна (має єдину систему загальної юрисдикції); друга форма – диференційована (має розгалужену судову систему); третя форма – змішана (передбачає існування поряд із загальними судами окремих підсистем спеціалізованих судів, які взаємозалежні й утворюють єдину систему).

Розглядаючи форми побудови системи правосуддя у провідних країнах світу, слід зупинитися на формах організаційного забезпечення їхньої діяльності.

Першою формою організаційного забезпечення, на нашу думку, є формування суддівського корпусу, тобто визначення кадрових повноважень.

Наприклад, повноваження суду у здійсненні адміністративного управління своєю діяльністю певною мірою залежать від обсягу нормотворчих повноважень. У зв'язку із цим важлива роль голови суду. Більшість штатів у законах чи конституційних положеннях визнає голову суду вищої інстанції головною посадовою особою судової системи. Деякі голови судів залучають увесь склад суду до прийняття адміністративних рішень; деякі приймають більшість рішень одноособово, повідомляючи про прийняте рішення інших суддів, і тільки іноді намагаються отримати підтримку всього суду

¹ Малихіна Н.С. Критерії класифікації судових систем. *Актуальні проблеми правознавства*: тези доп. та наук. повідом. сучасн. наук. конф. молодих учених та здобувачів. Харків, 2004. С. 182–184.

² Назаров І. Класифікація судових систем європейських держав. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 1 (64). С. 198–207.

зі спірних питань. Голова суду зазвичай виступає від імені суду в адміністративних справах, і, як правило, саме він здійснює контроль за реалізацією основного курсу, якого дотримується суд, приймаючи необхідні адміністративні рішення¹.

Повноваження і функції голови суду розрізняють залежно від методу, за допомогою якого його обирають, терміну перебування на посаді і ступеню централізації у межах судової системи. Голови судів, що прямо обираються на посаду, мають більше влади і, відповідно, більший обсяг повноважень, аніж суддя, призначений на керівну посаду, і більшу владу, ніж суддя, якого обрав суд чи який зайняв цю посаду в результаті автоматичної ротації членів суду. Деякі голови судів перебувають на цій посаді дуже обмежений час, і, отже, їм не вистачає повноважень, якими володіють голови судів, що перебувають на посаді протягом тривалого часу. Одним із найважливіших факторів обсягу повноважень голови суду є ступінь судової централізації. Повноваження, які здійснюються верховним судом через систему судів першої інстанції й які підтримуються механізмом контролю за бюджетами судів першої інстанції, значно підсилюють повноваження голови верховного суду і верховного суду штату в цілому².

Аналізуючи повноваження голови верховного суду, слід зазначити, що у зв'язку з розгалуженою управлінською судовою системою він діє через адміністративні відділи судів і різні комітети. Адміністратор суду штату виступає заступником голови суду. Таким чином, управлінські повноваження реалізуються сумісно. У практичній площині в деяких штатах спостерігається делегування повноважень. Адміністратори судів штату виступають основними посадовими особами, до компетенції яких входить координація у здійсненні управлінських функцій. Адміністратори судів штату є підпорядкованими голові суду чи судовій раді.

У федеральній судовій системі голова Адміністрації управління суду США виконує подібні функції і несе відповідальність перед

Судовою конференцією США. Судові адміністратори використовують професійні знання і досвід у судових органах і тим самим полегшують адміністративні завдання, покладені на суддів для того, щоб вони могли більше часу присвячувати розгляду справ і винесенню судових рішень¹.

У Франції також спостерігається розгалуженість повноважень суддівського корпусу, адже існує велика кількість спеціалізованих судових установ, які мають вищий і нижчий органи судочинства. Наприклад, на вершині судоустрою розмістився Касаційний суд, який має складну будову, до його складу входять п'ять палат по цивільних справах і одна – по кримінальних. Існують випадки, коли скарга порушує або зачіпає право декількох палат. В такому випадку, з метою уникнення суперечок у структурі суду, дана справа розглядається у змішаному складі, тобто суддями не менше трьох палат. Пленарні засідання суду під керівництвом голови суду або старшого за віком голови палати можуть виносити ухвали по даних скаргах лише після розгляду справ нижчестоящим судом².

Наступним прикладом є організація діяльності Торгового суду Франції. Торговий суд ст. L.721–1 Комерційного кодексу Франції визначається як суд першої інстанції, що складається з трьох виборних суддів і секретаря. Суддями торгових судів, їх ще називають «консульський суддя» (*juge consulaire*), є підприємці та найчастіше керівники приватних підприємств. Вони обираються за двоступеневим принципом своїми ж колегами-підприємцями. Спочатку всі підприємці, що внесені до торгового реєстру, обирають так звані делегованих представників, після чого колегія виборців, до якої входять делеговані представники, чинні та колишні судді торгових судів, обирає вже суддів. Судді обираються строком на чотири роки (після початкового випробувального терміну на два роки). Виконувати повноваження суддям торгових судів дозволяється максимум до чотирьох термінів поспіль³.

¹ Притика Д.М. Організаційно-правові засади становлення і діяльності господарських судів України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10. Харків, 2003. 36 с.

² Там само.

¹ Там само.

² Коваль М.М., Стефанишин В.П. Судова система Франції. URL: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/37d0971f-2834-4213-a44b-57877dc6e769/content>

³ Європейське спрямування господарського судочинства. URL: <https://cutt.ly/v3ki93X>

Правове регулювання судоустрою Німеччини має певну специфіку. Незважаючи на те що судова система Німеччини поділяється на п'ять різних, але рівнозначних судових галузей, усі вони утворюють єдину судову владу в масштабах федерації, і єдність правосуддя забезпечується Спільним сенатом вищих федеральних судів як юрисдикційним органом федерації. Компетенція, склад і судочинство Спільного сенату регулюються Законом про забезпечення єдності правосуддя вищими федеральними судами. Спільний сенат приймає рішення, якщо один із вищих федеральних судів ухилиється під час правосуддя від рішення іншого вищого федерального суду або рішення Спільного сенату. До складу Спільного сенату входять президенти вищих федеральних судів, головуючі судді сенатів відповідних вищих федеральних судів та ще по одному судді із цих сенатів. Його висновки у справі є обов'язковими¹.

Таким чином, формування суддівського корпусу, тобто визначення кадрових повноважень як форма організаційної діяльності, включає структуру кадрового потенціалу, повноваження керівників апарату суду, суддів різних інстанцій.

До другої форми організаційного забезпечення слід віднести фінансування діяльності суддів.

Питання фінансового та матеріального забезпечення суду впливають на організацію роботи суду, передусім утримання приміщень, оргтехніки, теплопостачання та електропостачання. Такі умови можуть суттєво ускладнювати організаційне забезпечення суду та вимагали додаткових зусиль від персоналу².

Здійснення матеріально-технічних операцій є важливим під час здійснення належних умов діяльності судових органів. Відповідно, кожна судова установа забезпечується приміщеннями; організацією проведення ремонтних робіт у приміщеннях суду; здійсненням матеріально-технічного забезпечення його будівництва; технічним оснащенням тощо.

¹ Назаров І.В. Історичний розвиток та сучасна структура судової системи Німеччини. *Проблеми законності*. 2016. Вип. 134. С. 173–181.

² Звіт в. о. керівника апарату Господарського суду Сумської області Олександра Лебеда за 2021 рік. *Судова влада України. Господарський суд Сумської області*. URL: <https://su.arbitr.gov.ua/sud5021/pres-centr/news/1250442/>

Сьогодні основними джерелами наповнення спеціального фонду державного бюджету, кошти якого спрямовуються на забезпечення органів та установ у системі правосуддя в Україні, є сплата та стягнення судового збору, звернення застави в дохід держави¹.

В Україні після прийняття Закону «Про судоустрій і статус суддів» голова держави доручив Кабінету Міністрів вирішити питання щодо створення умов для діяльності органів судової влади та їх належного фінансування. На виконання цього доручення Урядом спільно з іншими органами влади вжито низку заходів, що уможливило вирішення значної частини проблем. Однак остаточне їх розв'язання ускладнюється відсутністю додаткових ресурсів у доходній частині державного бюджету².

Аналізуючи певні джерела щодо фінансування судової системи, можемо відзначити, що у цілому результативне фінансування судової влади будь-якого уряду обходиться недорого. Наприклад, у США річний бюджет судової системи затверджується Конгресом. Він становить дуже незначну частину від усього федерального бюджету. У бюджет судової системи входить стаття на виплату зарплат суддям і персоналу судів (близько 60 %), оплату оренди за приміщення і будівлі судів, що належать до виконавчої влади (20 %), витрати на комп'ютери, відрядження, гонорари захисникам і присяжним (20 %). На додачу до коштів, виділених Конгресом, судова система має власні доходи за рахунок оплати, стягнутої з осіб, які звернулися до суду, наприклад збір за звернення до суду, відсотки, що нараховуються на завдатки, штрафи³.

Також у США саме до повноважень адміністратора суду відноситься питання фінансового та матеріального забезпечення суду. Для збільшення фінансування діяльності суду адміністратор здійснює постійну роботу з отримання грантів, участі суду у федеральних програмах. Окрім того, у США дозволено фінансування судів

¹ Гапон Ю. Що може стати новим джерелом фінансування судів? *Юридичний факт*. URL: <https://www.yurfact.com.ua/fakty/shcho-mozhe-staty-novym-dzherelom-finansuvannia-sudiv>

² Здобутки європейського виміру. *Закон і бізнес*. URL: <https://zib.com.ua/ua/1822.html>

³ Примаченко О. Судова влада: аспекти незалежності. *Дзеркало тижня*. 2005. Вип. 20. 27 травня – 3 червня. URL: https://zn.ua/ukr/LAW/sudova_vlada_aspekti_nezalezhnosti.html

від приватних благодійних фондів, якщо цілі останніх відповідають проєктам, які впроваджує суд¹.

Звісно, у будь-якому разі правосуддя повинно бути здійснено безумовно та гарантовано, незважаючи на питання фінансового та матеріального забезпечення суду. Хоча належне фінансування розширить межі, які необхідні для незалежності суддів, забезпечування належних умов праці, підвищення результативності. Таким чином, матеріально-технічне забезпечення є дійсно важливим складником формування належної діяльності судових органів.

Третью формою організаційного забезпечення є здійснення організаційних заходів забезпечення діяльності судів. У попередніх формах ми озвучували кадрову політику і фінансову. Слід констатувати, що організаційні заходи забезпечення діяльності суду, безперечно, впливають на чітку та ефективну роботу відповідних систем управління. На нашу думку, організаційні заходи із забезпечення діяльності суду включають у себе: документальний супровід, інформаційно-технологічний супровід, організацію щодо проведення заходів, спрямованих на вдосконалення форм співпраці органів правосуддя.

Як приклад, Україна намагається вдосконалити свою систему правосуддя, організовуючи спільні заходи з провідними країнами світу, спрямовані на вдосконалення форм співпраці органів правосуддя.

16 липня 2018 року в Національній школі суддів України відбувся українсько-німецький консультативно-тренінговий семінар «Актуальні питання стажування в судах із вивченням досвіду Німеччини»².

Семінар було організовано в рамках співпраці з Німецьким фондом міжнародного правового співробітництва.

У квітні 2021 року Національна школа суддів України у співпраці з Програмою USAID «Нове правосуддя» та Національним суддівським коледжем (місто Ріно, штат Невада, США) проводили серію

¹ Судова система України має використовувати найкращий світовий досвід. Рада суддів України. URL: <https://rsu.gov.ua/en/news/sudova-sistema-ukraini-mae-vikoristovuvati-najkrasij-svitovij-dosvid-dumki-pisla-transatlantica-podorozji>

² Стажування майбутніх суддів: німецький досвід. Національна школа суддів України. URL: <http://www.nsj.gov.ua/ua/news/stajuvannya-maybutnih-suddiv-nimetskiy-dosvid/>

вебінарів – обговорень та обміну досвідом з американськими колегами щодо актуальних питань повсякденної суддівської діяльності та, зокрема, під час пандемії¹.

27 липня 2022 року Національна школа суддів України спільно з Національною школою магістратури Франції за ініціативи Європейської мережі суддівської освіти провела для суддів місцевих та апеляційних загальних судів кримінальної спеціалізації вебінар «Міжнародні злочини (французька перспектива)»².

Таким чином, дана форма відображається як в українській системі правосуддя, так і в більш розвинутих країнах.

До останньої форми організаційних заходів із забезпечення діяльності судів можна віднести міжнародне співробітництво.

Сьогодні одним із важливих напрямів міжнародного співробітництва є вдосконалення діяльності судових установ. Більш детальний аналіз даної форми діяльності ми здійснимо у подальших підрозділах, єдине хочемо зазначити: у зв'язку тим, що відбувається вдосконалення законодавства, вносяться певні зміни, і, безперечно, більшість працюватиме за іншою моделлю, яка суттєво відрізняється від сьогоденної. Сьогодні зберігається тенденція щодо забезпечення якості роботи суддів, удосконалення процедур та методів організації, які розроблені протягом років і в подальшому напевно будуть розроблятися.

Форма міжнародного співробітництва має за мету розроблення системи цінностей, концепцій на інструментів, якими суди в усьому світі можуть керуватися, вдосконалювати якість відправлення правосуддя та судового адміністрування³.

Отже, безперечно, форма міжнародного співробітництва є вагомим складником будь-якого організаційного забезпечення, за допомогою неї моделюються, вдосконалюються, розроблюються

¹ До уваги учасників серії вебінарів, проведених Національною школою суддів України спільно з Програмою USAID «Нове правосуддя» у квітні-липні 2021 року. Національна школа суддів України. URL: <http://www.nsj.gov.ua/ua/about/announcement/do-uvagi-uchasnikiv-serii-vebinariv-provedenih-natsiona>

² Міжнародні злочини (французька перспектива). Національна школа суддів України. URL: <http://nsj.gov.ua/ua/news/mijnarodni-zlochini-frantsuzka-prospektiva/>

³ Міжнародні засади судової досконалості. 87 с. URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2018/06/International_framework__Court_Excelsence_UKR.pdf

засади щодо вимірів ефективності та способів підвищення якості діяльності судів.

Розглянувши форми побудови правосуддя та основні форми організаційного забезпечення суддів, зупинимося на принципах їхньої діяльності.

Принципи побудови системи правосуддя є складниками принципів судової влади, але, враховуючи певні специфічні ознаки, мають відмінності та створюють незалежну структуру системи принципів.

Визначення принципів, на яких ґрунтується діяльність судової системи, є важливим питанням. Низка принципів, передбачених законодавством відповідної країни, носить традиційний характер і знаходить своє відображення у будь-якому нормативно-правовому акті, що регулює процес здійснення судочинства. Проте в сучасних умовах багато принципів вносять новизну в процес здійснення правосуддя, що у своїй сукупності становить своєрідну ідеальну модель організації його здійснення.

Класифікація принципів відбувається відповідно до законодавчо закріплених принципів та принципів, виведених із закону.

Загалом науковці розподіляють принципи відповідно до нормативно-правового закріплення, зокрема конституційні принципи побудови судової системи й принципи, що закріплені у законодавстві про судоустрій. Відповідно, у більшості країн світу норми Конституції є основними серед закріплення найважливіших принципів структурованої будови судової системи країни. Конституційні принципи характеризують державу як демократичну, незалежну, у якій гарантуються самостійність судової системи та незалежність судової влади. У дійсності конституційні принципи дещо незмінні, певним чином характеризуються стабільністю, яка є незмінною у періодах часу. Конституції сьогодення характеризуються зменшенням впливу різних ідеологій щодо формулювання принципів побудови судової системи з підкресленням уваги на їх правовий зміст.

Є.І. Козлова, аналізуючи конституційні принципи, що регулюють судову систему, виділяє три групи: 1) принципи й норми, що визначають взаємовідносини особи та судової влади; 2) принципи організації судової системи (здійснення правосуддя тільки судом

відповідно до закону; єдність судової системи; поєднання професійних і непрофесійних начал у здійсненні правосуддя); 3) принципи функціонування судової системи (незалежність, незмінюваність і недоторканність суддів; гласність судочинства; змагальність і рівноправність сторін у процесі)¹.

На думку І. Назарова, до системи принципів побудови судової системи варто включити такі принципи: а) єдності судової системи; б) територіальності; в) спеціалізації; г) інстанційності; ґ) ступінчастості та ієрархічності; д) самостійності суду; е) доступності суду².

Так, слід виокремити позицію І.Є. Марочкіна, який сформулював характерні риси організаційних (судоустрійних) принципів та визначив їх як такі, що звернені до відносин, які виникають не з приводу розгляду й вирішення конкретного виду судової справи, а з приводу організації судової системи, структури її органів, статусу суддів, тобто у зв'язку з організаційними відносинами. Відповідно, до організаційних принципів належать: а) принцип єдності судової системи і статусу суддів; б) територіальності; в) спеціалізації; г) інстанційності; ґ) незалежності суддів; д) недоторканності суддів; е) незмінюваності суддів; є) принцип професіоналізму суддів³.

Деякі науковці принципи формування судової системи розподіляють згідно з критеріями незалежності, оперативності, самостійності та економічності⁴.

Н.В. Сібільова називає такі конституційно закріплені принципи побудови судової системи України: а) територіальності;

¹ Конституции государств Европейского Союза / под общ. ред. и со вступ. ст. Л.А. Окунькова. Москва : Норма-Инфра, 2015. 816 с.; Сімора Р.П. Судові системи країн Європейського Союзу та України: порівняльно-правовий аналіз : магістерська робота. Тернопіль, 2017. 98 с.

² Сімора Р.П. Судові системи країн Європейського Союзу та України: порівняльно-правовий аналіз : магістерська робота. Тернопіль, 2017. 98 с.; Назаров І.В. Судові системи країн Європейського Союзу та України: генезис та порівняння : монографія. Харків : ФІНН, 2011. 432 с.

³ Ткаченко В.Д., Погребняк С.П., Лук'янов Д.В. Порівняльне правознавство : підручник / за ред. В.Д. Ткаченка. Харків : Право, 2013. 274 с.; Сімора Р.П. Судові системи країн Європейського Союзу та України: порівняльно-правовий аналіз : магістерська робота. Тернопіль, 2017. 98 с.

⁴ Бринцев В.Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади : монографія. Харків : Право, 2010. 464 с.

б) спеціалізації; в) єдності судової системи; г) інстанційності; ґ) ступінчастості; д) ієрархічності; е) принцип доступності правосуддя¹.

Інші науковці, наприклад С. Тимченко, до принципів побудови судової системи України пропонують віднести саме конституційні принципи щодо територіальності та спеціалізації. Інша частина принципів, на їхню думку, характеризує саме ознаки судової системи².

На думку Т.Б. Любовнікова, ступінь широти та детальності регламентації організаційних принципів судової влади значною мірою залежить від специфіки правових традицій тієї чи іншої країни, а також особливостей її взаємодії із законодавчою і виконавчою гілками влади, що склалася у кожній державі³. Звертаючи увагу на особливий напрям дослідження, можемо констатувати, що в конституційних нормах провідних країн світу організаційні принципи формуються за іншими критеріями, які не пов'язані з поділом гілок влади, але стосуються їхніх повноважень⁴. Р.П. Сімора у своєму дослідженні робить висновок, який, на нашу думку, є доречним, виділяючи три напрями формування системи організаційних принципів: перший напрям, безперечно, стосується організації судової системи у цілому, другий – охоплює принципи судової влади, третій – розкриває організаційні принципи здійснення правосуддя⁵.

Говорячи про певне співвідношення між організаційними принципами судової системи та організаційними принципами суду, необхідно зупинитися на таких особливостях. Передусім, багато

¹ Ткаченко В.Д., Погрєбняк С.П., Лук'янов Д.В. Порівняльне правознавство : підручник / за ред. В.Д. Ткаченка. Харків : Право, 2013. 274 с.; Сімора Р.П. Судові системи країн Європейського Союзу та України: порівняльно-правовий аналіз : магістерська робота. Тернопіль, 2017. 98 с.

² Тимченко С.М. Судові та правоохоронні органи України : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 304 с.

³ Шаповал В. Проблеми розвитку конституційної юрисдикції в Україні. *Вісник Конституційного Суду України*. 1998. № 2. С. 45–48.

⁴ Там само.

⁵ Сімора Р.П. Судові системи країн Європейського Союзу та України: порівняльно-правовий аналіз : магістерська робота. Тернопіль, 2017. 98 с.; Шаповал В. Проблеми розвитку конституційної юрисдикції в Україні. *Вісник Конституційного Суду України*. 1998. № 2. С. 45–48.

є поглядів щодо певної відповідності принципів суду та принципів судової системи, які розглядаються окремо або у складі системи. Із цією позицією можна погодитися, адже суд є складовою частиною судової системи. У нормативно-правових актах містяться положення щодо створення та організації роботи суду, визначаються підстави щодо штатної кількості суду, його формування, організаційного створення та ліквідації (за потреби). Отже, можемо виділити організаційні принципи серед інших, які характеризують чітко визначений орган, а не систему в цілому.

Як зауваження слід звернути увагу на використання Т.Б. Любовніковою термінів «принципи організації судової влади» та «організаційні принципи судової влади» в однаковому значенні. Передусім, це не сприяє точності та однозначності під час розгляду проблеми. Не можна сказати, що ці принципи повинні мати або мають різне значення і відрізняються один від одного, але, на нашу думку, більш правильним буде використання терміна «організаційні принципи судової влади». Це пов'язано з різними підходами до розуміння терміна «судова влада». Організаційні принципи судової влади – це більш універсальне визначення, яке підходить для визначення певних принципів судової влади незалежно від точки зору щодо самої судової влади¹.

Автори навчального посібника із судових і правоохоронних органів України зазначають, що конституційно закріплені принципи побудови судової системи України такі: а) територіальності; б) спеціалізації; в) єдності судової системи; г) інстанційності; ґ) ступінчастості; д) ієрархічності; е) доступності правосуддя². На думку А. Борко, указаний перелік слід доповнити ще й такими загальноправовими засадами, як принципи верховенства права і законності, втілення яких в організації та діяльності судової системи України набуває ключового значення у зв'язку зі специфічним призначенням

¹ Сімора Р.П. Судові системи країн Європейського Союзу та України: порівняльно-правовий аналіз : магістерська робота. Тернопіль, 2017. 98 с.

² Організація судової влади в Україні : навчальний посібник / І.Є. Марочкін та ін. ; за ред. І.Є. Марочкіна, Н.В. Сібільової. Харків : Одиссей, 2007. 328 с.; Охотницька Н.В. Поняття і принципи побудови судової системи України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: Юридична*. 2014. № 3. С. 12–20.

судової влади у здійсненні державою правового захисту прав, свобод та інтересів людини і громадянина¹.

Викликає також інтерес позиція Н.О. Колоколова стосовно принципів і рис судової системи, що викладається під досить оригінальним кутом зору. Автор виходить із публічності судового процесу й уважає, що в основі його побудови та організації завжди лежать пануючі суспільні інтереси. Отже, основними принципами побудови судової системи є: (а) відповідність цілям і завданням, що стоять перед органами судової влади відповідно до чинного законодавства; (б) відповідність економічним можливостям держави; (в) відповідність запитам суспільства².

Таким чином, досліджуючи принципи судової влади щодо організації побудови судової системи, можна зупинитися на основних особливостях, зокрема слід акцентувати увагу на тому, що вони є самостійними, спрямовані на побудову належної та демократичної судової системи у цілому; відображені у нормативно-правовій базі щодо структурного формування та організаційної спрямованості; відповідають економічному та соціальному стану держави.

Спираючись на вищезазначене, принципи побудови судової системи можна визначити як положення, які на теоретичному рівні закріплені, відповідають усім сферам суспільного життя і безпосередньо впливають на побудову судоустрою країни.

Таким чином, принципи побудови судової системи включають у себе територіальність, єдність, спеціалізацію, інстанційність, ступінчастість, самостійність та доступність³. Розглянемо їх більш детально.

Принцип територіальності. Зауважимо, що у більшості європейських країн принцип територіальності у побудові судів із розгляду цивільних і кримінальних справ на найнижчому рівні реалізується

¹ Охотницька Н.В. Поняття і принципи побудови судової системи України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: Юридична*. 2014. № 3. С. 12–20; Борко А.Л. Щодо системи принципів організації судової системи України. *Митна справа*. 2012. № 6. Ч. 2. Кн. 2. С. 450–456.

² Сімора Р.П. Судові системи країн Європейського Союзу та України: порівняльно-правовий аналіз : магістерська робота. Тернопіль, 2017. 98 с.

³ Там само.

так, що згадані суди розташовані без прив'язки до адміністративно-територіального устрою. Так, відповідно до ч. 2 ст. 9 Закону Естонії «Про суди», у країні створено чотири повітових суди та передбачено можливість створення філій цих судів, що функціонуватимуть у межах територіальної юрисдикції суду. Аналогічно принцип територіальності застосовано під час побудови судів першої інстанції з розгляду цивільних і кримінальних справ у Латвійській Республіці. Без прив'язки до адміністративно-територіального устрою місцеві загальні суди розташовано у Польщі. Територіальна юрисдикція місцевих судів не збігається з адміністративно-територіальним устроєм Болгарії (ст. 66 Закону Болгарії «Про судову систему»). У Франції, територія якої поділена на департаменти, а департаменти на комуни, судами місцевої ланки загальних судів є трибунали малого і великого процесів. Як видно, у Франції подібно до України суди першої інстанції з розгляду цивільних і кримінальних справ розташовані з прив'язкою до адміністративно-територіального устрою, однак не повною мірою наближені до населення¹.

Отже, ураховуючи досвід вищезазначених країн щодо формування побудови судової системи, необов'язково під час оптимізації вказаної системи прив'язуватися до адміністративно-територіального устрою країни, а більшою мірою дотримуватися принципу максимального наближення судових установ до населення, тим самим не порушуючи ні принципу територіальності побудови судової системи, ні принципу доступу до правосуддя.

Принцип єдності судової системи. Він проявляється у тому, що в Україні утворено цілісну систему судів загальної юрисдикції, яка поєднує функціонування загальних і спеціалізованих судових гілок з існуванням єдиного найвищого судового органу. Таким органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України².

Конституція України не розкриває змісту поняття «найвищий». Це зробив Закон України «Про судоустрій і статус суддів»,

¹ Калашник О.А. Правовий статус місцевих загальних судів в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Одеса, 2016. 234 с.

² Принципи побудови судової системи України. *Мего-Інфо: Юридичний портал № 1*. URL: <http://bit.ly/3HGHmYV>

визначивши компетенцію Верховного Суду України, який здійснює правосуддя, забезпечує однакове застосування законодавства всіма судами загальної юрисдикції. Він дає судам роз'яснення з питань застосування законодавства на підставі узагальнення судової практики та аналізу судової статистики; у разі необхідності визнає нечинним роз'яснення Пленуму вищого спеціалізованого суду¹.

Указані ознаки єдності судової системи не вичерпують усього змісту принципу єдності. Він включає у себе і такі елементи, як:

- єдині засади організації та діяльності судів;
- єдиний статус суддів;
- обов'язковість для всіх судів правил судочинства, визначених законом;
- обов'язковість виконання на території України судових рішень;
- єдиний порядок організаційного забезпечення діяльності судів;
- фінансування судів виключно з державного бюджету України;
- вирішення питань внутрішньої діяльності судів органами суддівського самоврядування².

Аналізуючи принцип єдності судової системи у провідних країнах світу, слід зауважити, що не в кожній судовій системі знайшов місце даний принцип.

Так, у США відповідно до Конституції у існують дві судові системи: федеральна система і судова система штатів. Обидві очолюються верховними судами відповідної федерації та кожного штату і безпосередньо риси, притаманні єдності, відсутні³.

У Німеччині, як і у США, ми також спостерігаємо децентралізовану судову систему, але не розділену, адже судова система визначається як центральна ланка єдиної системи спільного функціонування як судів, так і пов'язаних із ними інших державних органів, які здійснюють попередню діяльність і приймають остаточні рішення, необхідні для реалізації закону у разі встановлення правових фактів

¹ Принципи побудови судової системи України. *Мего-Інфо: Юридичний портал № 1*. URL: <http://bit.ly/3HGHmYV>

² Там само.

³ Конституція США 1787 р. *KTV. Odessa.ua*. URL: <https://ktv.odessa.ua/novosti/konstitucia/uk/gde-konstitucia-ssa-1787-r.html>

порушення прав і обов'язків учасників правового обігу¹. Отже, це засвідчує, що суди є взаємозалежні і формують єдину систему.

Мехендра П. Сінгх так само підкреслив специфіку судової системи Німеччини порівняно з іншими федеративними державами, для яких характерний поділ судів на суди федеральні й суди суб'єктів федерації. Судова система єдина, але регулюється як федеральним законодавством, так і законодавством земель. Вищі суди, що очолюють кожну юрисдикцію, фінансуються, управляються та забезпечуються кадрами федерацією, а інші суди – суб'єктами федерації².

Правове регулювання судоустрою Німеччини має певну специфіку. Як відомо, Німеччина – це федеративна держава. Відповідно, суб'єкти федерації – землі мають певну автономію, у тому числі й під час створення та правового регулювання діяльності більшості правоохоронних органів. Наприклад, законодавством земель регулюється діяльність органів юстиції, поліції, юридична освіта. На федеральному рівні принципово відсутні спеціальні закони про прокуратуру, міністерство внутрішніх справ, поліції, оскільки ці органи не є централізованими. Водночас питання відносно судоустрою, судочинства й статусу суддів регулюються саме федеральним законодавством, що підкреслює наявність принципу централізації судової системи Німеччини й підтримку більшості елементів принципу єдності, незважаючи на федеративність країни³.

Також можна визначити країни, яким притаманний принцип єдності виходячи з моделей побудови судових систем.

Перша модель побудови стосується єдності судових систем, тобто існують загальні суди, які мають право розглядати спори різних юрисдикцій, зокрема адміністративні, кримінальні та цивільні.

Друга модель є модифікованою і характеризується наявністю судів, які здійснюють усі види судочинства, але розмежовуються відповідно від місця знаходження.

¹ Жалинский А., Рерихт А. Введение в немецкое право. Москва : Спарк, 2001. 744 с.

² Mahendra P. Singh. *German administrative law in common law perspective*. 2 ed. Berlin : Springer, 2001. 387 p.

³ Назаров І.В. Історичний розвиток та сучасна структура судової системи Німеччини. *Проблеми законності*. 2016. Вип. 134. С. 173–181.

Третя модель дозволяє існування поряд із судами загальної юрисдикції спеціалізованих судів, які мають різну компетенцію.

Проаналізувавши моделі побудови судових систем, можна відзначити, що принцип єдності характерний для тих країн світу, які відносяться до першої або третьої моделі.

Принцип спеціалізації побудови судової системи тісно пов'язаний із принципами територіальності та інстанційності, які зазначено у ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Принцип спеціалізації за своєю організаційною ознакою передбачає створення судових ланок, які ієрархічно впорядковані, з різною компетенцією, завданням яких є вирішення правових спорів в окремих галузях матеріального права (кримінального, адміністративного, цивільного, господарського)¹.

Загалом можна погодитися з думкою О.М. Обрізко, який у своєму дослідженні зазначає, що в реалізації принципу спеціалізації судів через формування підсистеми спеціалізованих судів знаходить своє втілення функціональний розподіл повноважень усередині судової системи. Через такий розподіл судова система домагається концентрації зусиль на вирішенні відповідними органами окремих категорій юридичних спорів у межах відповідних видів правовідносин².

Слід погодитися з І.М. Обрізко, який зазначає, що для кожної судової системи принцип спеціалізації судової влади застосовується, адже він є таким принципом її побудови, організаційно-правовою формою реалізації якої виступає створення, з одного боку, спеціалізованих судів, а з іншого – спеціалізованих колегій (палат тощо) усередині самих судів. У такому контексті спеціалізація судів (судової системи) не обов'язково повинна передбачати утворення саме спеціалізованого суду³.

¹ Нестерчук Л.П. Принцип спеціалізації в побудові судової системи України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2017. Вип. 2. Т. 2. С. 160–163.

² Обрізко І.М. Поняття та зміст спеціалізації судів як принципу організації судової влади. *Соціологія права*. 2011. № 2. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/39597/09-Obrizko.pdf>

³ Обрізко І.М. Правові засади реалізації принципу спеціалізації судочинства в сучасній Україні (на прикладі формування та функціонування системи адміністративних судів) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Львів, 2015. 20 с.

Перейдемо до розгляду принципу інстанційності. Під принципом інстанційності у літературі прийнято розуміти організацію судових інстанцій, кожна з яких має відповідний обсяг процесуальних повноважень щодо вирішення спору по суті та перегляду судового рішення в апеляційному і касаційному порядку¹.

В Україні місцеві загальні суди діють виключно як суди першої інстанції, їм підвідомчі всі кримінальні провадження (за винятком кримінальних проваджень, підсудних Вищому антикорупційному суду згідно зі ст. 33–1 Кримінального процесуального кодексу України²), розглядають по суті як адміністративні суди деякі категорії адміністративних справ (ч. 1 ст. 21 Кодексу адміністративного судочинства України³) і справ про адміністративні правопорушення (ст. 221 Кодексу України про адміністративні правопорушення⁴).

Безумовно, принцип інстанційності означає право на оскарження судового рішення, основними формами якого є апеляція і касація. Апеляційне провадження як важлива гарантія справедливості судових рішень існує в усіх розвинених державах, які належать до різних правових систем.

У США апеляційні суди є проміжними федеральними апеляційними судами, а Верховний суд виконує остаточну (і значною мірою дискреційну) апеляційну юрисдикцію над усіма федеральними і штатними судовими справами, які стосуються пункту федерального закону, і оригінальну юрисдикцію щодо вузького кола справ, зокрема «всіх справ, що стосуються послів, інших державних міністрів та консулів і тих, у яких держава є стороною»⁵.

Своєю чергою, судова система Франції складається з трьох рівнів: судів першої інстанції (районні у містах, також міськрайонний,

¹ Нестерчук Л.П. Принцип спеціалізації в побудові судової системи України. *Науковий вісник Херсонського державного ун-ту. Серія: Юридичні науки*. 2017. Вип. 2. Т. 2. С. 160–163.

² Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI.

³ Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV.

⁴ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X.

⁵ Верховний суд США. *Вільна енциклопедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Верховний_суд_США

які виносять судові рішення у справах), апеляційного та касаційного судів¹.

Щодо касаційної системи перегляду, то вона виникла у Франції, а потім була сприйнята багатьма європейськими державами (у деяких країнах вона має назву «ревізійний порядок»)².

Слід сказати, що для деяких країн Європи характерним є розгляд судами апеляційної інстанції деяких категорій цивільних і кримінальних справ по суті. Наприклад, у Литовській Республіці окружні суди, що в апеляційному порядку переглядають рішення дільничних судів, як суди першої інстанції розглядають цивільні справи стосовно немайнових авторських прав, тендерів, банкрутства і відновлення платоспроможності, тимчасової адміністрації банку, коли одна зі сторін є іноземною державою, щодо примусового продажу акцій, щодо дослідження діяльності юридичної особи, усиновлення іноземцями громадян Литовської Республіки тощо³. Схоже реалізовано принцип інстанційності у Республіці Болгарія, де районні суди діють як суди першої інстанції лише тоді, коли справа непідвідомча окружним судам, що є судами апеляційної інстанції⁴.

На нашу думку, принцип інстанційності існує в кожній розвинутій країні з належною судовою системою, його існування є правильним підходом і в подальшому в пріоритеті є постановка правила «один суд – одна інстанція», оскільки кожен суд виконуватиме лише ті повноваження, якими він наділений відповідно до свого статусу і місця у системі судоустрою.

Наступний принцип – принцип ступінчастості У побудові судової системи означає, що над кожним судом, який розглядає справу по суті, має бути наступний суд, який розглядає справу як суд другої інстанції, а над судом другої інстанції є суд, що здійснює

¹ Коваль М.М., Стефанішин В.П. Судова система Франції. URL: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/37d0971f-2834-4213-a44b-57877dc6e769/content>

² Емельянова І.І. Теоретичні та практичні аспекти апеляційного і касаційного перегляду судових рішень у цивільному судочинстві. Міністерство юстиції. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_1699

³ Civil Procedure Code of the Republic of Lithuania from 28.02.2002. Law № IX-743. Wipo. URL: http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=202108

⁴ Бутирський А.А. Судова система Республіки Болгарія: зміст та особливості. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2011. Вип. 23. С. 188–193.

повноваження суду третьої інстанції. Справа по шаблях судової системи має рухатися поступово і послідовно, не оминаючи чергового шаблю судової системи¹.

Оскільки носіями інстанційних повноважень є судові установи відповідного рівня, для визначення їхнього місця використовується поняття вищих та нижчих судів. Місцеві суди завжди є нижчими судами. Апеляційні суди є вищими стосовно місцевих та нижчими стосовно Верховного Суду України в підсистемі загальних судів або Вищого спеціалізованого, якщо це спеціалізований апеляційний суд. Вищі спеціалізовані суди є вищими стосовно спеціалізованих апеляційних судів і нижчими стосовно Верховного Суду України.

Із принципом ступінчастості щільно пов'язане начало ієрархічності. Судова ієрархічність полягає у праві вищого суду переглядати рішення, постановлені нижчим судом. Із принципу ієрархічності випливають декілька важливих правил:

- вищий суд наділений правом оцінювати законність та обґрунтованість рішення нижчого суду;
- нижчий суд зобов'язаний виконувати рішення вищого суду;
- юрисдикція вищого суду має переваги перед юрисдикцією нижчого суду в усіх сумнівах щодо застосування закону².

Отже, бачимо, що принцип ступінчастості та ієрархічності, безумовно, пов'язаний із принципом інстанційності й відображений у країнах із розвинутою судовою системою.

Продовжимо аналіз принципів побудови судової системи і зупинимося на принципі самостійності (незалежності) суду.

Розкриваючи даний принцип, ми можемо навіть не зупинятися на певних його складниках, адже держави, які є демократичними, проголосили незалежність судової влади цінністю, котра не допускає компромісів. Верховенство права в будь-якій країні тісно пов'язане з незалежністю судової влади. За наявності серйозних недоліків у цій

¹ Міжнародно-правові принципи побудови судової системи держави. *Навчальні матеріали онлайн*. URL: https://pidru4niki.com/1069092252168/pravo/mizhnarodno-pravovi_printsipi_pobudovi_sudovoyi_sistemi_derzhavi#google_vignette; Теліпко В.Е. Закон України «Про судоустрій і статус судів»: науково-практичний коментар / за ред. В.В. Молдована. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 528 с.

² Там само.

сфері негайно постає питання, чи насправді в державі панує верховенство права, чи дійсно вона є демократичною. Іншими словами, може йтися про автократичний тип держави чи навіть диктатуру. Таких країн у світі залишається ще чимало. Виходячи зі сказаного вище, дозвольте підсумувати: держава без незалежної судової влади не має майбутнього¹.

І останній принцип, на якому ми зупинимось, є принцип доступності суду. Оскільки сам принцип доступності не є абсолютним, то всі принципи механізму забезпечення доступності мають певну межу допустимого обмеження. З огляду на практику ЄСПЛ, умови (критерії) обмеження є допустимими з урахуванням таких положень: обмеження не чинять утручання в практичну можливість оскаржити будь-які дії та рішення у сфері публічного права; обмеження не можуть обмежувати чи зменшувати право доступу до суду таким чином або до такої міри, що порушується сама сутність права; обмеження повинні переслідувати «законну мету»; обмеження недопустиме, якщо в механізмі доступності не забезпечується пропорційне співвідношення між використаними засобами та переслідуваною метою такого обмеження; обмеження не можуть позбавляти особу права використання засобів правового захисту, які мали би бути ефективними, оскільки така умова суперечить ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, у якій задекларовано гарантію ефективного способу юридичного захисту; обмеження доступу не відповідає пункту 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, якщо воно не переслідує легітимну ціль².

Отже, на адміністративно-правовому рівні до форм побудови системи зарубіжних судових установ слід віднести такі форми системи: перша – цілісна, або монолітна (має єдину систему загальної юрисдикції); друга – диференційована (має розгалужену судову систему); третя – змішана (передбачає існування поряд

¹ Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства. Київ, 2015. 708 с. URL: <https://cutt.ly/P3kiN3q>

² Мазурик Н. Загальноправові принципи забезпечення доступності захисту в юрисдикційному процесі. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Вип. 3. С. 47–53.

із загальними судами окремих підсистем спеціалізованих судів, які є взаємозалежні й утворюють єдину систему).

Узагалі принципи, які нами досліджено, безпосередньо пов'язані з наданням доступу до правосуддя. Чинниками, які мають вплив на правосуддя, є: устрій судової системи; розподіл повноважень між судами цієї системи (визначення їхньої компетенції); процедури розгляду справ у судах; процедури оскарження судових рішень; виконання судових рішень¹.

У результаті адміністративно-правового аналізу слід зазначити, що відповідно до побудови судової системи у цілому проявляється їх оптимальність, забезпечуваність, доступність.

2.3. Ефективні форми інтернаціонального співробітництва судових установ з урахуванням міжнародних стандартів і принципів

Сьогодні впливовими чинниками, які зумовлюють реформаційні процеси у сфері правосуддя, є глобалізація та міжнародна інтеграція. Саме вони заклали основу нової концепції, у якій акцентується увага на міжнародній конкуренції, поліпшення якості правосуддя та інтернаціоналізації. Водночас передумовами інтернаціоналізації є прагнення до створення єдиного правового простору, безпосередньо це стосується і правосуддя².

О.І. Огієнко зазначає, що одним із дієвих шляхів інтеграції України до європейського простору є вивчення міжнародного співробітництва, наближення до міжнародних стандартів та принципів³.

Таким чином, досліджуючи ефективні форми інтернаціонального співробітництва судових установ з урахуванням міжнародних стандартів та принципів, із метою надання повної характеристики, зупинимось на розумінні глобалізації та інтернаціоналізації.

¹ Теліпко В.Е. Закон України «Про судоустрій і статус суддів»: науково-практичний коментар / за ред. В.В. Молдована. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 528 с.

² Огієнко О.І. Тенденції та особливості глобалізації та інтернаціоналізації вищої освіти: досвід німецькомовних країн. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2012. № 8 (26). С. 97–105.

³ Там само.

Процес глобалізації – це закономірний рух людства до форм співіснування за нових умов. З одного боку, саме глобалізація, що розгортається на тлі розвитку технологічних, інформаційних, наукоємних сфер, посилює інтеграційні, об'єднавчі процеси, поступово призводить до розуміння взаємозалежності людства. З іншого боку, зосередження економічних, фінансових, технологічних, освітніх, інформаційних, правових тощо ресурсів у руках США і країн Західної Європи об'єктивно створює умови для формування своєрідних «центрів» і «периферії». Посилюється цей поділ суттєвою різницею у можливостях соціального та економічного розвитку, життєвого рівня населення. Значно вищі фінансові, економічні, правові можливості здебільшого й забезпечують «центри» беззаперечними аргументами на користь певної системи цінностей, певного способу життя, часто призводять до «мовчазної згоди» щодо сприйняття пропонованих політичних, економічних, фінансових, правових стратегій¹.

Поняття «глобалізація», утворюючи певний категорійний комплекс для опису суті й характеру цивілізаційних перетворень, має своє смислове навантаження. Це поняття активно використовується для характеристики сучасних змін життєдіяльності, переходу людства на якісно новий рівень – від національно-державної до транснаціональної фази суспільств і постіндустріальної, інформаційної фази суспільного розвитку в цілому. Концепція глобалізації стала одним із найбільш поширених інструментів аналізу соціальних процесів у сучасному суспільствознавстві². Інтернаціоналізація змінює вимір правосуддя, а глобалізація змінює світ, у якому розвивається інтернаціоналізація³.

Сьогодні немає єдиного підходу до визначення терміна «інтернаціоналізація», який, на думку нідерландського дослідника Х. де Віта,

¹ Шайгородський Ю. Глобалізація: неминучість концептуальних змін. *Політичний менеджмент*. 2012. № 3. С. 65–75.

² Там само.

³ Knight J. Updating the Definition of Internationalization. *International Higher Education*. 2003. № 33. Р. 1–3; Огієнко О.І. Тенденції та особливості глобалізації та інтернаціоналізації вищої освіти: досвід німецькомовних країн. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2012. № 8 (26). С. 97–105.

з'явився лише на початку 80-х років ХХ ст.¹ Інтернаціоналізацію розглядають як:

- багатоаспектний феномен сучасності, що включає міжнародні програми обміну, спільні дослідницькі проєкти, спеціально сфокусовані дослідження іншої країни, знання іноземних мов, розвинуту мережу спілкування засобами Інтернету, інтернаціоналізовані навчальні програми;
- політику, яка проводиться урядом, спільноту для того, щоб протистояти глобалізації (П. Олбач);
- процес інтеграції, упровадження інтернаціональної перспективи (Б. Еллінгбо);
- інтернаціональний, інтеркультурний, міжнародний виміри у навчанні, наукових дослідженнях (К. Бек, Д. Девіс, А. Ольсен);
- чинник конкурентної боротьби (К. Бек, Д. Девіс, А. Ольсен);
- тенденцію, що передбачає перетин державного кордону певної країни з метою стажування тощо (Р. Рудзкі)².

Отже, ураховуючи вищезазначене, можемо зробити висновок, що інтернаціоналізація співробітництва судових установ – це процес упровадження міжнародного складника з урахуванням підвищення, інтеграції, розширення, удосконалення.

Співробітництво є основною ланкою інтернаціоналізації. Необхідність співробітництва породила найбільш важливий міжнародно-правовий принцип – принцип співробітництва держав один з одним відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй. Ідея співробітництва як принцип знайшла своє відображення в Декларації про принципи міжнародного права 1970 року. Принцип зобов'язує держави співробітничати незалежно від їхніх політичної, економічної, соціальної і правової систем. Водночас з юридичного

¹ Сбруева А. Глобальні та регіональні тенденції розвитку вищої освіти в умовах побудови суспільства знань : препринт. Суми : СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2008. 80 с.; Солощенко В.М. Інтернаціоналізація університетської освіти: досвід німецькомовних країн. Суми : Мрія, 2012. 176 с.; Schwan S. Internationalization of German Higher education: a case study on the opportunities and threats of internationalization process at the university of Bielefeld. Tübingen : GRIN Verlag, 2009. 120 p.

² Огієнко О.І. Тенденції та особливості глобалізації та інтернаціоналізації вищої освіти: досвід німецькомовних країн. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2012. № 8 (26). С. 97–105.

погляду даний принцип не безперечний, оскільки зобов'язати де-юре яку-небудь державу до співробітництва уявляється досить проблематичним. Механізму, що юридично забезпечує цей обов'язок, немає. Скоріше за все, цей принцип носить характер ідеї¹.

Як указується в Декларації про принципи міжнародного права, прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН у 1970 році, сумлінне дотримання принципів міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами, і сумлінне виконання державами зобов'язань, прийнятих відповідно до Статуту, мають величезне значення для підтримки міжнародного світу та безпеки і для досягнення інших цілей Організації Об'єднаних Націй. Сказане повною мірою відноситься до співробітництва держав під час здійснення правосуддя. Цілями такого співробітництва є забезпечення законних прав та інтересів громадян і юридичних осіб, сприяння ефективному відправленню правосуддя².

Також у цьому контексті слід зазначити, що співробітництво обов'язково здійснюється з урахуванням міжнародних стандартів.

Автори Юридичної енциклопедії під цим поняттям розуміють міжнародні норми і принципи, які закріплюють правила поведінки суб'єктів міжнародно-державного співробітництва. Стандарти встановлюють певні мінімальні вимоги, яких повинні дотримуватися всі держави. Міжнародні стандарти містяться в міжнародних договорах, інших джерелах міжнародного права та в міжнародних документах, не наділених обов'язковою юридичною силою, що приймаються окремими міжнародними організаціями³.

Говорячи про міжнародні правові стандарти з онто-гносеологічних та функціональних позицій, варто зазначити, що: а) під ними, насамперед, розуміються єдині принципи і норми щодо поведінки суб'єктів права, які зафіксовані в основних джерелах міжнародного права, як універсальних, так і в регіональних правових актах; б) вони є оптимальними юридичними вимогами стосовно правових

систем держав – учасниць міжнародного співтовариства; в) вони відображають найкращі правові досягнення міжнародного права та співробітництва держав – членів міжнародної спільноти та держав – членів універсальних і регіональних міжнародних міжурядових організацій (ММУО); г) вони фіксуються у відповідних джерелах права у вигляді принципів і норм права; ґ) вони об'єктивуються через основні джерела міжнародного права; д) вони є обов'язковими вимогами для держав – учасниць міжнародних договорів, що містять такі правові стандарти; е) вони є основою для узгодження міжнародного і національного права¹.

В. Владішевська зазначає, що стандарти у сфері правосуддя, які визнані міжнародною спільнотою (принципи, рекомендації, правила), мають різний рівень².

Власну класифікацію стандартів, на яких повинна ґрунтуватися національна система, запропонував В.Д. Бринцев. Автор указує на такі їх види: 1) загальні (стандарти у сфері державного устрою, прав людини та матеріального права); 2) процесуальні (стандарти окремих галузей судового процесу: адміністративного, господарського, цивільного, кримінального); 3) судоустрійні (стандарти, на яких будується система судової влади)³.

Водночас необхідно зауважити, що система міжнародних стандартів прав людини в судовому процесі України характеризується певними ознаками: а) головним елементом використання стандартів є людина; б) причина реалізації міжнародних стандартів – охорона та захист її прав і свобод; в) міжнародні стандарти містяться в нормах міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а саме в договорах, що визначають правове становище особи у сфері судового процесу, та у вимогах, що пред'являються до судових механізмів, які забезпечують охорону прав і свобод громадян; г) система є динамічною, адже з розвитком «поколінь»

¹ Смирнов М.І. Міжнародне співробітництво держав у сфері кримінального процесу. Прокуратура. Людина. Держава. 2004. № 1 (31). С. 10–14.

² Там само.

³ Юридична енциклопедія. У 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 2003. Т 5. П–С. 737 с.

¹ Ляхівненко С.М. Міжнародні правові стандарти: до визначення поняття та видової характеристики. Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2009. Вип. 51. С. 666–672.

² Владішевська В. Поняття міжнародних стандартів у сфері правосуддя: особливості термінології та класифікації. Юридичний вісник. 2016. № 3. С. 47–50.

³ Бринцев В.Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади : монографія. Харків : Право, 2010. 464 с.

прав людини може доповнюватися новими стандартами; г) систему не можна класифікувати за критеріями норм матеріального або процесуального права, оскільки вона комплексно вміщує їхні норми¹.

Видається досить цікавим науковий підхід до розуміння міжнародних стандартів у сфері правосуддя І.В. Назарова. Автор виділяє такі види правових стандартів:

1) базові – міжнародні стандарти, у яких містяться універсальні принципи здійснення правосуддя (Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1950 року, Загальна декларація прав людини 1948 року, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року);

2) спеціальні (Основні принципи щодо незалежності правосуддя, схвалені резолюціями Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, Європейська хартія про Закон «Про статус суддів» від 10 липня 1998 року);

3) практика Європейського суду з прав людини – рішення Європейського суду з прав людини мають велике значення для тлумачення та розуміння принципів міжнародного права;

4) стандарти Європейського Союзу щодо побудови судових систем².

Зважаючи на вищенаведені класифікації, міжнародні правові стандарти у сфері правосуддя, на думку В. Владишевської, позицію якої ми підтримуємо, доречно поділити на дві групи: базові загальноновизнані міжнародні стандарти та спеціальні міжнародні стандарти у сфері правосуддя.

До першої групи слід віднести: Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1950 року, Загальну декларацію прав людини 1948 року, Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року.

Другу групу спеціально галузевих стандартів становлять основні принципи незалежності судових органів, схвалені резолюціями

¹ Кучинська О.П., Циганюк Ю.В. Система міжнародних стандартів прав людини у кримінальному процесі. *Право України*. 2019. № 9. С. 50–64.

² Назаров І.В. Судові системи країн Європейського Союзу та України: порівняльно-правовий аналіз : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10. Харків, 2010. 470 с.; Владишевська В. Поняття міжнародних стандартів у сфері правосуддя: особливості термінології та класифікації. *Юридичний вісник*. 2016. № 3. С. 47–50.

Генеральної Асамблеї ООН №№ 40/32, 40/146 від 29 листопада та 13 грудня 1985 року, Бангалорські принципи поведінки суддів від 19 травня 2006 року, схвалені Резолюцією Економічної та Соціальної ради ООН № 2006/23 від 27 липня 2006 року, рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам, висновки Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи¹.

Дослідивши, що собою являють міжнародні стандарти, зокрема у сфері правосуддя, з урахуванням дослідженого повернемося до розгляду інтернаціонального співробітництва судових установ, а саме виокремлення його ефективних форм.

Таким чином, виходячи з поняття інтернаціоналізації та розуміння міжнародних стандартів у сфері правосуддя, ми пропонуємо до ефективних форм віднести такі.

Перша форма – підвищення ефективності імплементації чинного законодавства у сфері правосуддя, розроблення стратегій розвитку даної сфери з урахуванням практик провідних країн світу.

Друга форма – формування тенденції конвергенції, яка стосується структур кваліфікацій працівників судових установ, шляхом міжнародного стажування, формального чи неформального діалогу тощо.

Третя форма – створення єдиного інтернаціонального інформаційного реєстру судових рішень, що сприятиме обліку об'єктивної, неупередженої судової практики з подальшою можливістю аналізу ефективності застосування принципів її діяльності.

Коротко проаналізуємо запропоновані нами форми.

Перша форма – підвищення ефективності імплементації чинного законодавства у сфері правосуддя, розроблення сумісних стратегій розвитку даної сфери з провідними країнами світу. Імплементація законодавства України у сфері правосуддя є ключовим питанням державної політики щодо європейської та міжнародної інтеграції. Практичним інструментом досягнення успіху є наближення законодавства.

Із цією метою указом Президента затверджено Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства

¹ Владишевська В. Поняття міжнародних стандартів у сфері правосуддя: особливості термінології та класифікації. *Юридичний вісник*. 2016. № 3. С. 47–50.

на 2021–2023 роки. Результатом реалізації Стратегії визначено ефективне функціонування системи судоустрою України, органів суддівського врядування і самоврядування, подальше впровадження принципу верховенства права, забезпечення незалежності інститутів правосуддя від будь-якого політичного впливу та їх підзвітність суспільству, продовження впровадження міжнародних стандартів і найкращих практик Ради Європи і Європейського Союзу¹.

Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки визначає основні засади та напрями подальшого сталого функціонування і розвитку системи правосуддя з урахуванням найкращих міжнародних стандартів та практик². Стратегія визначає пріоритети вдосконалення положень законодавства у сфері судоустрою, статусу суддів, судочинства та інших інститутів правосуддя, а також упровадження невідкладних заходів для забезпечення позитивних зрушень у функціонуванні відповідних правових інститутів³.

Згідно зі Стратегією, основними проблемами, які зумовлюють необхідність подальшого вдосконалення організації функціонування судової влади та здійснення правосуддя, є: нездійснення Вищою кваліфікаційною комісією суддів України своєї діяльності та неможливість відновлення її роботи без удосконалення законодавства; недоброчесність окремих суддів, працівників органів та установ судової влади, випадки толерування корупційних проявів; недосконалість існуючої системи місцевих судів; неефективність системи фінансового, матеріально-технічного та соціального забезпечення гарантій незалежності судової влади; недосконалість системи органів судової влади, організації їхньої діяльності, у тому числі щодо фінансового, матеріально-технічного та іншого забезпечення судів усіх рівнів; функціональна недосконалість системи органів

¹ Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки : Указ Президента України від 11.06.2021 № 231/2021 / доповід. Л.П. Ізовітова, О.М. Дроздов. Київ, 2021. 21 с.

² Там само.

³ Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства: що передбачено? Юрліга. ЛІГА: ЗАКОН. Актуальна судова практика господарської діяльності. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/204227_strategya-rozvitku-sistemi-pravosuddyata-konstitutsynogo-sudochinstva-shcho-peredbacheno

суддівського врядування та самоврядування; нестача суддів у місцевих та апеляційних судах, надмірне навантаження на суддів у судах усіх рівнів; неефективність процесуальних механізмів касаційного оскарження та формування єдиної судової практики у застосуванні закону судами України; надмірно складні процедури проведення конкурсу на зайняття вакантної посади судді, а також порядок складення кваліфікаційного іспиту і методологія оцінювання суддів та кандидатів на посаду судді; неефективні механізми притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності; неналежне виконання судових рішень, неефективність механізмів судового контролю за виконанням судових рішень; відсутність дієвих механізмів альтернативного (позасудового) та досудового врегулювання спорів тощо¹.

Аналізуючи Стратегію, погляди практиків, слід зазначити, що вона містить як позитивні положення, так і негативні, адже є питання, які не потребують певного вдосконалення, вони стосуються малозначущих аспектів діяльності системи правосуддя.

Зупинимось на деяких недоліках, які виявили науковці-практики.

Ними зазначено, що положення Стратегії щодо формування Вищої кваліфікаційної комісії суддів сформульовані надто загально і не забезпечать нової якості органу навіть за умови їх формального виконання, адже участь міжнародних експертів на відкритому конкурсі з прозорою процедурою не гарантує їхню вирішальну роль і не виключає, що недоброчесна Вища рада правосуддя буде ухвалювати остаточне рішення щодо складу нової ВККС. Президентський законопроект 3711-д формально відповідає цьому формулюванню, однак не забезпечить формування реально незалежної ВККС. Те, що ВККС сама встановлюватиме свій регламент, є позитивним положенням, але без виключення впливу ВРП на формування складу ВККС це положення порожнє (абзаци 3, 4 пункту 4.2.1)².

У подальшому ВККС буде підлеглою Вищій раді правосуддя, що вкрай суперечить нормативно-правовому закріпленню положень щодо незалежності. У Стратегії не означено, як відбуватиметься ця процедура.

¹ Там само.

² Аналіз стратегії судової реформи від Офісу Президента. URL: <https://cutt.ly/43kOGFn>

Таким чином, урахуваючи, що Стратегія розрахована на 2021–2023 роки, це має статися до 2023 року. Видається сумнівним, що до того часу вдасться сформувати добросовісний склад ВРП, а ВККС встигне провести всі процедури добору на вакантні посади і завершити кваліфікаційне оцінювання суддів (абзац 6 пункту 4.2.1)¹.

Наступним суперечливим положенням є пропозиція вдосконалити процедуру заміщення вакантних посад у місцевих судах «окремими» конкурсними процедурами з урахуванням критеріїв добросовісності і професійності (абзац 1 пункту 4.3.1). На думку практиків, упровадження таких «окремих правил» може бути використане для посилення впливу недобросовісної ВРП на цей процес. Уже тривалий час закликають спростити процедуру призначення суддів на вакантні посади нереформована ВРП і одіозний голова ОАСКУ Павло Вовк, а також надати ВРП додаткових повноважень у цьому процесі. Вони зазначають, що, очевидно, щодо очищення ВРП від недобросовісних членів надавати їй нові повноваження не можна, а спрощення процедури призначення суддів майже гарантовано означатиме зниження якості перевірки їх на добросовісність. Навпаки, необхідно запровадити перевірку на добросовісність кандидатів на вакантні посади в першій інстанції, залучивши до цього процесу ГРД, якій треба надати для цього додаткові повноваження, про що у Стратегії немає жодного слова)².

Далі зупинятися на дискусійних положеннях Стратегії ми не будемо, а підведемо підсумок стосовно форми підвищення ефективності імплементації чинного законодавства у сфері правосуддя, розроблення стратегій розвитку даної сфери з урахуванням практик провідних країн світу.

Безумовно, дана форма є основною, адже на основі аналізу Стратегії ми бачимо необхідність удосконалення певних напрямів судової системи, що неможливо реалізувати без імплементації.

Друга форма формування тенденції конвергенції, яка стосується структур кваліфікацій працівників судових установ, шляхом міжнародного стажування, формального чи неформального діалогу є не менш важливою.

Отже, для суддів мають бути організовані належні програми початкової підготовки та підвищення кваліфікації з міжнародних предметів як у загальних, так і в спеціальних галузях діяльності. Хоча серед європейських держав існують відмінності в системах початкової підготовки та підвищення кваліфікації суддів, підготовка з питань міжнародного та європейського права є однаково важливою для суддівських традицій у всіх державах Європи¹.

Також щодо підготовки з питань міжнародного та європейського права КРЕС уважає, що члени суддівського корпусу повинні бути достатньо представлені серед викладачів. Подібна підготовка суддів повинна включати окремі аспекти, які є актуальними для судової практики, та супроводжуватися відповідними навчальними матеріалами, у тому числі, за можливості, матеріалами для дистанційного навчання через Інтернет. КРЕС заохочує співпрацю між національними навчальними закладами у цій сфері та закликає до прозорості інформації про ці програми підготовки та про умови участі в них².

Сьогодні в нашій країні Національна школа суддів України створила й реалізувала стандартизовану інноваційну програму початкової підготовки кандидатів на посаду судді. Вона формувалася з урахуванням найкращого світового досвіду та відбувалася у формі практичних занять із використанням інтерактивних методів навчання, що повною мірою відповідає вимогам і рекомендаціям Ради Європи та її інституційних органів. Це складне завдання Національна школа суддів України реалізувала у співпраці з проєктами міжнародної технічної допомоги, зокрема українсько-канадським проєктом «Освіта суддів – для економічного розвитку» за підтримки Уряду Канади, проєктом ОБСЄ «Гарантування дотримання прав людини під час здійснення правосуддя» за підтримки Уряду Канади, Програмою USAID із реформування сектору юстиції «Нове правосуддя»³.

¹ Висновок № 9 (2006) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи про роль національних суддів у забезпеченні ефективного застосування міжнародного та європейського права : ухв. на 7-му засіданні КРЕС у м. Страсбурзі, 8–10 листопада 2006 р. 8 с.

² Там само.

³ Слово Національної школи суддів України. Нові обличчя правосуддя. Інноваційна спеціальна підготовка кандидатів на посаду судді, реалізована Національною школою суддів України. Київ, 2019. Спец. вип. 32 с.

¹ Аналіз стратегії судової реформи від Офісу Президента. URL: <https://cutt.ly/43kOGFn>

² Там само.

Також у контексті даної форми хотілося б наголосити на діалозі між національними та європейськими судами, що є лише одним аспектом взаємодії між суддями на європейському рівні: взаємовідносини суддів із різних держав на особистому рівні є також дуже важливими. Національні судді часто мають розглядати, як судді в інших державах застосували або тлумачили міжнародне та європейське право, і судді можуть учитися на досвіді один одного. Подібний діалог між суддями з різних держав є також дуже важливим для утвердження принципу взаємодовіри в рамках європейських судових систем, що сприяє міжнародному обігу національних рішень та спрощенню порядку впровадження цих рішень у різних державах¹.

Третя форма – створення єдиного інтернаціонального інформаційного реєстру судових рішень, що сприятиме обліку об'єктивної, неупередженої судової практики з подальшою можливістю аналізу ефективності застосування принципів її діяльності.

Сьогодні відкритий доступ до судових рішень є одним із принципів, який забезпечує прозорість діяльності судової влади, а також сприяє однаковому застосуванню законодавства².

У США ще на початку 1970-х років у було впроваджено дві загальнонаціональні комерційні юридичні бази США – Lexis-Nexis і Westlaw, за допомогою яких можна здійснювати пошук рішень федеральних судів, рішень судів окремих штатів або в одній зведеній базі, що містить рішення усіх судів у США. В обох системах зібрана велика кількість судових рішень³.

Обидві бази мають низку корисних властивостей, що відсутні у друкованих джерелах. Так, перед кожним рішенням поміщено короткий виклад основних фактів у справі і мотивів ухвалення рішення судом, підготовлений редактором відповідної бази, що дає

¹ Висновок № 9 (2006) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про роль національних суддів у забезпеченні ефективного застосування міжнародного та європейського права : ухв. на 7-му засіданні КРЕС у м. Страсбурзі, 8–10 листопада 2006 р. 8 с.

² Як ознайомитися із судовим рішенням? / авт.-упоряд. Т.В. Руда ; за ред. канд. юрид. наук, доц. О.Ю. Костюченко. Київ : USAID, 2016. 36 с.

³ Юридичні бази США. URL: <https://cutt.ly/a3kTkYH>

змогу значно заощадити час, адже відпадає потреба повністю читати текст кожного рішення. Іншою рисою є можливість згенерувати перелік попередніх судових рішень, на які посиляється певне рішення, майбутніх судових рішень, що містять посилання на нього, із зазначенням характеру цих посилань (тобто схвальне чи критичне ставлення інших суддів до рішення). Окрім цього, система Westlaw пропонує послугу під назвою CourtExpress, через яку можна замовити доставку друкованих копій окремих рішень, а також будь-яких інших неконфіденційних матеріалів справи (наприклад, позовної заяви чи роздруківки виступів адвокатів у судовому засіданні)¹.

Про важливість Lexis-Nexis і Westlaw свідчить їхня популярність в американських юридичних колах: сьогодні їх передплачують і використовують як основне джерело правничої інформації більшість юридичних фірм, юридичні відділи державних установ, судові органи, юридичні факультети університетів тощо. Це пов'язано, передусім, із повнотою інформації, що міститься у цих системах, в архівах яких можна знайти навіть рішення, ухвалені після 1980 року, що не публікуються у друкованих джерелах (наприклад, якщо певне рішення не має значення прецеденту згідно з правилами про публікацію судових рішень відповідного штату). Окрім цього, повні тексти судових рішень з'являються в Lexis-Nexis та Westlaw, як правило, протягом кількох днів після їх проголошення, а інколи навіть швидше (наприклад, рішення Верховного Суду США будуть доступні через пів години), тоді як на видання друкованих збірників судових рішень зазвичай потрібно кілька місяців².

Також судові рішення у США відображені на офіційних сайтах судів.

Щодо Франції, то сьогодні Держрада Франції та Касаційний суд країни публікують усі свої рішення у мережі у вигляді відкритих даних. «Ці рішення тепер доступні на новому спеціальному сайті Державної Ради та на сайті Касаційного суду, які оснащені розширеними інструментами пошуку». Наголошується, що опубліковане

¹ Там само.

² Там само.

рішення в мережі у вигляді відкритих даних не завдасть шкоди приватному життю та безпеці людей, яких стосуються ці документи¹.

Якщо раніше у відкритому доступі щороку з'являлося по 20 тис. вердиктів з адміністративних справ та 15 тис рішень судів загальної юрисдикції, то тепер міністерство розраховує публікувати по 300 тис. та 3 млн таких рішень відповідно.

Сайт Держради пропонує завантажувати архіви з вердиктами, датованими 30 вересня, на сайті Касаційного суду документи вивішено окремо. Зараз там лише кілька справ, проте суд наголошує, що результати будуть публікуватися поступово, «відповідно до критеріїв конфіденційності». Зокрема, передбачається приховувати імена фігурантів справ та третіх сторін, а також інші особисті дані.

Як зазначають у міністерстві, це рішення покликане зробити судову систему країни більш відкритою. Навесні 2022 року аналогічний крок передбачено для апеляційних судів, а у червні – для адміністративних судів. Рішень судів у трудових справах та комерційних судів у такому вигляді доведеться чекати до червня 2023 року та грудня 2024 року відповідно².

В Україні також створено автоматизовану систему збирання, зберігання, захисту, обліку, пошуку та надання електронних копій судових рішень – Єдиний державний реєстр судових рішень.

Функціонування ЄДРСР є важливою гарантією відкритості правосуддя. З огляду практики, механізм доступу до судових рішень є досить ефективним. Механізм оприлюднення судових рішень є одним зі способів гарантування єдності судової практики та важливим кроком до забезпечення прозорості прийняття судових рішень. У силу цього необхідність удосконалення роботи ЄДРСР не викликає сумнівів³.

М. Деменчук у своєму дослідженні наголошує на важливості доступності судових рішень. На його думку, важливу роль у забезпеченні єдності судової практики відіграє саме доступність судових

¹ Вищі судові органи Франції почали публікувати свої рішення у вигляді відкритих даних. URL: <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/12560151>

² Там само.

³ Березовський Є. Що і чому планують змінити народні депутати в організації роботи ЄДРСР. *Закон і бізнес*. 2016. Вип. 49. 03 грудня – 09 грудня.

рішень. Ним запропоновано звернути увагу на те, що доступ до судових рішень утілено в такому: 1) рішення суду проголошуються прилюдно, вони є відкритими та підлягають оприлюдненню в електронній формі; якщо судовий розгляд відбувався в закритому судовому засіданні, судові рішення оприлюднюється з виключенням інформації, яка підлягає захистові від розголошення; 2) доступ до реєстру є безоплатним і цілодобовим¹.

На нашу думку, доречним буде запровадити цілісну цифрову (електронну) базу судових рішень, а саме створення єдиного інтернаціонального інформаційного реєстру судових рішень, що дасть змогу ефективно використовувати практику застосування питань міжнародного та європейського права, у тому числі рішення міжнародних та європейських судів. Це сприятиме вдосконаленню, наданню спеціального доступу до інформації суддям, які приймають відповідні рішення.

У результаті адміністративно-правового аналізу слід зробити такий висновок: форми інтернаціоналізації співробітництва судових установ створюють можливості для глобалізації, модернізації, упровадження інновацій, підвищення доступності та якості у міжнародному співробітництві.

¹ Деменчук М. Механізми забезпечення єдності судової практики Верховним Судом: аналіз і шляхи вдосконалення. *Юридичний вісник*. 2019. № 1. С. 66–70.

Розділ 3 НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ПРАВОСУДДЯ З УРАХУВАННЯМ НАЙКРАЩИХ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ТА ПРАКТИК

3.1. Міжнародний позитивний досвід управлінської діяльності судових установ

Ефективне здійснення правосуддя неможливе без належної організації та адміністративно-правового забезпечення діяльності відповідних судових установ. Належна, чітка та виважена управлінська діяльність судових установ створює умови для злагодженого функціонування всієї системи правосуддя та ефективної діяльності кожної окремо взятої судової установи, завдяки чому досягається суворе дотримання принципів та процедур здійснення правосуддя.

Окрім того, євроінтеграційні процеси, що відбуваються в Україні, у тому числі в частині реформування системи правосуддя, зумовлюють необхідність вивчення міжнародного досвіду функціонування (управлінської діяльності) судових установ для пошуку способів вирішення наявних у національній системі правосуддя проблем. Аналіз зарубіжного досвіду управлінської діяльності судових установ може бути корисним для вдосконалення змісту чинного вітчизняного законодавства та практики його застосування у цій частині.

Розпочнемо з того, що категорія «управління» сама по собі є предметом вивчення різних галузей науки в силу її економічних, правових, політичних, соціальних форм вираження.

Наприклад, у соціологічній науці поняття «управління» визначають як функцію організмів, систем різної природи (біологічної, соціальної, технічної), що забезпечує збереження їхньої певної

структури, підтримання режиму діяльності, реалізацію програми, цілі діяльності¹. В економічній науці управління – це цілеспрямований вплив на суб'єкт для його впорядкування, збереження, удосконалення та розвитку².

Ми ж зупинимося на правових аспектах даної категорії, а тому почнемо з визначення поняття «публічне управління» як родової категорії поняття управлінської діяльності судових установ.

Так, поняття «публічне управління» (англ. public management) уперше використав Д. Кілінг у 1972 році, указавши, що це пошук у найкращий спосіб використання ресурсів задля досягнення пріоритетних цілей державної політики³. К. Політт та Г. Буккаерт термін «публічне управління» вживають у трьох основних значеннях: як діяльність державних службовців і політиків; як структура і процедура діяльності органів державної влади; як системне вивчення діяльності, структур та процедур⁴.

О.Ю. Оболенський визначає публічне управління як зорієнтоване на реалізацію публічних (загальних) інтересів, яке включає такі складники, як державне управління (суб'єктом є органи державної влади) та громадське управління (суб'єктом є громадські інституції)⁵.

Суть законодавчої, виконавчої та судової влади як гілок публічної (державної) влади дістає вияв через діяльність відповідних державних органів, покликаних її реалізовувати. Формою реалізації судової влади є правосуддя⁶. Поряд із цим слід розмежовувати правосуддя як форму реалізації судової влади та управлінську діяльність судових установ як форму публічного управління. Процес вирішення правових спорів судом супроводжується здійсненням

¹ Социологический словарь / отв. ред. Г.В. Осипов, Л.Н. Москвичев ; уч. секр. О.Е. Чернощек. Москва : Норма; Инфра-М, 2010. 608 с.

² Семенчук Т.Б. Сутність категорії «публічне адміністрування» та передумови її формування. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2013. Вип. 42. С. 385–390.

³ Keeling D. *Management in Government*. London : Allen & Unwin, 1972. 210 p.

⁴ Pollitt C., Bouckaert G. *Public Management Reform: A Comparative Analysis*. Oxford : University Press, 2004. 240 p.

⁵ Оболенський О.Ю., Мельник А.Ф., Васіна А.Ю. *Державне управління : підручник / за ред. А.Ф. Мельник*. Київ : Знання, 2009. 582 с.

⁶ Мельник Р.С., Бевзенко В.М. *Загальне адміністративне право : навчальний посібник / за заг. ред. Р.С. Мельника*. Київ : Ваіте, 2014. 376 с.

як процесуальних (власне правосуддя), так і непроцесуальних дій як суду, так і працівників суду.

Якщо ж зосередити увагу саме на судових установах, то Д.М. Притика, досліджуючи питання діяльності господарських судів в Україні, визначив судове управління як сукупність управлінських впливів, спрямованих на забезпечення необхідного рівня роботи судів, належне функціонування органів правосуддя. Предметом судового управління (адміністрування) вчений визначає питання: організації судових органів (установ); добору суддів і присяжних; управління кадрами судових органів; перевірки організації роботи судових органів (установ), вивчення й узагальнення судової практики; організації роботи з ведення судової статистики¹.

Однак іншої позиції дотримуються О.І. Беспалова та Д.В. Мандичев, які вважають, що поняттям «судове управління» охоплюються всі (як зовнішні, так і внутрішні) управлінські процеси, що відбуваються в державі у цілому та в судовій системі зокрема, що спрямовані на впорядкування діяльності судів та судової влади. При цьому судовим адмініструванням слід визнавати виключно внутрішні управлінські процеси; його суб'єктами є судді, які займають адміністративні посади в судах, а тому воно є одним з елементів судового управління².

На нашу думку, терміни «публічне адміністрування» та «публічне управління» є синонімами. У зв'язку із цим слід погодитися з думкою Р.С. Мельника, який указує на необхідність заміни терміна «управління» категорією «адміністрування», що пов'язана зі зміною призначення адміністративного права, яке дедалі формується, виходячи з людиноцентристської ідеології, яка, власне, і вимагає заміни поняття «управління» категорією «адміністрування»³.

Отже, для цілей цієї роботи можемо визначити, що управлінська діяльність судових установ – це дії, що здійснюються уповноваженими

¹ Притика Д.М. Організаційно-правові засади становлення і діяльності господарських судів України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10. Харків, 2003. 36 с.

² Беспалова О.І., Мандичев Д.В. Адміністративно-правові засади організаційного забезпечення діяльності господарських судів України. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2019. № 4. С. 39–48.

³ Мельник Р.С., Бевзенко В.М. Загальне адміністративне право : навчальний посібник / за заг. ред. Р.С. Мельника. Київ : Ваїте, 2014. 376 с.

особами судової установи в межах, порядку та способів, передбачених законодавством, із метою забезпечення роботи судової установи та належного організаційного забезпечення правосуддя.

До ознак управлінської діяльності судових установ слід віднести наступні:

– суб'єктами є уповноважені особи судових установ, якими можуть бути як безпосередньо судді, так і працівники (персонал) відповідної установи, а також органи суддівського самоврядування чи інші органи, які реалізують свої повноваження у сфері правосуддя (створення судів, добір та призначення суддів, притягнення до дисциплінарної відповідальності суддів тощо);

– об'єктом (метою) такої діяльності є забезпечення роботи судової установи як певного органу судової влади та належне забезпечення здійснення правосуддя як форми діяльності судової гілки влади. Тобто об'єктом є не конкретні суди чи судді, а саме умови їхньої діяльності, порядок здійснення ними функції правосуддя;

– порядок такої діяльності зазвичай урегульований нормами адміністративного права;

– змістом є взаємоузгоджена система дій, наприклад планування, аналіз, обговорення, прийняття управлінських рішень та їх виконання тощо.

Щодо форм управлінської діяльності в судових установах, то В.В. Кривенко, наприклад, виокремлює такі: прийняття актів локальної та відомчої нормотворчості; формування внутрішніх управлінських структур; здійснення обговорення діяльності судово-управлінських і самоврядних структур; виконання організаційно-технічних операцій, пов'язаних із виданням індивідуальних правових актів; здійснення координації з іншими органами; контроль¹.

Своєю чергою, І.Є. Туркіна, досліджуючи державне управління забезпечення діяльності органів судової системи, дійшла висновку, що відповідні компетентні посадові та службові особи можуть здійснювати такі види управлінського забезпечення: 1) організаційна робота; 2) матеріально-технічні заходи; 3) прийняття

¹ Кривенко В.В. Демократизація судової системи України: проблеми і перспективи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Одеса, 2006. 19 с.

загальнообов'язкових норм поведінки; 4) видання індивідуальних актів управління; 5) учинення юридично значимих дій¹.

Не заперечуючи правильність даних класифікацій управлінської діяльності судів за характером дій, усе ж уважаємо за необхідне виокремити напрями управлінської діяльності судових установ залежно від їхньої мети, а саме: 1) локальне чи галузеве нормативно-правове забезпечення; 2) добір суддів та працівників судів (кадрова політика); 3) організація робочого простору та часу суддів із метою належного здійснення правосуддя; 4) інформаційно-аналітичне, матеріально-технічне та фінансове забезпечення здійснення правосуддя; 5) інформаційно-аналітичне, матеріально-технічне та фінансове забезпечення судових установ.

Дана класифікація повною мірою відображає зміст, спрямованість управлінської діяльності судових установ як органів судової влади, а тому охарактеризуємо міжнародний досвід реалізації даних видів управлінської діяльності судових установ.

Висвітлення окремих питань зарубіжного досвіду управлінської діяльності судів займалися Є.Б. Амбросімова, Т.В. Апарова, В.Д. Бринцев, В.В. Гордовенко, К.Ф. Гуценко, М.І. Клеандров, С.Ю. Обрусна, Л.А. Окунькова, В.В. Пейсіков, Ю.І. Стецовський, Ю.М. Тарасова, В.А. Туманов, В.І. Шишкін та ін. Проте дані дослідження стосуються окремих елементів адміністративно-правового забезпечення діяльності судів демократичних країн. При цьому ми вважаємо за необхідне дослідити закордонний досвід управлінської діяльності судів комплексно, визначивши її загальні риси та позитивні характеристики.

Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу, яка була затверджена Президентом України 11.06.1998 № 615/98 та втратила чинність у 2015 році, передбачає адаптацію законодавства України до законодавства ЄС та забезпечення прав людини, що передбачає реформування правової системи нашої країни, поступове наближення її до європейських стандартів².

¹ Туркіна І.Є. Форми здійснення державного управління в сфері забезпечення діяльності судової системи. *Держава і суспільство*. 2011. С. 127–131.

² Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу : Указ Президента України від 11.06.1998 р. № 615/98, втрата чинності від 10.07.2015.

Процес правосуддя як певного порядку вирішення юридично значущих спорів здійснюється процесуальними та непроцесуальними (організаційними) діями як судді, так і працівників суду. Обов'язки суддів і працівників апарату суду слід розподіляти так, щоб судді здійснювали насамперед дії процесуального характеру, а на працівників суду має бути покладено здійснення більшості непроцесуальних організаційних дій. Дана позиція викладена у Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи № R (86) 12 від 16.09.1986 «Про заходи щодо недопущення і скорочення надмірного робочого навантаження на суддів». Слід зменшувати кількість завдань, покладених на суддів, що не стосуються судового розгляду, передаючи ці завдання іншим особам або органам¹.

А.М. Хливнюк визначила три основні моделі побудови механізму організаційного забезпечення управлінської діяльності органів судової влади. За першою моделлю виконання зазначених функцій здійснюється Міністерством юстиції або ж іншим органом виконавчої влади (Німеччина, Франція, Італія, Фінляндія, Естонія). Друга являє собою змішану модель (Великобританія, Швеція, Данія, Ірландія, Угорщина), за якої зазначені функції делеговано органам виконавчої влади та судовим радам. За третьою моделі (США, Канада, Російська Федерація, Казахстан, Вірменія, Узбекистан) судові адміністрування відокремлене від виконавчої влади².

Тобто управлінська діяльність у сфері правосуддя здійснюється не лише судовими установами, а й іншими державними інститутами. Так, у Німеччині, Франції, Італії, Бельгії організаційне забезпечення діяльності судової влади здійснюють відповідні міністерства юстиції, а у США, Канаді, Нідерландах та інших країнах для цього створено окремі органи.

Наприклад, у Німеччині земельне чи федеральне міністерство юстиції здійснює фінансування за державні бюджетні кошти

¹ Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи Rec (86) 12 про заходи щодо недопущення і скорочення надмірного робочого навантаження на суддів : ухв. Комітетом Міністрів Ради Європи на 399-му засіданні заступників міністрів 16 вересня 1986 р.

² Хливнюк А.М. Міжнародний досвід організаційного забезпечення діяльності судів у контексті вивчення правового статусу Державної судової адміністрації. *Інформаційний вісник Вищої кваліфікаційної комісії України*. 2009. Вип. 3. С. 12–17.

діяльності судів, у тому числі підготовку та призначення суддів, забезпечення контролю за виконанням суддями своїх обов'язків. При цьому з урахуванням спеціалізації судів їхньою управлінською діяльністю займаються на рівні федерації різні міністерства, зокрема федеральне міністерство юстиції відповідає за федеральну Судову палату, федеральні адміністративний, фінансовий, патентний, дисциплінарний суди, федеральне міністерство праці й соціального захисту – за федеральні суди з трудових і соціальних питань, федеральне міністерство оборони – за військово-дисциплінарні суди. Своєю чергою, на рівні земель місцеві міністерства юстиції займаються судами загальної юрисдикції у землях, міністерство праці – судами з трудових і соціальних питань, міністерство внутрішніх справ – судами адміністративної юрисдикції; міністерство фінансів – фінансовими судами¹.

Поряд із цим у Великобританії діє змішана модель організаційного забезпечення управлінської діяльності судових установ, головною ланкою якої є старший суддя – лорд-канцлер, який поєднує у собі судову, виконавчу та законодавчу владу. Лорд-канцлер, по суті, є главою судової системи країни, виступає у ролі верховного судді, відіграє важливу роль під час обговорення законопроектів у парламенті².

При цьому питання судового управління у Великобританії віднесено до компетенції Служби судів та трибуналів (HM Courts & Tribunals Service). Служба судів і трибуналів є органом виконавчої влади, що функціонує у межах Міністерства юстиції та є відповідальною за управлінську діяльність кримінальних, цивільних та сімейних судів та трибуналів в Англії та Уельсі, а також окремих судів Шотландії та Північній Ірландії. Метою діяльності цієї служби є забезпечення функціонування справедливої та ефективною системи правосуддя³.

Але навіть компромісні варіанти участі органів виконавчої та судової влади критикуються європейськими вченими. Участь органу виконавчої влади у визначенні цілей і завдань для судових органів

¹ Шишкін В.І. Судові системи країн світу : навчальний посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 343 с.

² Апарова Т.В. Суды и судебный процесс Великобритании. Англия, Уэльс, Шотландия. Москва : Триада, ЛТД, 1996. 157 с.

³ Courts H.M. & Tribunals Service. URL: <https://cutt.ly/13kPrEm>

суперечить конституційно закріпленому принципу незалежності суддів. При цьому система судового управління, у якій визначальну роль гратимуть показники розгляду справ, призведе до того, що увага суддів буде сконцентрована переважно на кількості справ і на дотриманні встановлених строків, а не на всебічному та повному вирішенні справи по суті¹.

Так, Консультативна рада європейських суддів у своїх висновках зазначає, що фінансування судів (хоча воно і здійснюється з державного бюджету) не повинно залежати від політичних чинників. Прийняття парламентом бюджету судових установ повинно здійснюватися з урахуванням точки позиції даних установ. КРЕС указує, що судові установи можуть бути достатньо незалежними лише за наявності окремого бюджету, формуванням та розподілом якого займатиметься незалежний від інших гілок орган. КРЕС відкидає думку, що органи виконавчої влади мають кращі можливості для формування бюджету судових установ. При цьому процедура ухвалення парламентом бюджету судової влади повинна включати врахування позиції судових установ із цього приводу².

Також у багатьох інших державах функціонують системи судової влади з широкими самостійними повноваженнями. Наприклад, у Швеції функціонує Рада суддів, яка як незалежний суб'єкт публічної адміністрації здійснює розроблення бюджету судової влади та його пропорційне розподілення серед судових установ держави. Також Рада суддів здійснює такі управлінські функції: кадрове забезпечення судів; матеріально-технічне забезпечення (у тому числі автоматизація та комп'ютеризація), адміністративне управління, фінансова звітність. Тобто крім організаційного забезпечення управлінської діяльності судових установ, Рада суддів відіграє важливу роль у формуванні бюджету та матеріально-технічному

¹ Aarnio A. Finland. *L'administration de la justice en Europe et l'évaluation de sa qualité* / A. Aarnio, S. Laukkanen, H. Liljeros, J. Raitio. Paris : Montchrestienp, 2005. 276 p.

² Висновок № 10 (2007) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо судової ради на службі суспільства : схв. на 8-му засіданні КРЕС, м. Страсбург, 21–23 листопада 2007 р.; Висновок № 2 (2001) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо фінансування та управління судами у контексті ефективності судової влади та статті 6 Європейської конвенції з прав людини : прийнятий КРЕС у м. Страсбурзі, 23 листопада 2001 р. 4 с.

і кадровому забезпеченні судової гілки влади. В Ірландії системою судів керує глава держави (президент) через Судову службу, яка здійснює судове управління, вирішує бюджетні питання, відповідає за матеріально-технічне та інформаційне забезпечення судів¹.

На противагу моделям, у яких організаційне забезпечення управлінської діяльності судової системи не відокремлене від органів виконавчої влади, у деяких державах функціонує система управлінської діяльності органів судової системи, яка реалізовується відокремлено від органів виконавчої влади.

Наприклад, у США органи забезпечення судів є складовою частиною системи судової влади та підпорядковуються вищому органу суддівського самоврядування. У зв'язку з федеральним устроєм США в такій системі діють федеральні органи судового управління та органи управління у штатах. Загальне керівництво федеральними судами покладене на ради суддів апеляційних судів, ради суддів апеляційних округів, Раду суддів США і Адміністративний офіс судів США².

Головним органом судового управління є створений при Верховному суді США Адміністративний офіс судів США, який у першу чергу виконує функції секретаріату Ради суддів США та її комітетів. Даний орган є своєрідним посередником між судовою та законодавчою гілками влади, виконавчими інститутами та іншими органами та організаціями. Офіс суддів здійснює нагляд за бюджетом судової гілки влади, збирає статистичні дані, аналізує зміни законодавства. Окрім того, Офіс суддів здійснює нагляд за діяльністю судових працівників та інших посадових осіб судових установ, визначає потребу в працівниках для судової системи, розробляє вимоги щодо них, аналізує навантаження на суди, готує звіти про їхню діяльність тощо³. У цілому органи й посадові особи США в системі судового

¹ Хливнюк А.М. Міжнародний досвід організаційного забезпечення діяльності судів у контексті вивчення правового статусу Державної судової адміністрації. *Інформаційний вісник Вищої кваліфікаційної комісії України*. 2009. Вип. 3. С. 12–17.

² Гончар І. Про місце ДСА на мапі sudoустрою України. *Юридична практика. Судовий випуск*. 2007. 26 червня (№ 6 (14)). С. 23–28.

³ Кібець В.О. Адміністративно-правовий статус Державної судової адміністрації України в сучасних умовах : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Суми, 2016. 190 с.

управління характеризуються спрощеною організаційною структурою, створюються при верховних судах і звітують перед відповідними радами суддів¹.

У Болгарії судова влада також має свій бюджет, який Вища судова рада цієї країни самостійно формує, розподіляє і контролює його видатки. Своєю чергою, Литва, урахувуючи її територіальний розмір, у плані визначення бюджетів судів пішла ще далі, встановивши, що кожен суд має право на власний бюджет, який окремим рядком прописаний у державному бюджеті, який затверджується парламентом².

Аналізуючи досвід фінансування системи судочинства у Литовській Республіці і Болгарії, варто запозичити для повноцінного і незалежного правосуддя в Україні формування фінансування кожного суду, що також окремим рядком має бути прописано у державному бюджеті країни.

З аналізу даного зарубіжного досвіду в частині вирішення бюджетних питань саме органом, який є складовою частиною системи правосуддя, видається доцільним надання більш широких повноважень органам суддівського самоврядування саме в частині самостійного розподілу бюджетних коштів. Так само доцільно, щоб сама судова влада могла не просто брати участь у формуванні свого бюджету, а й безпосередньо впливати на його розмір та рівномірний розподіл видатків з урахуванням завантаженості судів. Зазначене особливо актуальне в період збройної агресії російської федерації та тимчасової окупації нею окремих територій України, що вимагає відповідного перерозподілу бюджетів судових установ, територіальна юрисдикція яких поширювалася на такі території.

Комітет Міністрів Ради Європи у своїй Рекомендації № R (86) 12 від 16.09.1986 вказує, що рішення щодо нових приміщень судових установ, оновлення устаткування, їх ремонту повинні прийматися на основі систематичної інвентаризації наявних активів, оцінки потреб і довготермінового планування. Також слід урахувувати

¹ Хливнюк А.М. Міжнародний досвід організаційного забезпечення діяльності судів у контексті вивчення правового статусу Державної судової адміністрації. *Інформаційний вісник Вищої кваліфікаційної комісії України*. 2009. Вип. 3. С. 12–17.

² Репешко П. Судова влада Республіки Болгарія. *Право України*. 1998. № 12. С. 124–126.

потреби та очікування різних користувачів послуг системи правосуддя з числа правників і осіб, які не є правниками¹.

Окрім того, питання фінансування управлінської діяльності судової влади не може залежати виключно від політичних чинників під час ухвалення парламентом відповідного державного бюджету. Активна роль органів суддівського самоврядування у відстоюванні належного порядку управлінської діяльності судових установ є запорукою не лише її матеріально-технічного забезпечення, а й незалежності судових установ як органів судової гілки влади.

Так само різноманітні підходи використовуються органами системи правосуддя і в кадрових питаннях.

Наприклад, голова Верховного суду у США вважається клерком (службовцем). Верховний суд може призначити та встановити винагороду клерку та одному чи більше його заступникам. Клерк підлягає відстороненню судом, а його заступники підлягають відстороненню самим клерком за згодою Верховного суду або Головного судді Сполучених Штатів. Так само кожен апеляційний суд може призначити клерка (голову окружного суду), який підлягає відстороненню судом. Клерк за згодою суду може призначати заступників, помічників канцелярії та працівників, які підлягають відстороненню клерком за згодою суду. Кожен районний суд може призначити клерка, який підлягає відстороненню судом. Своєю чергою, заступники клерка, помічники канцелярії та працівники призначаються та звільняються з посад клерком².

Як відомо, судді Верховного суду США призначаються на посади Президентом. При цьому окружні та районні суди штатів мають повну автономію у визначенні судового устрою і виборі методів комплектування суддівськими кадрами, покарання й усунення з посади. Судді або призначаються губернатором, або обираються народним голосуванням³.

¹ Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи Rec (86) 12 про заходи щодо недопущення і скорочення надмірного робочого навантаження на суддів: ухв. Комітетом Міністрів Ради Європи на 399-му засіданні заступників міністрів 16 вересня 1986 р.

² United States Code. URL: https://uscode.house.gov/detailed_guide.xhtml

³ Кушніренко В., Пенькова К. Вибірність суддів та участь народних засідателів у судовому процесі: міжнародна практика та висновки для України (Policy Study). Київ: Європейський інформаційно-дослідницький центр. 12 с.

Судді відповідного суду отримують заробітну плату за щорічною ставкою, яка визначається відповідно до норм Федерального закону про заробітну плату 1967 року¹. Помічників суддів у США називають секретарями суду (судовими клерками). При цьому судді Верховного суду мають право наймати чотирьох клерків, окружного суду – трьох, районного суду – двох². Варто зауважити, що конкретні обов'язки клерків залежать від типу суду та характеру повноважень відповідного судді. Помічник судді зазвичай виконує широкий спектр завдань, включаючи юридичні дослідження, складання доповідних записок і висновків суду, вичитування та перевірку документів. Суддівський помічник несе відповідальність також за завдання адміністративно-управлінського характеру, такі як ведення судових справ і бібліотеки, складання документів або інші адміністративні завдання, необхідні для виконання обов'язків судді. Судові клерки суду першої інстанції, як правило, мають ширший спектр функцій, аніж клерки апеляційного суду. Це пов'язано, насамперед, із тим, що суд першої інстанції є судом, який з'ясовує факти, пов'язані з учасниками процесу та повсякденними деталями судового процесу, а судові клерки апеляційного суду витрачають більшу частину свого часу на правові дослідження та написання проєктів судових рішень. Слід відзначити, що нормативно закріплені кваліфікаційні вимоги до помічника судді відсутні, суддя вибирає собі помічника за власними критеріями. Судові клерки або призначаються до кожного суду суддею цього суду, або обираються на рівні округу чи району. Заробітна плата судового клерка залежить від суду, досвіду правової роботи після закінчення юридичного факультету та членства в адвокатурі³.

Дослідження сучасної системи адміністрування судів у США дає можливість виокремити такі її основні елементи: 1) суд вищої інстанції, що розробляє адміністративну політику відповідної судової вертикалі, відображає основні її напрями у судових рішеннях,

¹ United States Code. URL: https://uscode.house.gov/detailed_guide.xhtml

² Кібенко О. Хто такий помічник судді – його права рука, спаринг-партнер чи таємний ляльковик? *Юридична Газета online*. 2019. 12 серпня.

³ Judicial clerkships guide. Indiana University. URL: <https://mckinneylaw.iu.edu/careers/judicial-clerkships-guide.html>

директивах чи наказах; 2) голова суду, як правило, здійснює контроль за реалізацією основних напрямів діяльності суду; 3) адміністратор суду штату здійснює адміністративну підтримку голови суду і суду в цілому в реалізації основного курсу діяльності суду, а також бере участь у здійсненні інших різноманітних адміністративних заходах, використовуючи при цьому людські й матеріально-технічні ресурси відповідного підрозділу (відділу); 4) голови судів першої інстанції та апеляційних судів спрямовують діяльність суддів, які працюють у цих судах, відповідно до основного курсу, визначеного Верховним судом, виконуючи при цьому певні адміністративні функції; 5) адміністратори й адміністративні відділи судів першої інстанції надають основну допомогу головам судів у виконанні ними адміністративних обов'язків. Таким чином, у США проведено розмежування повноважень голови суду та судового адміністратора¹.

Судові адміністратори і в судах штатів, і у федеральних судах США за своїм статусом і функціональними обов'язками, по суті, є «першими заступниками» відповідних голів судів. При цьому вони самостійно виконують функції з матеріально-технічного та кадрового забезпечення діяльності судів. Досить широкий обсяг повноважень голів вищестоящих судів стосовно суддів, зокрема й нижчого рівня, реалізується як самостійно, так і через спеціальні структури центрів із підвищення кваліфікації суддів, комісії тощо².

Поряд із цим питання підготовки, навчання та підвищення кваліфікації кадрів судової системи США входить до повноважень Федерального судового центру, який розробляє програми і матеріали для працівників суду, включаючи адміністраторів суду, співробітників служби пробації та службовців, які здійснюють заходи, необхідні до початку судового процесу, а також розробляє програми професійної підготовки суддів та відповідні матеріали, призначені для того, щоб допомогти суддям управляти все більшим навантаженням справами і водночас стежити за відповідними подіями в законодавстві,

¹ Керівник апарату суду: вступ до професії : посібник з теми «Управління судом» / Л.М. Москвич та ін. Київ : USAID, 2013. Кн. 1. 179 с.

² Бринцев В.Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади : монографія. Харків : Право, 2010. 464 с.

науці та технологіях¹. Керівники Федерального судового центру та Адміністративного офісу судів Сполучених Штатів розробляють та проводять комплексні навчальні програми для всіх судових працівників (секретарів суду, працівників зали судових засідань та працівників суду)².

Як ми вже згадували, питання судового управління у Великобританії віднесено до компетенції Служби судів та трибуналів (HM Courts & Tribunals Service). До повноважень її співробітників віднесено: 1) забезпечення підтримуючого управління для справедливої, ефективною та доступною системи судів та трибуналів; 2) підтримка незалежності судової влади під час здійснення правосуддя; 3) сприяння вдосконаленню управління судами та трибуналами; 4) співробітництво з іншими організаціями та органами правосуддя, включаючи юридичні професії, для поліпшення доступу до правосуддя, якості та своєчасності прийняття рішень³.

Питання організації судової системи Великобританії та правового становища суддів визначаються окремим нормативним актом – Законом про суди та юридичні послуги 1990 року. Судову систему Англії та Уельсу та Північної Ірландії становлять: 1) Апеляційний суд; 2) Високий суд; 3) Суд корони; 4) Суд графства; 5) трибунали⁴.

В Англії та Уельсі судді Суду Корони призначаються королевою за рекомендацією лорда-канцлера, судді нижчих судів (мирові судді) – лордом-канцлером. Кваліфікаційними вимогами до кандидатів на посаду судді є зайняття попередньою адвокатською практикою, наявність університетської юридичної освіти і спеціальної додаткової підготовки зі складанням іспитів при Юридичному товаристві – для соліситорів та при «Судових іннах» – для баристерів⁵. Окрім того, кандидати на посаду судді повинні бути членами професійної

¹ Обрусна С.Ю. Зарубіжний досвід судового управління та можливості його використання при реформуванні судової системи України. Вісник Вищої ради юстиції. 2010. № 4. С. 52–73.

² United States Code. URL: https://uscode.house.gov/detailed_guide.xhtml

³ Courts H.M. & Tribunals Service. URL: <https://cutt.ly/13kPrEm>

⁴ Courts and Legal Services Act 1990. *Legislation.gov.uk*. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/41/contents>

⁵ Єгорова В.С. Деякий порівняльний досвід формування суддівського корпусу України і зарубіжних країн. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. 2010. № 2 (6). С. 108–113.

адвокатської корпорації, мати стаж роботи адвокатом протягом кількох років залежно від призначення в ту чи іншу судову інстанцію. Закон передбачає наявність у суддів помічників¹.

В Англії та Уельсі аналогічною до посади помічника судді є посада судових клерків (секретарів судді). Вони забезпечують, зокрема, друк судових рішень, ведення щоденників, зв'язок із внутрішніми та зовнішніми зацікавленими сторонами, представниками громадськості, що дає змогу судді зосередитися саме на здійсненні правосуддя, адже вони виконують велику кількість адміністративних обов'язків².

Питання відбору та призначення суддів федеральних судів у Німеччині входить до повноважень Комітету з підбору суддів. Також у цьому процесі беруть участь федеральні міністри, відповідальні за певну сферу, а також експерти, призначені Бундестагом³. У вищих обласних судах та регіональних судах є голова, а також головуючі та інші судді. Водночас місцеві суди очолюють одноособові судді. Усі працівники апарату відповідного суду відносяться до державних службовців різних груп⁴. Рішення про призначення суддів на місцевому рівні, зокрема перше, довічне призначення, чи підвищення приймає Управління юстиції відповідної землі. При цьому жодні вимоги щодо досвіду роботи, віку для першого призначення судді у Німеччині відсутні⁵.

Слід звернути увагу, що з аналізу законодавства ФРН про статус суддів можна констатувати, що посада помічника судді (як в українському законодавстві) узагалі не передбачена. Водночас німецьке законодавство передбачає наявність правозастосовників (Rechtspfleger). До них відносяться державні службовці, які

¹ Courts and Legal Services Act 1990. *Legislation.gov.uk*. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/41/contents>

² Keenan W. Are you interested in becoming a Judge's Clerk? 2018. URL: <https://cutt.ly/Q3k08CO>

³ Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland vom 23. Mai 1949. URL: <https://www.bundestag.de/gg>

⁴ Gerichtsverfassungsgesetz. Ausfertigungsdatum: 12.09.1950. URL: <https://www.gesetze-iminternet.de/gvg/GVG.pdf>

⁵ Тужеляк Н. Про спеціалізацію та децентралізацію судової системи у Німеччині. *Юридична Газета online*. 2015. 12 червня (№ 22–23).

виконують окремі завдання у сфері здійснення правосуддя, а саме питання земельної книги та реєстру, питання нагляду та спадкування, що доручаються ним для самостійного вирішення. Судові працівники також беруть участь у зверненні стягнення на нерухоме майно, накладенні арешту на майно, видачі повідомлень та повідомлень про примусове виконання, розгляді справи про неплатоспроможність та стягненні штрафів та позбавлення волі. У значній частині сфери їхньої відповідальності їхні рішення підпорядковуються лише закону і не пов'язані інструкціями¹.

У Польщі керівниками судових установ є: 1) у районному суді – голова суду та керівник апарату суду; 2) в обласному суді – голова суду, колегія суду та керівник апарату суду; 3) в апеляційному суді – голова суду, колегія суду та керівник апарату суду. Адміністративний нагляд за діяльністю судів загальної юрисдикції здійснюється міністром юстиції, який також призначає голову суду. Міністр юстиції також визначає кількість його заступників².

Своєю чергою, питаннями кадрового забезпечення суду займаються голова суду та керівник апарату. Зокрема, голова суду вирішує питання призначення суддів, визначає обсяг їхніх обов'язків, належного розподілу суддів, а також є офіційним начальником суддів, помічників суддів. Водночас керівник апарату суду: 1) здійснює керівництво управлінською діяльністю суду; 2) здійснює діяльність у сфері трудового права та представляє суд перед працівниками суду; 3) визначає за погодженням із головою суду розподіл і чисельність окремих посад у судових відділах³.

КРЕС відзначає, що роль голів судів зводиться до: представництва відповідної судової установи та суддів; забезпечення ефективного функціонування суду; здійснення правосуддя власне суддею. Голова суду несе відповідальність за управлінську діяльність судової установи, у тому числі управління персоналом суду, матеріальними ресурсами та інфраструктурою. У деяких європейських державах повноваження

¹ Rechtspflegerinnen & Rechtspfleger. URL: <https://cutt.ly/O3k0Z5C>

² Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych. URL: <https://cutt.ly/E3kYr7D>

³ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. *Internetowy System Aktów Prawnych – ISAP*. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19970780483>

голови судів можуть бути дуже широкими та включати найм, установлення винагороди, переведення, притягнення до дисциплінарної відповідальності, оцінку продуктивності та звільнення працівників суду. Водночас у більшості європейських держав повноваження голови суду обмежені і такі завдання виконуються зовнішнім органом або особою. При цьому голови судів також повинні мати право утворювати організаційні підрозділи або відділи в суді з метою задоволення необхідних для належного функціонування суду потреб¹.

Призначення суддів регулюється Конституцією Республіки Польща, згідно з якою судді призначаються безстроково президентом Республіки за поданням Національної судової ради². Повноваження Національної ради судочинства врегульовані відповідним законом. До основних повноважень цього органу відносяться: 1) розгляд та оцінювання кандидатів на посади суддів Верховного суду, адміністративних судів, загальних і військових судів, помічників суддів; 2) подання пропозицій президенту щодо призначення на посади суддів; 3) розгляд клопотань про відставку судді; 4) висловлення думки щодо звільнення голови або заступника голови суду тощо³.

Досить конкретні вимоги польський законодавець висуває до помічника судді, яким може бути особа, яка: 1) є громадянином Польщі та є дієздатною особою; 2) має бездоганний характер; 3) здобула юридичну освіту та отримала ступінь магістра; 4) досягла 24-річного віку. Також слід звернути увагу, що кандидати на посаду помічника судді проходять конкурсний відбір, метою якого – вибір кандидата з найкращою кваліфікацією. Помічники суддів проходять обов'язкове навчання в Національній школі судочинства та прокуратури і стажування протягом року. Керівником для помічника судді за польським законодавством є голова відповідного суду⁴.

¹ Висновок № 19 (2016), ССЄ (2016) 2 Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи «Роль голів судів»: прийнятий у м. Страсбурзі 10 листопада 2016 р.

² Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. *Internetowy System Aktów Prawnych – ISAP*. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19970780483>

³ Ustawa z dnia 12 maja 2011 r. o Krajowej Radzie Sądownictwa. URL: <https://cutt.ly/03kT1pI>

⁴ Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych. URL: <https://cutt.ly/E3kYr7D>

При цьому слід звернути увагу, що в європейських країнах наявні дві моделі апарату суду, за яких апарат суду здійснює виключно організаційне забезпечення діяльності суду (більшість країн Європейського Союзу, зокрема Франція, Швейцарія та ін.) або додаткове виконання суддівських функцій (Німеччина, Австрія та ін.)¹.

Так, усі працівники апарату (секретаріату) суду у Франції належать до державних службовців і поділяються на головного секретаря суду (*greffier en chef*) та секретарів суду (*greffiers*). Зокрема, головний секретар (французький аналог керівника апарату) проводить кадрову політику, здійснює управління господарством, планує бюджет, організовує навчання працівників секретаріату, забезпечує його виконання, зберігає рішення, реєстри, архіви. Секретар суду, своєю чергою, реалізує функції, пов'язані з безпосередньою організацією процесу судочинства, допомогою суддям у веденні справ (ведення протоколу судового засідання, забезпечення порядку в залі судового засідання, реєстрація справ, виклик учасників справи, складання проєктів судових рішень тощо)².

Поряд із цим працівники апаратів судів Німеччини поділяються на такі категорії: 1) *Rechtspfleger* – ті працівники апарату суду, які в певних випадках виконують функції судді, тобто можуть безпосередньо здійснювати правосуддя, зокрема у безспірних правовідносинах, вирішувати питання щодо встановлення опіки та піклування, затвердження заповіту, ведення земельних кадастрів, комерційних реєстрів, видачі ордерів на арешт фізичних осіб, наказів про приведення у виконання вироків, не пов'язаних із позбавленням волі, тощо); 2) працівники апарату суду, які не мають повноважень судді та здійснюють допоміжні функції, такі як узагальнення законодавства та судової практики, підготовка проєктів судових рішень); 3) працівники, відповідальні за адміністративні питання (фінансові, питання інформаційних технологій, канцелярія суду); 4) технічний персонал (технічне оснащення суду, охоронці, приборальники тощо); 5) інші працівники.

¹ Малихіна А.О. Зарубіжний досвід організації та правового забезпечення роботи апарату суду. *Юрист України*. 2014. № 2 (27). С. 18–24.

² Там само.

У цьому контексті А.О. Малихіна відзначає, що передача справ наказного провадження до компетенції спеціальних працівників апарату суду (таких як *Rechtspfleger*) дасть змогу зменшити навантаження на суддів місцевих судів, є економічно виправданим, адже утримання таких працівників (не суддів) буде значно меншим, аніж утримання відповідних суддів з їх високими правовими гарантіями в частині фінансового забезпечення та виплати суддівської винагороди (заробітної плати)¹.

К.О. Іноземцева вірно відзначає, що способи відбору та призначення суддів залежать від правових традицій і типів правових систем. Якщо ж говорити про організаційний складник кадрового забезпечення судової системи, то їй притаманні специфічні властивості залежно від законодавчого врегулювання питань судоустрою та статусу суддів у тій чи іншій країні².

Окрім того, у порядку управління кадровими ресурсами та аналізу відповідності кадрів тим завданням, які перед ними стоять, Комітет Ради Міністрів Ради Європи рекомендує запровадити системи ведення періодично поновлюваних досьє на правників (де зазначатиметься рівень їхньої кваліфікації, підготовки тощо). Також слід активно заохочувати спеціалізацію судових установ, відмову від зв'язку рангу з посадою та створення інших можливостей для працівників із метою опанування ними нових навичок і набуття нового досвіду³.

Слід відзначити, що у сучасній демократичній країні важливу роль в управлінській діяльності суб'єктів публічної адміністрації відіграє ще й зв'язок із громадянським суспільством. М. Вільгушинський слушно зазначає, що поза судовим процесом суд є для громадськості тим самим органом влади, як, наприклад, і будь-який орган виконавчої влади⁴. Судові установи, як і решта суб'єктів публічної

¹ Малихіна А.О. Зарубіжний досвід організації та правового забезпечення роботи апарату суду. *Юрист України*. 2014. № 2 (27). С. 18–24.

² Іноземцева К.О. Організаційно-правові засади кадрового забезпечення судової системи України : дис. ... д-ра філософії : 081. Суми, 2021. 248 с.

³ Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи Res (86) 12 про заходи щодо недопущення і скорочення надмірного робочого навантаження на суддів : ухв. Комітетом Міністрів Ради Європи на 399-му засіданні заступників міністрів 16 вересня 1986 р.

⁴ Вільгушинський М. Принципи взаємодії судів загальної юрисдикції з громадською. *Юридична Україна*. 2013. № 8. С. 88–94.

адміністрації, повинні виважено ставитися до доведення до громадськості інформації про свою діяльність. Сьогодні відкритість та прозорість управлінської діяльності судових установ є запорукою формування високого рівня довіри громадськості до таких установ та до правосуддя як такого.

Розвиток демократії передбачає право громадян на отримання достатньої інформації про організацію та результати роботи органів публічної влади. Це ж стосується і судових установ. КРЄС у своєму висновку вказує на важливість прямих зв'язків між судами та широкою громадськістю. Інтеграція установ правосуддя у суспільство вимагає, щоб судова влада була відкритою та відомою. Ця ідея полягає не у перетворенні судів на циркову арену, а в тому, щоб сприяти прозорості судового процесу. Хоча повна прозорість неможлива, особливо в частині кримінальних проваджень та особистих немайнових прав особи, але наявність у суспільства розуміння того, як працює судова система, має зміцнити суспільну довіру до функціонування судових установ¹.

Науковці розрізняють три основні моделі зв'язків судів із громадськістю та ЗМІ:

- європейська модель (у процесі комунікації суд представляє голова суду та уповноважені судді-спікери);
- американська модель (особою, відповідальною за інформування громадськості та ЗМІ, є уповноважений працівник апарату суду);
- гібридна модель, за якою комунікацією займаються один або кілька суддів-спікерів та консультант (радник), відповідальний за зв'язки з громадськістю².

Консультант (радник) із комунікацій відповідає за моніторинг, керівництво та підтримку стратегічної комунікації судів, надає необхідні вказівки, поради та відповіді персоналу суду, керує виконанням стратегічного плану та координує розроблення цілей і стратегій, важливих на національному рівні. Також він може надати

¹ Висновок № 7 (2005) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи з питання «Правосуддя та суспільство» : схв. на 6-му засіданні КРЄС у м. Страсбурзі, 23–25 листопада 2005 р. Документ № ССЈЕ (2005), ор. № 7.

² Слісаренко І.Ю. Паблік рилейшнз у системі комунікації та управління : навчальний посібник. Київ : МАУП, 2001. 104 с.

цінну допомогу співробітникам усіх судів у країні, розробляє сценарії комунікації у кризових та інших ситуаціях, визначає необхідний контент на вебсайті суду, створює навчальні матеріали, надає консультації з питань публічних виступів суддів та працівників суду для судів усіх рівнів¹.

Також такі працівники можуть: повідомляти ЗМІ короткий зміст судових рішень; підтримувати зв'язок зі ЗМІ стосовно слухань у справах, які викликають підвищений інтерес громадськості; надавати роз'яснення щодо фактів у справах, які висвітлюються у ЗМІ. Судові приймальні або речники можуть привертати увагу ЗМІ до певних правових проблем, які розглядалися судовою установою у конкретній справі, організувати відвідування слухань та здійснювати відповідні практичні організаційні заходи, зокрема з метою захисту осіб, що беруть участь у справі².

При цьому Консультативна рада європейських суддів у своєму Висновку № 7 вказувала на важливість здійснення судовими установами активної просвітницької ролі в інформуванні громадськості. Суди повинні діяти також як речники, посередники та ініціатори освітніх програм і заходів, які не залежать від діяльності ЗМІ та/або дій, відповідальність за які покладена на інші установи. КРЕС рекомендувала створити в судах відділи, відповідальні за прийом та інформування громадян; організувати поширення друкованих матеріалів та регулярне наповнення інформацією офіційних вебсайтів; організувати освітні форуми та/або регулярні зустрічі з громадянами, громадськими організаціями, політиками, студентами тощо («програми охоплення»)³.

У Латвії 2014 року Судова рада затвердила довідник із комунікації для суддів та комунікаційну стратегію для судів⁴.

¹ Dragičević Dičić R. The Authority of the Judiciary Communication Strategie : Speech at a Seminar «Opening of the Judicial Year» in the European Court of Human Rights. January 26, 2018.

² Висновок № 7 (2005) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи з питання «Правосуддя та суспільство» : схв. на 6-му засіданні КРЕС у м. Страсбурзі, 23–25 листопада 2005 р. Документ № ССЈЕ (2005), оп. № 7.

³ Там само.

⁴ Mita D. La stratégie de communication judiciaire en Lettonie. *European Court of Human Rights*. 2018. URL: <https://cutt.ly/W3kONfe>

У Польщі також прийнято низку документів, які устанавлюють професійні стандарти спілкування судів з громадянами та ЗМІ¹.

Розглядаючи зарубіжну практику комунікативної діяльності в публічному управлінні, Н. Драгомирецька слушно відзначає, що на сучасному етапі в зарубіжних країнах методи комунікації, які характерні для системи зв'язків із громадськістю, переносяться у цифрове поле, що передбачає підвищення стандартів і поліпшення якості².

Наприклад, Судова адміністрація Норвегії пішла ще далі та розробила три основних документи з політики використання соціальних мереж: 1) довідник для судів, які розглядають можливість професійного використання соціальних мереж; 2) стратегію роботи судової адміністрації із соціальними медіа, у якій визначено мету й цільову групу для кожної соціальної мережі, приклади повідомлень для кожного медіа; 3) рекомендації щодо використання соціальних медіа для осіб, що працюють у судовій системі³.

Цікавим є досвід управлінської діяльності Європейського суду з прав людини щодо зв'язків із громадськістю, який має окрему стратегію комунікації та відповідне забезпечення спеціалістами зі зв'язків із громадськістю. Також цей суд активно використовує власний офіційний вебсайт, який виконує інформаційну й освітню функції та соціальні мережі. На щорічних пресконференціях презентуються статистика, основні події та стратегічні завдання суду. Окрім того, суд оприлюднює пресрелізи щодо своїх рішень, постійно звітує про свою діяльність, співпрацює з правовими вищими навчальними закладами⁴.

Перелічені заходи можна вважати найбільш дієвими формами в управлінській практиці організації зв'язків судів із громадськістю.

¹ Dobre praktyki komunikacyjne dla sądów powszechnych. *Ministerstwo Sprawiedliwości*. URL: <https://cutt.ly/X3kTZwx>

² Драгомирецька Н. Комунікативна діяльність в публічному управлінні: зарубіжна практика. *Забезпечення конструктивного діалогу між владою та суспільством* : матеріали наук.-практ. конф., м. Одеса, 28 квітня 2016 р. / ОРІДУ НАДУ. Одеса, 2016. С. 23–27.

³ Meyer H.N. Social Media and the Courts: Innovative Tools or Dangerous Fad? A Practical Guide for Court Administrators. *International Journal For Court Administration*. 2014. June. URL: <https://cutt.ly/Q3k00Jj>

⁴ Торхова Н.О. Досвід Європейського Союзу у сфері управління зв'язками з громадськістю та ЗМІ в органах правосуддя. *Лісабонський договір – 10 років після набуття чинності. Що змінилось у функціонуванні ЄС?* : тези наук.-практ. конф., м. Миколаїв, 2 грудня 2019 р. / ЧНУ ім. П. Могили. Миколаїв, 2019. С. 64–67.

Особливої актуальності для системи судової влади України набуває діяльність, спрямована на підвищення рівня інтерактивності взаємин із громадськістю та ЗМІ шляхом управління процесом використання сучасних цифрових та медійних технологій. Уваги потребує планування, розроблення процедур для отримання зворотного зв'язку від відвідувачів судів (а також від суддів та працівників судів), адже, ураховуючи низький рівень довіри населення, українські суди потребують не лише розвитку прямих інформаційних зв'язків, а й урахування думки громадян – для розвитку діалогу з громадою, встановлення відносин на засадах партнерства у межах інформаційно-комунікативної діяльності, для формування управлінської моделі зв'язків із громадськістю¹.

Отже, зарубіжний досвід забезпечення правового регулювання управлінської діяльності судових установ демонструє різноманітність її проблем та підходів до їх вирішення. Світовий досвід функціонування системи правосуддя містить у собі докази існування різноманітних судових органів і установ та принципів їх функціонування залежно від етнічних, регіональних, географічних, політичних, соціальних, економічних чинників. Водночас досвід інших країн (навіть позитивний) не може бути підставою для непередуманого копіювання та запозичення без урахування вказаних чинників та відповідної адаптації в Україні. Поряд із цим розвиток національної системи судових установ не може здійснюватися у відриві від світової практики.

На нашу думку, зазначені в монографії окремі аспекти управлінської діяльності судових установ можуть бути імплементовані в українське національне законодавство та, як наслідок, позитивно вплинути на якість, швидкість, ефективність правового регулювання управлінської діяльності судових установ та відповідної діяльності як такої.

¹ Торхова Н.О. Удосконалення зв'язків із громадськістю в системі судової влади: державно-управлінський аспект : дис. ... д-ра філос. : 081. Миколаїв, 2021. 307 с.

3.2. Основні напрями вдосконалення та розвитку національної системи правосуддя на засадах міжнародних стандартів

На сучасному етапі розвитку людства будь-яка суспільна інституція піддається постійним змінам, тобто перебуває у певній динаміці у зв'язку з різноманітними чинниками: економічними, політичними, соціальними, етнічними, релігійними, тощо. Не є винятком і система правосуддя, яка покликана вирішувати наявні у суспільстві спори правового характеру.

Протягом 30 років незалежності України судочинство пройшло тернистий шлях розвитку та вдосконалення, який триває і досі. Однак, незважаючи на пройдений шлях та принципові позитивні нововведення (як то адміністративне судочинство, довічне призначення суддів, запровадження елементів електронного судочинства тощо), правосуддя в Україні, на думку більшості її жителів та європейських іноземних партнерів, залишається недостатньо розвинутим, незалежним та безстороннім.

Так, згідно з результатами соціологічного опитування, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва разом із соціологічною службою Центру Разумкова, станом на серпень 2022 року найбільший позитивний баланс довіри серед суспільних інституцій мають: Збройні сили України (91%), Державна служба надзвичайних ситуацій (82%), Національна гвардія (81%), волонтерські організації (77%), прикордонна служба (74%), добровольчі загоны (73%) та Президент України (71%). Своєю чергою, найменше українці довіряють Верховній Раді (-19%), комерційним банкам (-37%), судовій системі (-46%), чиновникам (-46%) та політичним партіям (-55%)¹.

¹ Довіра до держави: як зберегти національну єдність заради перемоги. Результати соціологічного опитування, що проводилося Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва разом із соціологічною службою Центру Разумкова з 5 по 12 серпня 2022 року за грантової підтримки Університету Бремена та Міжнародного фонду «Відродження». Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. URL: <https://dif.org.ua/article/dovira-do-derzhavi-yak-zberegti-natsionalnu-ednist-zaradi-peremogi>

У зв'язку із цим чимало вітчизняних науковців у різні періоди торкалися концептуальних питань розвитку національної системи правосуддя, зокрема: В.М. Баймуратов, В.Д. Бринцев, І.А. Войтюк, Т.С. Демченко, С.В. Ківалов, І.В. Кравчук, Р.О. Куйбіда, І.І. Лукаш, Л.А. Луць, В.Т. Маляренко, Г.О. Мурашин, І.В. Назаров, С.В. Шевчук, К.В. Ященко та ін.

Окрім того, питання стратегії розвитку (удосконалення системи правосуддя та судоустрою, статус суддів) неодноразово були предметами стратегічних декларативних документів органів публічної влади.

Наприклад, Указом Президента України від 11.06.2021 № 231/2021 затверджено Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, яка визначає пріоритеті напрями та заходи щодо вдосконалення законодавства у сфері інститутів правосуддя, а також упровадження невідкладних заходів для забезпечення позитивних змін у діяльності відповідних правових інститутів¹.

Розглядаючи міжнародні стандарти у сфері правосуддя, цілком логічно їх класифікувати. Так, В.Д. Бринцев поділяє їх на два види: комплексні стандарти, що закріплюють правила розгляду судових справ, і загальні принципи (справедливість, неупередженість, публічність, відкритість, рівність усіх перед законом (судом) тощо); стандарти (принципи) побудови системи судових органів (самостійність суду, незалежність суддів, єдність судової системи, доступність структур судової влади для всіх верств населення)².

У даному підрозділі ми розглянемо питання вдосконалення системи правосуддя з урахуванням другої групи міжнародних стандартів, що є особливо актуальними для України.

На нашу думку, основними напрямами вдосконалення та розвитку національної системи правосуддя на даному етапі є: доступ до правосуддя; організація судоустрою; незалежність судової влади; виконання судових рішень.

¹ Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки : Указ Президента України від 11.06.2021 № 231/2021.

² Бринцев В.Д. Система організаційного забезпечення судової влади України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10. Харків, 2011. 520 с.

Доступ до правосуддя

Загальна декларація прав людини встановлює, що кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентним національним судом у разі порушення її основних прав, наданих їй Конституцією або законом. Для визначення прав та обов'язків і для встановлення обґрунтованості пред'явленого їй кримінального обвинувачення людина має право на основі повної рівності на те, щоб її справа була розглянута прилюдно і з додержанням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом¹.

У ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права 1966 року вказано, що кожен має право під час розгляду будь-якого кримінального обвинувачення, пред'явленого йому, або під час визначення його прав та обов'язків у будь-якому цивільному процесі на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону².

О.М. Овчаренко, досліджуючи зміст доступності правосуддя, зазначав, що дана категорія розкривається через сукупність правових (інституційних і процесуальних), соціальних та економічних елементів. До інституційних елементів належать: територіальна наближеність суду; відкритість інформації про суд; універсальність юрисдикції суду; компетентність суду; стабільність судової системи. До процесуальних елементів він відносить: розумний строк розгляду справи; простоту судового процесу; доступ до судового рішення; належне виконання судового рішення. Своєю чергою, соціальними елементами доступу до правосуддя є: потреба у вирішенні правових конфліктів; рівень розвитку правосвідомості суспільства у цілому й окремих громадян; рівень правосвідомості суддів; а економічними – витрати держави на фінансування судової влади; витрати сторін та інших учасників справи; витрати держави на забезпечення доступу до суду найбільш вразливих верств населення³.

¹ Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена Резолюцією 217 А (III) ГА ООН від 10 грудня 1948 р.

² Міжнародний пакт про громадянські й політичні права : прийнятий ГА ООН 16 грудня 1966 р.

³ Овчаренко О.М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації : монографія. Харків : Право, 2008. 304 с.

Так, Україна за роки незалежності здійснила значний поступ у питанні належного забезпечення доступу фізичних та юридичних осіб до правосуддя як такого, було поширено компетенцію судів на всі правові спори, запроваджено безоплатну правову допомогу, встановлено процесуальні строки розгляду судових справ та кримінального переслідування, відкрито доступ до судових рішень і т. д. Однак сучасні виклики у сфері як інформаційних технологій, так і національної безпеки вимагають від держави вжиття нових заходів для належного забезпечення доступу до правосуддя.

Комітет Міністрів Ради Європи у Рекомендації № R (81) 7 державам-членам щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя, від 14 травня 1981 року вказав, зокрема, на такі принципи поліпшення доступу до правосуддя:

- 1) інформування громадськості, тобто інформування про місцезнаходження та компетенцію судів, порядок звернення до суду;
- 2) спрощення, що передбачає заохочення сторін до примирення, можливість у певних випадках самопредставництва особи в суді без обов'язкового залучення професійного адвоката, простий характер процесуальних дій, зрозумілі мова судочинства та судові рішення, обмежена кількість експертів у судовому процесі;
- 3) прискорення провадження, що полягає у коротких термінах винесення судом рішення, скасування зайвих і непотрібних процедур та формальностей, спрощення порядку розгляду неопротестованих або незаперечних позовних вимог, можливість початку виконання рішення, яке ще не набрало законної сили;
- 4) судові витрати, що передбачає їх розумний розмір, наявність контролю за гонорарами адвокатів та експертів;
- 5) особливі процедури розгляду малозначних та сімейних справ¹.

Сьогодні в епоху інформаційного суспільства саме цифрові технології можуть відіграти визначальну роль у забезпеченні доступу до правосуддя в усіх його елементах. Так, електронне правосуддя зазвичай визначають як нормативно встановлений порядок діяльності

¹ Рекомендація R (81) 7 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя : ухв. Комітетом Міністрів Ради Європи від 14 травня 1981 р.

судів із розгляду і вирішення справ, заснований на використанні інформаційно-комунікаційних технологій у процесі підготовки і здійснення судочинства, спрямований на прискорення судових процедур, підвищення їх відкритості, а також забезпечення за допомогою спеціальних інформаційних засобів рівного і повного доступу всіх громадян до інформації про діяльність судів і правосуддя. Основною метою електронного правосуддя є підвищення ефективності судової системи та якості правосуддя, досягнення максимальної ефективності судочинства у цілому¹.

Слід погодитися з думкою, що впровадження інформаційних технологій у процес судочинства є вимогою сьогодення, оскільки такі технології допомагають наблизити суд до людей, забезпечити їхню прозору діяльність та гарантувати полегшений доступ до правосуддя².

Електронне судочинство має забезпечувати: відкриття провадження за допомогою електронних засобів; здійснення подальших процесуальних дій у межах провадження у середовищі електронного документообігу; одержання відомостей про хід справи шляхом доступу до судової інформаційної системи; одержання інформації про результати провадження в електронній формі³.

Україна у цьому аспекті пройшла значний шлях, зокрема впроваджено підсистему «Електронний суд» із можливістю подання процесуальних документів (у тому числі позовних заяв) у цивільному, господарському та адміністративному судочинстві в електронному вигляді з накладанням кваліфікованого електронного підпису. Однак саме судове провадження здійснюється у паперовому вигляді, у тому числі шляхом друку судом відповідних заяв.

Поряд із цим було б цілком логічно та послідовно запровадити можливість здійснення судового провадження виключно

¹ Козакевич О.М. Забезпечення доступу до правосуддя в транзитивних умовах : дис. ... д-ра філос. : 081. Одеса, 2021. 232 с.

² Bakaianova N., Polianskyi Y., Svyda O. Information technology in the litigation due to the pandemic COVID-19. *Cuestiones Políticas*. 2020. № 38 (67). P. 485–499.

³ Рекомендація Rec (2001) 3 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо надання громадянам судових та інших юридичних послуг із використанням новітніх технологій : ухв. Комітетом Міністрів Ради Європи від 28 лютого 2001 р.

в електронній формі – від подання відповідної заяви до винесення кінцевого рішення на підставі письмових доказів в електронній формі (скан-копій) та, відповідно, електронних доказів. Зазначене потребує лише зміни наявного програмного забезпечення та внесення окремих змін у процесуальне законодавство в частині присутності учасників справи у залі судового засідання.

Своєю чергою, французькі вчені А. Гарапун та Ж. Лессіг застерігають, що інформаційні технології у правосудді можуть десакралізувати (позбавити своєрідного символізму) процес здійснення правосуддя як такий, обмежити людський чинник під час ухвалення рішення¹.

Також слід додати, що полегшення доступу до правосуддя не повинно відбуватися за рахунок неупередженості, безсторонності чи незалежності суддів. Електронне судочинство, на нашу думку, повинне бути спрямоване не лише на полегшення доступу до правосуддя для учасників, а й на полегшення реалізації принципів правосуддя самими судьями.

У зв'язку із цим під час упровадження інформаційних технологій у процес судочинства необхідно враховувати таке: указані технології повинні бути інструментом, який поліпшує управлінську діяльність судових установ, полегшує доступ до правосуддя та позитивно впливає на неупередженість, незалежність судді, справедливість та розумні терміни розгляду справи; наявність альтернативних (традиційних) засобів доступу до правосуддя (інформаційні стенди, можливість паралельного подання учасниками справи документів у паперовій формі тощо); наявність альтернативних способів здійснення правосуддя у разі неполадок відповідних програм та пристроїв (що особливо актуально в умовах збройної агресії російської федерації проти України); наявність належного кіберзахисту таких систем та пристроїв; управління даною сферою має відноситися до компетенції органу суддівського самоврядування та має гарантувати участь суддів у ньому; можливість для суддів наполягати на явці учасників справи у судовому засіданні за наявності такої правової необхідності.

¹ Garapon A., Lassègue J. *Justice digitale*. PUF. Paris, 2018. 292 p.

Зазначені позиції цілком узгоджуються з Висновком № 14 (2011) Консультативної ради європейських суддів щодо правосуддя та інформаційних технологій, прийнятим 7–9 листопада 2011 року¹.

Організація судоустрою

Судоустрій в Україні сьогодні складається з триланкової системи загальних судів (місцеві першої інстанції, регіональні апеляційної інстанції та загальнодержавний суд касаційної інстанції), що функціонують у порядку цивільного, кримінального, адміністративного та господарського судочинства, двох спеціалізованих (Вищий антикорупційний суд та Вищий спеціалізований суд з питань інтелектуальної власності) та суду конституційної юрисдикції (Конституційний Суд України). Щодо загальних судів, то слід звернути увагу, що після завершення реформи місцевого самоврядування у 2020 році система місцевих загальних судів, яка була прив'язана до адміністративно-територіального поділу на райони, у відповідність до нового поділу не приведена. При цьому нова мережа місцевих судів повинна враховувати географічні особливості відповідної місцевості, економічну доцільність, рівномірний розподіл навантаження на суди регіону.

Також слід погодитися з думкою про необхідність запровадження методики визначення кількості суддів у судах та навантаження суддів і працівників апарату суду з урахуванням вимог процесуального законодавства та інших об'єктивних чинників, а також запровадження моделі «одна область – один апеляційний суд», у складі якого будуть утворюватися палати з розгляду кримінальних, цивільних, адміністративних та господарських справ².

Окрім того, після початку збройної агресії російської федерації проти України у 2014 році неодноразово висловлювалися думки щодо поновлення діяльності військових судів³. Така необхідність

¹ Висновок № 14 (2011) Консультативної ради європейських суддів щодо правосуддя та інформаційних технологій : прийнятий КРЕС від 7–9 листопада 2011 р. 6 с.

² Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки : Указ Президента України від 11.06.2021 р. № 231/2021.

³ Пахомов В.В., Дегтяр Р.О. *Військові суди. Правові горизонти*. 2016. № 2. С. 182–186; Оверчук С.В. *Військові суди – необхідна складова військової юстиції в Україні. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія: Право*. 2015. № 1 (11). С. 1–21.

аргументується специфічністю правовідносин у військових формуваннях, неможливістю невійськових («цивільних») судів здійснити своєчасний, належний та ефективний розгляд справ, логістичними труднощами для учасників таких спорів.

В Україні військові суди до їх ліквідації у 2010 році (зумовленої реалізацією принципу незалежності судової влади) відносилися до судів загальної юрисдикції та здійснювали правосуддя у Збройних силах України та інших військових формуваннях, утворених відповідно до закону. Вони розглядали кримінальні справи та справи про корупційні адміністративні правопорушення, що були вчинені військовослужбовцями Збройних сил України, прикордонних військ, Служби безпеки України, а також кримінальні справи про шпигунство, деякі справи, пов'язані із захистом прав і свобод військово-службовців. Військовий суддя перебував на військовій службі та мав офіцерське звання.

Так, Ю.А. Бобров стверджує, що військові суди за своєю суттю відносяться до судів загальної юрисдикції, а не до спеціалізованих, у силу особливостей їх предметної юрисдикції (наявність особливого суб'єкта – військовослужбовця), територіальної мережі та особливостей складу суддів (військовослужбовці офіцерського складу). Він вважає, що діяльність військових судів стане гарантією реалізації конституційних прав військовослужбовців на судовий захист. При цьому, на його думку, необхідність повернення функціонування військових судів зумовлена умовами сучасності, наявністю збройного конфлікту та специфікою військової служби в Збройних силах, критичним станом справ із рівнем злочинності у військових формуваннях¹.

У Монреальській універсальній декларації щодо незалежності правосуддя 1983 року вказано, що судді повинні бути незалежними від виконавчих і законодавчих органів. При цьому забороняється створення спеціальних тимчасових трибуналів. Окрім того, особа повинна мати право на швидкий та ефективний розгляд справи у звичайних судах на законних підставах. Ба більше, в умовах надзвичайних ситуацій держава має гарантувати цивільним особам,

¹ Бобров Ю.А. Актуальність створення військових судів в Україні : огляд результатів дослідження. *Публічне право*. 2019. Т. 3. С. 99–106.

обвинуваченим у будь-яких кримінальних правопорушеннях, розгляд їхніх справ звичайним судом (тобто для цивільних осіб). Своєю чергою, юрисдикція військових трибуналів обмежується військовими правопорушеннями, учиненими військовим персоналом. Рішення, прийняті такими судами, можуть бути оскаржені до юридично кваліфікованого апеляційного суду¹.

Отже, у цілому погоджуючись із позиціями вказаних учених, слід відзначити, що необхідність поновлення діяльності військових судів в Україні зумовлена: 1) збільшенням як чисельності, так і ролі у житті суспільства Збройних сил України та інших військових формувань; 2) наявністю зони активних бойових дій, що об'єктивно перешкоджає організаційному забезпеченню правосуддя на даній території (як то проведення судового засідання в залі судових засідань, залучення до участі у справі військовослужбовців, безпосередньо задіяних у бойових діях, тощо); 3) функціонуванням органів спеціалізованої військової прокуратури. При цьому доводи про певний особливий характер спірних військових правовідносин чи особливості військових правопорушень, що будуть важко зрозумілими «цивільному» суду, є недоречними та не узгоджуються зі ст. 124 Конституції України, згідно з якою юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення². Так, усі правовідносини мають специфічне правове регулювання, однак це не може бути самостійною підставою для виокремлення спеціалізованих судів для розгляду відповідних спорів.

Також слід звернути увагу, що функціонування військових судів в Україні повинно відповідати таким критеріям: 1) призначення/обрання військових суддів не повинно залежати від органів законодавчої чи виконавчої влади, у тому числі від органів військового управління; 2) предметна юрисдикція військових судів повинна поширюватися лише на військовослужбовців та цивільний персонал військових формувань; 3) рішення військових судів можуть бути

¹ Монреальська універсальна декларація щодо незалежності правосуддя. (Перша світова конференція щодо незалежності правосуддя, м. Монреаль, 1983 р.). *Центр суддівських студій*. URL: <http://www.judges.org.ua/article/d5.htm>

² Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР.

оскаржені до суду загальної юрисдикції в апеляційному та у певних випадках касаційному порядку.

Також слід звернути увагу і на роль Верховного Суду, який сьогодні є судовим органом, що створює судові прецеденти. Так, лише у 2021 році Верховним Судом розглянуто 101 376 справ усіх категорій, з них по суті – 34 258 справ¹. Отже, українські правники, у тому числі судді, прокурори, інші юристи, постійно зіштовхуються зі значною кількістю судових прецедентів, які вони зобов'язані враховувати у своїй діяльності.

Окрім того, слід звернути увагу на те, що судді Верховного Суду часто змінюють свої правові позиції (висновки), викладені у відповідних судових рішеннях, що вимагає створення механізму забезпечення єдності застосування хоча б Верховним Судом норм матеріального та процесуального права, не кажучи вже про суди першої та апеляційної інстанцій. Постійна зміна правових позицій Верховного Суду викликає сумнів не лише у професійності його суддів, а й у їхній добросовісності, що за низького рівня довіри суспільства до національної системи правосуддя є додатковим стимулом для негативної оцінки її діяльності у цілому.

Слід погодитися з думкою І.В. Складенка про необхідність повернення до практики колишніх вищих спеціалізованих судів та Верховного Суду України, які приймали систематизовані роз'яснення з найбільш актуальних правових питань у вигляді постанов Пленуму щодо певного інституту з посиланнями на відповідні судові прецеденти Верховного Суду².

Окрім того, слід нормативно врегулювати і питання відступлення Верховним Судом від своїх правових позицій, зокрема надати можливість учасникам справи здійснити перегляд рішення Верховного Суду за такою винятковою (виключною) обставиною, як відступлення Верховним Судом від правової позиції, викладеної в даному судовому рішенні.

¹ Звіт про здійснення правосуддя Верховним Судом за 2021 рік. URL: <https://bit.ly/3UjrvX6>

² Складенко І.В. Особливості розгляду публічно-правових спорів у сфері управління комунальною власністю : дис. ... д-ра філос. : 081. Кропивницький, 2021. 251 с.

При цьому вважаємо за необхідне застерегти від бездумного запровадження інституту суду присяжних, який зможе вирішувати питання вини особи в учиненні злочинів, за які законом передбачено покарання у вигляді довічного позбавлення волі та позбавлення волі на строк понад 10 років, що передбачено Стратегією розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки¹. Так, надання звичайним громадянам права здійснювати правосуддя у цій частині в атмосфері пануючого правового нігілізму у суспільстві, недовіри та зневіри до правоохоронних і судових органів влади, значного злочинного впливу є передчасним та призведе до непоправної шкоди кримінальній безпеці суспільства. Без належного функціонування правоохоронних органів, маргіналізації стійких злочинних організацій, повної ліквідації злочинного впливу осіб, що перебувають у статусі «крадія у законі», правової та громадянської просвіти населення інститут суду присяжних стане можливістю для винних осіб уникнути кримінальної відповідальності. Жодні «процесуальні запобіжники» безсторонності присяжних у такому разі просто не спрацюють.

Незалежність судової влади

Реальна, а не декларативна, незалежність судової влади є важливою особливістю здорового демократичного суспільства та правової держави. Незалежність суду повинна бути не правом чи привілеєм, а необхідною гарантією для забезпечення права на справедливий суд та реалізації принципу верховенства права.

Питання незалежності судової влади як однієї з фундаментальних засад правосуддя завжди є актуальним предметом наукового пошуку. До цих питань зверталися та звертаються багато вітчизняних та зарубіжних учених. Так само питання незалежності судової влади активно вирішуються і в практичній площині, у тому числі нормативній.

Слід відзначити, що сучасна Українська держава також пройшла тернистий шлях від підпорядкованості суддів у процесі здійснення правосуддя вищестоящим інстанціям та органам до їх законодавчо

¹ Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки : Указ Президента України від 11.06.2021 р. № 231/2021.

закріпленої незалежності від усіх органів, у тому числі суддівських.

Так, згідно зі ст. 126 Конституції України, суддя обіймає посаду безстроково. Незалежність і недоторканність судді гарантуються Конституцією і законами України, вплив на суддю у будь-який спосіб забороняється. Окрім того, суддю не може бути затримано або утримувано під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом без згоди Вищої ради правосуддя за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину. Також Основний Закон установлює, що суддю не може бути притягнуто до відповідальності за ухвалене ним судове рішення за винятком учинення злочину або дисциплінарного проступку. Конституція України також установлює вичерпний перелік підстав звільнення та припинення повноважень судді. Окрім того, держава забезпечує особисту безпеку судді та членів його сім'ї¹.

Основні принципи незалежності судових органів, схвалені Генеральною Асамблеєю ООН від 29 листопада та 13 грудня 1985 року, передбачають, що: незалежність судових органів повинна гарантуватися державою і закріплюватися в конституції або законах країни; судові органи вирішують передані їм справи без будь-яких обмежень, неправомірного впливу, спонуки, тиску, погроз або втручання; судові рішення, винесені суддями, не підлягають перегляду, окрім судового перегляду; судді повинні завжди поводитися так, щоб забезпечити повагу до своєї посади і зберегти неупередженість та незалежність судових органів, та можуть організовувати асоціації чи інші організації для захисту своїх інтересів; особи, відібрані для судових посад, повинні мати високі моральні якості й здібності, а також відповідну кваліфікацію в галузі права; термін повноважень суддів, їх незалежність, безпека, відповідна винагорода, умови служби, пенсії і вік виходу на пенсію повинні належним чином гарантуватися законом; розподіл справ між суддями в судах, до яких вони належать, є внутрішньою справою судової адміністрації; судді зобов'язані зберігати професійну таємницю, їх не можна примушувати давати свідчення з таких питань; судді можуть користуватися особистим імунітетом від судового переслідування за фінансову

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР.

шкоду, спричинену в результаті хибних дій чи упущень, які мали місце під час здійснення ними своїх судових функцій; судді можуть бути тимчасово усунуті від посади або звільнені лише з причин їх нездатності виконувати свої обов'язки чи поведінки, невідповідної до посади, яку вони займають; рішення про дисциплінарне покарання, усунення від посади чи звільнення повинні бути предметом незалежної перевірки¹.

Дані принципи незалежності судової влади та суддів конкретизуються та деталізуються в Монреальській універсальній декларації щодо незалежності правосуддя 1983 року, Європейській хартії про статус суддів 1998 року, Рекомендації CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки від 17 листопада 2010 року, Висновку № 1 (2001) Консультативної ради європейських суддів щодо стандартів незалежності судової влади та незмінюваності суддів, Великій хартії суддів Консультативної ради європейських суддів від 17 листопада 2010 року².

Незважаючи на реальне втілення зазначених аспектів незалежності судової влади як у законодавство, так і в практичну діяльність, в Україні все ж наявні проблемні питання в частині гарантій цих принципів.

Слід почати з того, що фінансове забезпечення суддів та належне організаційно-матеріальне забезпечення судових установ є фундаментом незалежності судової влади. Суддя, як і судова установа, не повинні «ходити з простягнутою рукою» або ж здійснювати свої повноваження на безоплатній основі. Високий рівень суддівської винагороди є запорукою зменшення корупційних спокус із метою отримання неправомірної вигоди за порушення принципів правосуддя.

¹ Основні принципи незалежності судових органів : схв. резолюціями 40 / 32 та 40 / 146 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада та 13 грудня 1985 р.

² Монреальська універсальна декларація щодо незалежності правосуддя. (Перша світова конференція щодо незалежності правосуддя, м. Монреаль, 1983 р.). *Центр суддівських студій*. URL: <http://www.judges.org.ua/article/d5.htm>; Європейська хартія про статус суддів : прийнята Радою Європи від 10 липня 1998 р. 4 с.; Рекомендація CM / Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки : ухв. Комітетом Міністрів Ради Європи від 17 листопада 2010 р. на 1098-му засіданні заступників міністрів; Висновок № 1 (2001) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо стандартів незалежності судової влади та незмінюваності суддів : прийнятий КРЕС від 1 січня 2001 р.

Так, згідно зі ст. 135 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», базовий посадовий оклад (без надбавок та регіональних коефіцієнтів) судді місцевого суду становить 30 прожиткових мінімумів для працездатних осіб, розмір якого встановлено на 1 січня календарного року; судді апеляційного суду, вищого спеціалізованого суду – 50 прожиткових мінімумів, судді Верховного Суду – 75 прожиткових мінімумів для працездатних осіб, розмір якого встановлено на 1 січня календарного року¹.

Поряд із цим, як убачається зі ст. 7 Закону України «Про Державний бюджет України на 2022 рік», незважаючи на те, що установленний у 2022 році прожитковий мінімум для працездатних осіб з 1 січня 2022 року становить 2481 грн, його розмір, який застосовується для визначення базового посадового окладу суддів, становить лише 2102 грн². Даною нормою законодавець, по суті, порушує незалежність суду, оскільки нівелює гарантію фінансового забезпечення суддів, яка суперечить змісту та суті ст. 135 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», оскільки фактично зменшує суддівську винагороду шляхом застосування специфічної законодавчої техніки правового регулювання правовідносин в одній сфері (статус суддів) нормативним актом в іншій сфері (бюджетні правовідносини).

Конституційний Суд України у своєму Рішенні від 01.12.2004 № 19-рп/2004 зазначав, що зниження рівня гарантій незалежності суддів опосередковано може призвести до обмеження можливостей реалізації права на судовий захист; не допускається зниження рівня гарантій незалежності і недоторканності суддів у разі прийняття нових законів або внесення змін до чинних законів³.

Окрім того, за словами т. в. о. Голови Державної судової адміністрації України О. Сальнікова, завдяки спільним зусиллям народних депутатів України, представників органів та установ судової влади

ситуація з фінансуванням судів поліпшується, проте залишається чимало питань, що потребують свого подальшого вирішення, пов'язаних із хронічним недофінансуванням судової влади¹. Необхідність «спільних зусиль» законодавчої та судової гілок влади для належного організаційно-матеріального забезпечення судової влади свідчить про залежність судової влади, є тривожним сигналом для незалежності правосуддя, у тому числі фінансової, та вимагає ужиття відповідних заходів для її забезпечення.

Слід погодитися з думкою, що судова влада є найменш небезпечною для демократичної сутності суспільства, оскільки має найменше можливостей для негативного впливу на них. Так, законодавча влада встановлює правила, виконавча влада для їх виконання застосовує примус. Своєю чергою, судова влада не має ні впливу силових, ні значних фінансових та кадрових ресурсів влади для узурпації, тому вона є найбільш уразливою з-поміж інших гілок державної влади².

Взаємовідносини судової влади з виконавчою та законодавчою владою повинні ґрунтуватися на тому, що інші гілки державної влади поважають судову гілку та утримуються від безпідставної та невмотивованої критики представників судової влади. Своєю чергою, такі взаємовідносини повинні забезпечувати постійне належне функціонування судів без надмірного впливу інших гілок влади (законодавчої чи виконавчої)³.

Консультативна рада європейських суддів у своєму Висновку від 09 листопада 2018 року № 21 (2018) щодо запобігання корупції серед суддів указує на те, що корупція у судовій владі є значною загрозою для суспільства та демократичної держави. Запобігання корупції залежить від політичної волі й від ефективності інституційних,

¹ Бюджет органів судової влади у 2022 році на 2,2 млрд грн збільшено. *Державна судова адміністрація України*. URL: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/pres-centr/news/1226821/>

² Справа за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про запобігання корупції», Кримінального кодексу України : Рішення Конституційного Суду України від 27 жовтня 2020 р. № 13-р/2020.

³ План дій Ради Європи щодо посилення незалежності та неупередженості судової влади від 13 квітня 2016 року № СМ(2016)36 final. Рада Європи, квітень, 2016. 30 с. URL: <https://rm.coe.int/1680666600>

матеріальних та інших гарантій незалежності, прозорості і неупередженості судової влади. Водночас неприпустимо, щоб боротьба з корупцією негативно впливала на рівень незалежності судової влади. Державні службовці мають різний характер повноважень, а тому необхідно забезпечити різний характер відповідальності та правила декларування, а цим питанням може займатися спеціальний орган у системі судової влади¹.

Так само недопустимими є безпідставні, належним чином не обґрунтовані нападки окремих українських громадських організацій (які позиціонують себе як антикорупційні) щодо діяльності та судових рішень окремих суддів та судових установ². Так само позиція органів державної влади щодо спірних правовідносин повинна викладатися у відповідному судовому процесі, а не у ЗМІ чи соціальних мережах³.

Своєю чергою, обґрунтовані сумніви у добросовісній поведінці суддів, що висвітлені у ЗМІ, обов'язково повинні бути перевірені компетентними органами з відповідною оцінкою та прийняттям необхідних рішень. У протилежному випадку особи та ЗМІ, які висвітлювали дані сумніви, повинні понести відповідальність – моральну або юридичну.

Окрім того, більшість жителів України отримує інформацію про діяльність судів зі ЗМІ – 55,0 % (лютий 2019 року), із власного досвіду – лише 10,0 % (лютий 2019 року)⁴, а тому зазначені обставини негативно впливають на довіру до суду, що, відповідно, впливає на безсторонність та незалежність процесу правосуддя, оскільки суд у гонитві за громадською думкою може діяти упереджено та односторонньо,

¹ Висновок № 21 (2018) Консультативної ради європейських суддів про запобігання корупції серед суддів : прийнятий КРЕС від 9 листопада 2018 р. 16 с.

² Щербан О. Верховний Суд вперше скасував вирок ВАКС. Що не так із цим рішенням? *Українська правда*. 2021. 5 жовтня. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2021/10/5/7309324/>

³ Спеціалізована антикорупційна прокуратура. Коментар із приводу скасування вироку Верховним Судом. *Фейсбук*. URL: <https://www.facebook.com/836354983134353/posts/3697706270332529/?d=1>

⁴ Ставлення громадян України до судової системи. *Разумков центр*. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/stavlennia-gromadian-ukrainy-do-sudovoi-systemy>

щоб «заслужити» схвалення «громадянського суспільства», представлено далеко не найкращими його представниками.

Отже, на нашу думку, у сучасних умовах в Україні цілком слушно запровадити механізм захисту судової влади від поширення недостовірної інформації про неї шляхом як юридичної відповідальності, так і поширення практики моральної відповідальності (самостійне спростування, надання можливості відповіді судовій владі тощо) за необґрунтовані звинувачення в корупції як системи правосуддя як такої, так і окремих суддів.

Виконання судових рішень

Розгляд правового спору судом зазвичай закінчується судовим рішенням, яке набирає законної сили. Однак саме по собі рішення суду без його повного виконання не є реальним захистом порушених прав заявника. Виконання судового рішення є невід'ємною і завершальною стадією правосуддя.

Як відзначається у Висновку Консультативної ради європейських суддів (КРЕС) № 13 (2010) щодо ролі суддів у виконанні судових рішень, ефективно виконання судового рішення є основним складником принципу верховенства права. При цьому незалежність судової влади і право на справедливий судовий розгляд не матимуть значення без належного виконання судового рішення¹.

В Україні рішення суду (не кримінальні) виконується органами, які не належать до системи правосуддя, – державною виконавчою службою та приватними виконавцями. Однак від того, наскільки дієвою та ефективною буде діяльність даних органів та осіб, по суті, залежить ефективність судової влади як такої.

Так, в Україні у 2020 році із загальної кількості виконавчих проваджень (5 158 141), що перебували на примусовому виконанні органами державної виконавчої служби, завершено 2 765 217 виконавчих проваджень (57 % від проваджень, що перебували на виконанні), з яких 1 492 617 виконавчих проваджень було фактично виконано (53 % від завершених, або 31 % від проваджень, що перебували

¹ Висновок № 13 (2010) Консультативної ради європейських суддів (КРЕС) щодо ролі суддів у виконанні судових рішень : прийнятий КРЕС у м. Страсбурзі 19 листопада 2010 р. 13 с.

на виконанні). Своєю чергою, приватними виконавцями у 2020 році завершено 52 431 виконавче провадження (17% від проваджень, що перебували на виконанні), з яких 24 083 виконавчі провадження фактично виконано (45% від завершених, або 8% від проваджень, що перебували на виконанні)¹. Тобто лише третина судових рішень фактично виконується в рамках примусового виконання судових рішень, що свідчить про низьку ефективність правосуддя.

Наприклад, у 2020 році Галицький районний суд м. Львова звернувся до міністра юстиції та профільного парламентського комітету з пропозицією щодо внесення змін до законодавства, які б поліпшили стан виконання судових рішень. Так, у 2019 – I півріччі 2020 року даний суд постановив судові рішення, якими стягнуто штрафів на загальну суму понад 148,8 млн грн та конфісковано майно вартістю 5,24 млн грн. Добровільно правопорушники сплатили менше ніж 4,9 млн грн, а державна виконавча служба виконала судові рішення про стягнення штрафів на суму 1,85 млн грн, що становить лише 1,24% від стягнутої за рішеннями суду суми штрафів за вказаний період².

Щодо виконання вироків (рішення судів у кримінальних справах), то слід звернути увагу, на те, що ст. 3 КПК України визначено, що завданнями кримінального провадження, зокрема, є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень³, а ст. 5 Кримінально-виконавчого кодексу України вказує, що виконання і відбування покарань ґрунтуються на принципах раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки, поєднання покарання з виправним впливом⁴. Тобто виконання кримінального покарання супроводжується необхідністю забезпечення виправлення засудженого як одного з наслідків кримінального покарання, призначеного судом.

¹ Звіт про роботу органів та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів за 2020 рік. 2021. 16 с.

² Волоско І. Мільйони на папері. Як домогтися виконання постанов про притягнення до відповідальності за порушення митних правил. *Закон і Бізнес*. 2020. 21 листопада – 27 листопада (№ 47 (1501)).

³ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI.

⁴ Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV.

Однак функція виправлення під час виконання кримінального покарання реалізовується не повною мірою, оскільки частка рецидивної злочинності в Україні залишається високою. Так, у січні 2022 року правоохоронними органами було виявлено 3594 особи, які вчинили кримінальні правопорушення у цьому місяці, із них 1036 осіб (28,8%) вчинили правопорушення повторно та 685 осіб (19,05%) із незнятою та непогашеною судимістю. У цьому ж місяці правоохоронними органами було виявлено 6247 осіб, котрі вчинили правопорушення в минулих роках, з яких 1355 осіб (21,7%) раніше вчиняли кримінальні правопорушення та 903 особи (14,45%) з незнятою та непогашеною судимістю¹.

Слушною є позиція КРЕС стосовно характеру та способу виконання кримінальних покарань. Так, слід утримуватися від розроблення практики, результатом якої є незначні покарання, які насправді не виконуються з бюджетних міркувань або через відсутність місць у тюрмах, або через практичну недоцільність. Результатом такої практики є підірив авторитету судових рішень і тим самим верховенства права як такого².

Так, у національному законодавстві наявні такі види покарань, які є настільки незначними, що їх примусове виконання буде неспівмірним з їх матеріальним чи виховним ефектом. Це стосується розмірів адміністративних штрафів за Кодексом України про адміністративні правопорушення, виконавче провадження за якими значно дорожче, ніж їх розмір, а також таких адміністративних стягнень, як громадські роботи, кримінальне покарання у вигляді виправних робіт³.

Як указано у Рекомендації № Rec (2003) 17 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо примусового виконання від 9 вересня 2003 року, для дієвості та ефективності процедура

¹ Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень 2022 року. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2>

² Висновок № 13 (2010) Консультативної ради європейських суддів (КРЕС) щодо ролі суддів у виконанні судових рішень : прийнятий КРЕС у м. Страсбурзі 19 листопада 2010 р. 13 с.

³ Кодекс України про адміністративні правопорушення : прийнятий 7 грудня 1984 р. № 8073-X; Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III.

примусового виконання повинна бути чітко визначена; норми законодавства мають бути достатньо детальними, щоб процедура характеризувалася правовою передбачуваністю й прозорістю; на сторони має бути покладено обов'язок належним чином співпрацювати в рамках виконавчого провадження; відповідачі мають надавати найсвіжіші відомості про свої доходи, майно та інші відповідні питання; держави мають створити механізм попередження випадків зловживання¹.

У Висновку № 13 (2010) КРЕС надано низку рекомендацій щодо ролі суду у процедурі виконання судових рішень. Так, суд повинен вирішувати такі питання на стадії виконання судового рішення: відсутність початку виконання або затримка виконання; наявність будь-яких зловживань у процедурі виконання².

Окрім того, ЄСПЛ звертає увагу на те, що держава повинна без зволікання виконувати рішення, винесені проти неї, щоб у позивача не було необхідності застосовувати процедуру виконання. Суд неодноразово заявляв, що особа, яка отримала рішення суду проти держави у результаті успішного судового розгляду, не може бути зобов'язана вдаватися до процедури виконання рішень, щоб рішення було виконане³.

Однак, незважаючи на відповідність міжнародним стандартам та достатню деталізацію процедури примусового виконання у національному законодавстві, виконання судових рішень залишається слабким місцем національної системи правосуддя.

Отже, можемо стверджувати, що на практиці питання ефективності виконання судових рішень залишається актуальним та потребує відповідних рішень і заходів його вирішення.

На нашу думку, основними причинами даної проблеми в частині виконання некримінальних судових рішень є: надмірні гарантії захисту майнових прав боржників (відповідачів), що призводить

¹ Рекомендація Rec (2003) 17 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо примусового виконання : ухв. Комітетом Міністрів Ради Європи на 851-му засіданні заступників міністрів 9 вересня 2003 р.

² Висновок № 13 (2010) Консультативної ради європейських суддів (КРЕС) щодо ролі судів у виконанні судових рішень : прийнятий КРЕС у м. Страсбурзі 19 листопада 2010 р. 13 с.

³ Справа «Кольцов проти Росії» (Заява № 41304/02): Рішення Європейського суду з прав людини від 24 лютого 2005 р. *Університет Міннесоти. Бібліотека з прав людини*. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/russian/euro/Rkoltsovcase.html>

до зловживань ними своїми правами на стадії примусового виконання; відсутність контролю з боку судової влади за ефективністю виконання судових рішень; відсутність практики притягнення до юридичної відповідальності за невиконання судового рішення; наявність у національному законодавстві численних мораторіїв та заборон на відчуження окремих видів майна (житла, соціальних допомог, донедавна земельних ділянок сільськогосподарського призначення тощо); низька матеріальна мотивація державних виконавців.

При цьому питання усунення значної рецидивної злочинності повинні вирішуватися в рамках кримінологічної науки.

Отже, національна система правосуддя продовжує свій тернистий шлях розвитку та вдосконалення. Відповідність національної системи правосуддя міжнародним стандартам у цій сфері повинна проявлятися не лише у нормативній, а й у практичній площині. Нами окреслено пріоритетні напрями розвитку правосуддя, у яких наявні проблемні питання, котрі потребують негайного вирішення. Поряд із цим дані напрями та окреслені проблемні питання не є вичерпними та потребують подальших досліджень на адміністративно-правовому рівні. При цьому впровадження в Україні як у законодавство, так і в практичну діяльність міжнародних стандартів правосуддя позитивно вплине на якість його здійснення національною системою правосуддя.

3.3. Зарубіжний досвід організації системи правосуддя та можливість його адаптації в національну правову систему діяльності судових установ

Стан розвитку інституту правосуддя є одним із критеріїв рівня розвитку державності як такої. Незалежно від форми суспільних відносин (первісно-общинне, рабовласницьке, феодалне, капіталістичне, індустріальне чи інформаційне суспільство), державного правління, територіального устрою, географічних, релігійних та інших соціально-економічних чинників вирішення соціальних конфліктів у певній юридично визначеній формі завжди є необхідним складником життя цивілізованого суспільства.

Сучасні системи правосуддя (у тому числі й українська) пройшли тривалий шлях розвитку, який супроводжувався різноманітними соціальними, економічними та політичними умовами, а тому цілком логічною є різноманітність підходів до її функціонування. Зазвичай сучасні науковці виділяють дві основні моделі судових систем: англо-американську (англосаксонську) та романо-германську (європейсько-континентальну). Окрім того, деякі науковці додатково вказують на соціалістичну та мусульманську моделі [63, с. 102].

Значущі та важливі процеси уніфікації суспільного життя країн світу не оминають і національні правові системи, тож особливої актуальності набувають питання адаптації правового регулювання національних систем правосуддя як універсального способу захисту порушених прав незалежно від країни місцезнаходження.

Вивченням питань зарубіжного досвіду організації системи правосуддя займалися чимало вчених, зокрема: А.О. Аганіна, С.В. Ківалов, Р.О. Куйбіда, В.Т. Маляренко, О.В. Петришин, О.В. Саленко, А.О. Селіванов, Ю.М. Тодика, О.М. Толочок, Ю.С. Шемшученко, В.І. Шишкін, Ю.Я. Якимов та ін. Проте питання щодо принципів і можливостей використання такого досвіду в діяльності національної системи правосуддя, комплексний аналіз взаємодії та зближення національної системи правосуддя та міжнародних стандартів ними не розглядалися, а тому потребують поглибленої уваги.

Під правовим (юридичним) досвідом як таким філософ Г.Д. Гурвич розумів один із видів безпосереднього колективного досвіду, який проявляється у повсякденному досвіді юристів, суддів і працівників суду, позивачів і всіх інших зацікавлених у розгляді справи осіб, що проявляється у потенційній формі¹.

Своєю чергою, вітчизняні дослідники І.В. Борщевський та О.Д. Гринь наділяють дану категорію такими рисами: 1) є складовою частиною національної правової системи кожного суспільства; 2) є сукупністю знань і практично засвоєних навичок, умінь у результаті юридичного пізнання, що виражається у підсумках юридичної

¹ Гурвич Г.Д. Юридический опыт и плюралистическая философия права. *Философия и социология права: избранные сочинения* / пер. М.В. Антонова, Л.В. Ворониной. Москва, 2004. 848 с.

діяльності; 3) має колективний характер, тобто є результатом діяльності багатьох різноманітних суб'єктів; 4) виражається у відповідних правоположеннях; 5) може бути позитивним чи негативним, оскільки є своєрідним синтезом як помилок, так і омани, і досягнень у відповідній сфері; 6) формується шляхом утворення та накопичення інформації; 7) є складовою частиною правової культури відповідного суспільства. Слід також погодитися з тим, що правовий досвід у правотворчій діяльності має велике значення, що зумовлюється розробленням та вдосконаленням правових норм; окрім того, велике значення має правовий досвід правотворців, а не правовий досвід, що набувається у процесі правотворчості¹.

Отже, під поняттям правового досвіду слід розуміти сукупність знань і практично засвоєних навичок, умінь у результаті тривалого постійного колективного юридичного пізнання, що виражається у підсумках такої юридичної діяльності.

Що ж до поняття «адаптація», то воно зазвичай зустрічається поряд із такими поняттями, як «гармонізація», «зближення», «наближення», «встановлення еквівалентних норм», «уніфікація», «рецепція».

Так, уніфікація – це приведення чинного законодавства в єдину систему, усунення розбіжностей і надання одноманітності правовому регулюванню подібних чи близьких видів суспільних відносин. Методами уніфікації законодавства вважаються систематизація законодавства, імплементація норм міжнародного права в національне законодавство, адаптація норм національного законодавства до вимог міжнародного права тощо². Тобто, по суті, уніфікація законодавства – це процес зближення законодавства через установлення чи запровадження в національні правові системи однакових норм права³.

Своєю чергою, імплементація правових норм може здійснюватися трьома способами: відсилань, рецепції, або адаптації,

¹ Борщевський І.В., Гринь О.Д. Правовий досвід в юридичній діяльності: загальнотеоретичний аспект. *Правова держава*. 2020. № 37. С. 10–16.

² Юридична енциклопедія. У 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 2004. Т. 6. Т–Я. 768 с.

³ Луць Л. Формування правового механізму взаємодії України з Радою Європи та Євросоюзом. *Віче*. 2006. № 7–8. С. 54–57.

трансформації, або інкорпорації. Перший із указаних способів передбачає внесення у внутрішнє законодавство відсилання (можуть мати загальний, окремих або конкретний характер) до відповідних міжнародних правових джерел. Рецепт, або адаптація, – це внесення у внутрішнє право норм міжнародного права чи права іншої країни без будь-якої зміни їхнього змісту. Трансформація передбачає видання національних нормативних актів після приєднання держави до міжнародного договору¹.

Як убачається з Тлумачного словника української мови, адаптація – пристосування організмів, органів чуття до умов існування, до оточення².

Адаптація (лат. *adapto* – пристосовую) – процес пристосування до умов, які змінюються; у міжнародному праві адаптація є процесом приведення національного законодавства до норм і стандартів міжнародного права шляхом удосконалення національного законодавства (внесення змін і доповнень, прийняття нових нормативно-правових актів), укладання або приєднання до міжнародних договорів³.

Тобто дані поняття, по суті, позначають форми запозичення зарубіжного досвіду.

Слід відзначити, що в Україні вже протягом тривалого часу на нормативному рівні здійснюються заходи з інтеграції національного законодавства у європейський єдиний правовий простір і виконання нею зобов'язань, узятих у межах міжнародних угод між Україною та ЄС, зокрема Угоди про асоціацію 2014 року. Так, Президент України з метою реалізації взятих державою зобов'язань у сфері адаптації національного законодавства видав укази «Про забезпечення виконання Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та Європейським Співтовариством»

¹ Капустин А.Я., Мартыненко Е.В. Международное гуманитарное право : учебное пособие. Киев : УДН, 1991. 80 с.

² Словник української мови. В 11 т. / редкол.: І.К. Білодід (гол.) та ін. ; АН Української РСР ; Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні. Київ : Наук. думка, 1970. Т. 1. А–В. 799 с.

³ Пархоменко Н.М. Гармонізація законодавства України з європейським та міжнародним правом: методи, етапи, види. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 1. С. 338–342.

від 24.02.1998 № 148¹; «Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу» від 11.06.1998 № 615²; «Про заходи щодо вдосконалення нормотворчої діяльності органів виконавчої влади» від 09.02.1999 № 145³ та ін.

Відповідно до положень Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу, затвердженої Указом Президента України від 11.06.1998 № 615/98, адаптація законодавства України до законодавства ЄС полягає у зближенні із сучасною європейською системою права, що забезпечить розвиток політичної, підприємницької, соціальної, культурної активності громадян України, економічний розвиток держави у рамках ЄС і сприятиме поступовому зростанню добробуту громадян, приведенню його до рівня, що склався у державах – членах ЄС⁴.

Своєю чергою, Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» визначає поняття адаптації законодавства як процес приведення законів України та інших нормативно-правових актів у відповідність з *acquis communautaire* – правовою системою Європейського Союзу⁵.

Що ж до питань організації системи правосуддя, то Указом Президента України від 11.06.2021 № 231/2021 затверджено Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, яка з метою, зокрема, забезпечення координованості та збалансованості процесу вдосконалення з урахуванням подальшої гармонізації національного законодавства із законодавством Європейського Союзу визначає пріоритети вдосконалення положень законодавства у сфері судоустрою, статусу суддів, судочинства

¹ Про забезпечення виконання Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та Європейським Співтовариством : Указ Президента України від 24.02.1998 р. № 148.

² Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу : Указ Президента України від 11.06.1998 р. № 615.

³ Про заходи щодо вдосконалення нормотворчої діяльності органів виконавчої влади : Указ Президента України від 09.02.1999 р. № 145.

⁴ Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу : Указ Президента України від 11.06.1998 № 615/98, втрачає чинності від 10 липня 2015 р.

⁵ Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18.03.2004 р. № 1629-IV.

та інших інститутів правосуддя, а також упровадження невідкладних заходів для забезпечення позитивних зрушень у функціонуванні відповідних правових інститутів¹.

Отже, Україна у своїх відносинах з ЄС діє так, щоб у результаті низки трансформацій та реформ забезпечити реалізацію основних соціальних цінностей цього міждержавного об'єднання, як то цінності свободи, безпеки та незалежного і неупередженого правосуддя, що потребує як зміни законодавства, так і практики його застосування.

При цьому слід звернути увагу, що держави є основними суб'єктами міжнародного публічного права, володіють суверенітетом, що робить їх незалежними у здійсненні внутрішньої та зовнішньої політики, у тому числі й у сфері права.

Отже, у межах даного підрозділу слід з'ясувати підстави, можливості та принципи запозичення зарубіжного досвіду (у тому числі адаптації законодавства) у діяльність національної системи правосуддя.

Загальними рисами зарубіжного досвіду функціонування системи правосуддя є наявність таких основоположних засад, як: певна інстанційність, що передбачає забезпечення права на перегляд початкового судового рішення; незалежність, безсторонність та неупередженість суду (хоча б декларативна); особливий порядок обрання чи призначення на посаду судді; спеціалізація судів чи суддів; особлива увага до матеріально-технічного забезпечення судової влади; обов'язковість судових рішень, їх диференціювання від рішень інших адміністративних органів за ступенем їх значення; наявність єдиного органу суддівського самоврядування чи адміністративного органу у сфері правосуддя.

Система правосуддя у будь-якій країні діє як єдиний механізм із певними складниками, які підтримують та доповнюють один одного з метою належного забезпечення її функціонування.

Звернемо увагу на те, що всі елементи організації системи правосуддя в певній державі взаємопов'язані, а тому запозичення одного елемента (наприклад, порядку відбору суддів)

без приведення у відповідність інших елементів системи правосуддя (наприклад, органу, що здійснює відбір та призначення суддів) може нівелювати весь позитивний досвід застосування цього елемента у відповідній державі.

Так само окремі специфічні процедури чи порядки призначення суддів посадовими особами чи органами законодавчої чи виконавчої влади (країни Європи, США) не впливають на незалежність та неупередженість суддів у силу наявності багатьох інших запобіжників такого впливу, у тому числі наявності усталених традиції поваги до суду як органу, що уповноважений вирішувати спори. Так, Алексіс де Токвіль ще в 1835 році звернув увагу на розповсюдженій у США звичай урегулювання будь-якої політичної або соціальної проблеми шляхом звернення до суду. Він указував, що в жодній країні влада та престиж судді не були настільки вагомими. Традиційно у США прийнято критикувати дії всіх посадовців, у тому числі президента та законодавчу гілку влади, проте будь-який прояв неповаги до судді розглядається як наочна відсутність патріотизму¹.

Тому можемо відзначити, що сприйняття зарубіжного досвіду у сфері правосуддя та сприяння його втіленню значно залежить від особливостей правового менталітету та правової культури народу.

Слід погодитися з думкою Ю.М. Оборотова, який звертає увагу на те, що у нашій національній правосвідомості право завжди було синонімом правоти, правди і навіть справедливості (про що навіть свідчить філологічна однокореневість даних слів). Поряд із цим у західній (передусім країни Європи та Північної Америки) правосвідомості право більше асоціюється із законністю, формальною визначеністю, впорядкованістю, тобто дотриманням певних вимог чи процедур. Ідея інтеграції України до ЄС найчастіше підкріплюється доводами про належність України до сім'ї романо-германського права. Однак, на думку вченого, будь-які запозичення з інших правових культур можуть бути виправдані лише тоді, коли вони не руйнуватимуть вітчизняну правову спадщину².

¹ Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки : Указ Президента України від 11.06.2021 р. № 231/2021.

¹ Токвіль Алексіс де. Про демократію в Америці / пер. з фр. Київ : Всесвіт, 1999. 590 с.

² Оборотов Ю.М. Правова система України в євразійській правовій сім'ї. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. 2004. Т. 3. С. 28–37.

О.В. Саленко вказує, що судові системи розвиваються у певних історичних умовах, а тому правові інтеграційні процеси в країні повинні здійснюватися з урахуванням їхньої унікальності. Правова інтеграція національної судової системи має забезпечуватися створенням єдиного правового порядку з урахуванням національної ідентичності, а не повною ідентифікацією правових порядків¹.

Так, дійсно, адаптація законодавства у сфері правосуддя повинна мати певні межі, що пов'язані як із культурним та історичним розвитком правової системи, так із самою логікою такої адаптації. Тобто варто враховувати, насамперед, потреби національної системи правосуддя, а не гнатися за швидким та бездумним копіюванням нормативних актів іноземних країн.

При цьому адаптація законодавства як спосіб приведення у відповідність національного законодавства до законодавства інших країн можлива зазвичай за наявності високого ступеня їх політичної, економічної та соціальної інтеграції. Поряд із цим цілком логічно та доцільно адаптувати національне законодавство у сфері організації системи правосуддя з метою інкорпорування загальних стандартів правосуддя, спрямованих на поліпшення ефективності та доступності правосуддя. Проте така адаптація не повинна змінювати раціональні елементи системи правосуддя, які пов'язані виключно з місцевими національними особливостями.

У цьому контексті європейські стандарти щодо системи правосуддя – це не так єдиний еталон, за котрим слід будувати (чи адаптувати) національну систему правосуддя, як сукупність певних цінностей, на які слід орієнтуватися. Ці цінності, сформовані європейською цивілізацією протягом її багатовікової історії та поступово завдяки закріпленню у низці міжнародно-правових документів, стали надбанням усього людства².

¹ Саленко О.В. Гармонізація як універсальний інструмент приведення судової системи України у відповідність із загально визнаними міжнародними стандартами. *Актуальні проблеми держави і права*. 2015. Вип. 75. С. 281–290.

² Влада в Україні: шляхи до ефективності / ред. рада: О.Д. Святоцький (гол.) та ін. Київ : Ін Юре, 2010. 688 с.

У Преамбулі до Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та ЄС, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, вказано, що Україна взяла на себе зобов'язання забезпечувати поступову адаптацію законодавства України до *acquis* ЄС відповідно до напрямів, визначених у цій Угоді, та забезпечувати ефективно її виконання¹.

У цілому даною Угодою окреслено широкий спектр напрямів співробітництва, переважно з економічних питань. Однак повною мірою співпраця в економіці може проявитися за наявності ефективної системи правосуддя. Так, згідно зі ст. 1 Угоди, до основних цілей асоціації віднесено посилення співробітництва у сфері юстиції, свободи та безпеки з метою забезпечення верховенства права та поваги до прав людини і основоположних свобод. Статтею 14 цієї Угоди встановлено, що в рамках співробітництва у сфері юстиції, свободи та безпеки сторони надають особливого значення утвердженню верховенства права та укріпленню інституцій усіх рівнів у сфері управління загалом та правоохоронних і судових органів зокрема. Співробітництво буде спрямоване, зокрема, на зміцнення судової влади, підвищення її ефективності, гарантування її незалежності та неупередженості та боротьбу з корупцією. Співробітництво у сфері юстиції, свободи та безпеки відбуватиметься на основі принципу поваги до прав людини та основоположних свобод².

О.Б. Черномаз, аналізуючи розвиток вітчизняної та зарубіжної правової думки, виокремлює кілька цілей адаптації права України до права ЄС: набуття членства в ЄС; проведення адміністративної, якісної судової реформи, утвердження верховенства права та демократизація суспільних процесів; сприяння доступу українських підприємств на ринок ЄС; залучення іноземних інвестицій; уникнення небажаних наслідків розширення ЄС тощо. Також він указує, що, створюючи національну державну правову систему відповідно до норм ЄС, необхідно одночасно з адаптацією вже наявних законів

¹ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : підписана 27 червня 2014 р.

² Там само.

приймати нові узгоджені з правовим полем ЄС законодавчі акти. При цьому процес адаптації законодавства України потребує злагодженої співпраці всіх гілок влади¹.

Прагнення Української держави до приведення її системи правосуддя у відповідність до єдиних європейських стандартів зумовлене не лише глобалізацією економічних, а й особистих, сімейних, професійних зв'язків, що об'єктивно спричиняє необхідність і судово-правової інтеграції з метою забезпечення рівного права на судовий захист прав незалежно від місця та умов їх набуття.

На думку О.В. Саленко, узгодженню із загальновизнаними міжнародними стандартами підлягають такі основні елементи національної системи правосуддя, як: суб'єкти судоустрою (суди, судді, інші органи судової влади), їхня структура та правовий статус; система національного законодавства про правосуддя; правовідносини у сфері судочинства; національна правова ідеологія у сфері судочинства².

Слід відзначити, що адаптація є складовою частиною інтеграційних процесів та передумовою гармонізації національного законодавства у сфері організації правосуддя із законодавством інших країн. Адаптація є поступовим процесом, що може мати певні етапи, у ході яких слід мати певний ступінь наближення національного законодавства до досвіду іноземних країн.

У продовження цієї позиції відзначимо, що без забезпечення зближення та взаємодії національних правосвідомості, правової культури, правової доктрини сама по собі адаптація законодавства не досягне тих завдань, які ставляться перед нею міжнародними угодами. Так, процес приведення законодавства України у відповідність до стандартів ЄС (legal approximation) поділяють на два часових періоди, а саме: ante pacta – адаптація законодавства до набуття чинності Угодою про асоціацію та post pacta – правове наближення після цього. У період до закінчення дії Угоди про партнерство

та співробітництво 1994 року й вступу в силу Угоди про асоціацію (період ante pacta) характерним є проведення саме процесу адаптації законодавства України до законодавства ЄС. Водночас у цей період актуальним було створення передумов для забезпечення ефективності процесу правового наближення правової системи України до правової системи ЄС у період post pacta, який повинен здійснюватися не в рамках наступного (другого) етапу адаптації законодавства, а виходити із суттєво нового підходу – правового наближення¹.

Своєю чергою, адаптація національного законодавства не повинна здійснюватися довільно, оскільки, як і будь-який інший вид діяльності, вона теж має свої принципи (засади).

Так, К.М. Рудой та А.О. Аганіна до загальних принципів адаптації законодавства відносять принципи верховенства права, законності, урахування сучасного становища українського суспільства, науковості, гуманізму, демократизму, гласності, системності². У цілому погоджуючись із такою класифікацією, все ж уважаємо за необхідне зауважити, що адаптація національного законодавства (запозичення зарубіжного досвіду) повинна здійснюватися не просто лише задля виконання певних міжнародних зобов'язань, а й мати на меті якісний та кількісний позитивний вплив на відповідну сферу правового регулювання. Дану обставину ця класифікація принципів не враховує, оскільки в ній науковці акцентують увагу лише на процесі такої адаптації, а не на її змісті.

При цьому адаптація національного законодавства у сфері організації правосуддя відповідно до досвіду інших країн повинна за своїм змістом позитивно впливати на її ефективність.

На нашу думку, до принципів (засад) адаптації законодавства (запозичення зарубіжного досвіду) слід віднести такі:

¹ Черномаз О.В. Проблеми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2016. № 845. С. 188–192.

² Саленко О.В. Гармонізація як універсальний інструмент приведення судової системи України у відповідність із загальновизнаними міжнародними стандартами. *Актуальні проблеми держави і права*. 2015. Вип. 75. С. 281–290.

¹ Всебічна підтримка європейської інтеграції та наближення законодавства України : компendіум вибраних доробків українсько-європейського дорадчого центру з питань законодавства (UEPLAC) – Етап V / уклад. Р.Б. Хорольський ; за заг. ред. Й. Тачинської. Київ : Батискаф; Майстер книг, 2012. 504 с.

² Рудой К.М. Адаптація адміністративного законодавства України у сфері охорони особистих прав громадян до норм Європейського Союзу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2004. 214 с.; Аганіна А.О. Загальні принципи адаптації вітчизняного законодавства з питань підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців до норм ЄС. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2014. Вип. 8. С. 60–63.

1) верховенства права; 2) раціональності; 3) логічності та послідовності; 4) урахування сучасних тенденцій розвитку відповідного суспільства; 5) науковості.

Принцип верховенства права є основоположним принципом права як такого та за своєю суттю пронизує усі правовідносини у соціальній, правовій державі. Сучасна доктрина права визнає людину найвищою соціальною цінністю, а забезпечення та реалізацію її прав та свобод – головною метою держави.

Окрім того, Конституційний Суд України у своєму Рішенні від 02.11.2004 зазначив, що під верховенством права слід розуміти панування права в суспільстві. Верховенство права передбачає закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті, передусім, ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Усі ці елементи об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права¹.

Принцип верховенства права поза верховенством Конституції України і законів – це шлях до беззаконня та всюдозволеності, а верховенство закону поза принципом верховенства права – це шлях до несправедливих, негуманних законів².

Як стверджує В. Гайворонський, закон буде правовим, якщо законодавець – представницький орган держави – адекватно відобразить волю народу. В іншому разі закон, у тому числі й приписи Конституції, не вважатимуться правовими і потребуватимуть відповідних змін³.

Зокрема, у ст. 14 Угоди про асоціацію 2014 року наголошено, що в рамках співробітництва у сфері юстиції, свободи та безпеки

¹ Справа за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) : Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004. Справа № 1–33/2004.

² Теорія держави і права : підручник / кол. авт. ; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю.А. Ведерніков. 3-є вид., перероб. і доп. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2016. 480 с.

³ Гайворонський В. Яким має бути механізм впровадження принципу верховенства права. *Право України*. 2005. № 10. С. 114–118.

Сторони надають особливого значення утвердженню верховенства права. Співробітництво у сфері юстиції, свободи та безпеки відбуватиметься на основі принципу поваги до прав людини та основоположних свобод¹.

Отже, зарубіжний досвід організації системи правосуддя повинен відповідати принципу верховенства права, сприяти його повній та неухильній реалізації. У разі якщо такий досвід не відповідатиме принципам гуманізму, демократизму, гласності, прозорості (складникам верховенства права), тобто обмежуватиме незалежність чи доступність правосуддя, то можливість його запозичення виключається.

Параметри адаптації зарубіжного досвіду організації системи правосуддя повинні відповідати Конституції України як нормативному акту вищої юридичної сили, типу національної правової системи, а також доктрині національної правової науки.

При цьому наголосимо, що адаптація національного законодавства повинна здійснюватися з обов'язковим урахуванням волі українського народу, яка може виражатися як шляхом безпосереднього волевиявлення (референдум, вибори), так і опосередковано (через діяльність органів державної влади (законодавчої, виконавчої, судової) та органів місцевого самоврядування, які створені за результатами безпосереднього волевиявлення народу).

Принцип раціональності (від лат. ratio – розум) означає, що будь-яка адаптація національного законодавства (запозичення зарубіжного досвіду) повинна бути обґрунтованою достатньою кількістю соціально-економічних, політичних, правових та інших чинників і мати позитивний якісний та кількісний вплив на відповідну сферу правовідносин. Тобто сама по собі адаптація національного законодавства до зарубіжного досвіду не може виступати самоціллю розвитку національної системи права.

Потреба адаптації національного законодавства завжди зумовлена якоюсь проблемою, наявною чи потенційною, чи його недоліком,

¹ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : підписана 27 червня 2014 р.

невідповідністю міжнародним стандартам, а тому результат такої адаптації повинен вирішувати відповідні проблеми чи недоліки.

Однак, на жаль, в українській правовій науці сьогодні превалює позиція щодо однозначної переваги зарубіжного правового досвіду над національним, незважаючи на переваги чи недоліки першого, тобто за будь-яких умов. Вітчизняні науковці постійно пропонують імплементувати різноманітні правові підходи, поширені в інших країнах, однак без належної мотивації їх необхідності та раціональності. Ба більше, для багатьох вітчизняних науковців (і практиків) достатньо лише вказівки на певне географічне поширення такого підходу в країнах Європи та США як достатньої підстави для необхідності його запозичення в національну правову систему без аналізу результатів.

Як наслідок, питання організації системи правосуддя в сучасній Україні протягом тривалого часу залишається актуальним, оскільки належним чином не вирішене. Кожен етап розвитку національної системи правосуддя обґрунтовувався необхідністю адаптації до міжнародних стандартів та досвіду інших країн (передусім країн Європи та США). Однак без належного з'ясування суті цих стандартів та досвіду, їхніх позитивних та негативних рис, можливого позитивного чи негативного впливу на національну систему правосуддя у відповідних національних соціально-економічних, політичних, правових умовах їх адаптація не призвела до очікуваних позитивних результатів у вигляді високої довіри до національного правосуддя.

Тут слід звернути увагу на те, що метою будь-якої адаптації є створення схожих (подібних) правових інститутів з аналогічним правовим регулюванням суспільних правовідносин. Зазначена мета адаптації зумовлює необхідність адаптації національного законодавства до відносно поширених у світі правових практик, що водночас матиме наслідком кількісне та якісне поліпшення існуючої організації системи правосуддя. Своєю чергою, адаптація національного законодавства до досвіду лише окремих іноземних країн або взагалі однієї конкретної може призвести до вирішення певних внутрішньо-правових проблем, однак національне законодавство у відповідній сфері так і залишиться відірваним від світового досвіду.

Дослідження досвіду інших країн у сфері забезпечення організації системи правосуддя виявило різноманітність підходів у цій сфері в силу різноманітних (економічних, політичних, географічних та ін.) чинників. Тому організація системи правосуддя в інших країнах не може бути головним та єдиним еталоном, мірилом чи дороговказом для національної системи правосуддя. Досвід інших країн (як позитивний, так і негативний) повинен ураховуватися, передусім, із метою поліпшення наявного стану правовідносин у цій сфері з урахуванням національних чинників.

Логічність та послідовність як принцип певної діяльності передбачає об'єктивно зумовлену закономірність, несуперечливість та обґрунтованість дій. У нашому випадку адаптація національного законодавства повинна мати цілісний, систематичний, а не фрагментарний характер, розвивати чи докорінно змінювати наявні підходи в організації національної системи правосуддя.

Однією з форм реалізації цього принципу є застосування належної законодавчої техніки, що полягає у використанні системи засобів, правил і прийомів складання нормативних правових актів. Основними правилами законодавчої техніки можна назвати наявність обов'язкових офіційних реквізитів документа, відсутність прогалин, мінімізація винятків і відсилань, компактність нормативного регулювання однорідних та комплексних правовідносин і, звичайно, ясність, стислість мови нормативних актів, точність, стандартність формулювань.

Система правосуддя є багатоаспектним утворенням, яке водночас має і цілісний характер та складається з певних складників, на функціонування і розвиток якої впливають різноманітні чинники, що повинно враховуватися під час запозичення зарубіжного досвіду. Урахування одних та ігнорування інших чинників, неповне (фрагментарне) запозичення досвіду інших країн негативно вплинуть на ефективність правосуддя.

Процес запозичення досвіду інших країн повинен здійснюватися в кожній окремо взятій частині загального явища (системи правосуддя як такої) з урахуванням особливостей його складників, рівня та способів зв'язків з іншими елементами та зовнішніми системами

(державна влада, суспільство тощо), що має забезпечувати та враховувати системний підхід законодавця до процесу адаптації, що дасть змогу уникнути суперечностей між окремими елементами відповідної системи. Напрями процесу адаптації повинні бути органічно взаємопов'язаними, ураховуючи комплексний характер такого правового явища, як організація системи правосуддя.

Наприклад, зміна триланкової системи судів на чотириланкову, а потім навпаки, що мала місце в 2010 та 2016 роках, свідчила про відсутність цілісного та стратегічного бачення розвитку національної системи правосуддя. Як наслідок, чотириланкова організація системи правосуддя не набула належного рівня розвитку, оскільки вона характерна для досить розгалужених систем правосуддя зі значною кількістю спеціалізованих судів, до яких українська система правосуддя не відноситься.

Принцип урахування сучасних тенденцій розвитку відповідного суспільства проявляється в урахуванні під час адаптації національного законодавства ментальних особливостей українського народу, його ставлення до правосуддя, рівня правової культури громадян, економічного благополуччя населення, рівня матеріально-технічного забезпечення правосуддя тощо. Тобто під час адаптації вітчизняного законодавства слід обов'язково враховувати низку чинників розвитку суспільства та реального становища українського суспільства з метою найбільш оптимального і виправданого запозичення досвіду інших країн у сфері організації правосуддя.

Метою національної системи правосуддя є вирішення правових спорів, що виникають насамперед в українському суспільстві, а тому врахування особливостей розвитку останнього є об'єктивно зумовленим.

Визначення параметрів та способів адаптації зарубіжного досвіду організації системи правосуддя потребує тверезої оцінки як можливостей держави (економічні, фінансові, трудові, освітні тощо), так і реального стану національної системи правосуддя, а також проблем та викликів, які стоять перед нею.

Наприклад, ураховуючи низький рівень довіри суспільства до системи правосуддя, пануючий правовий нігілізм, недоцільно

розширювати дискреційні повноваження суду, оскільки прийняття в такий спосіб судові рішення досить часто будуть ставитися під сумнів. Поряд із цим доцільно вказувати у нормативних актах відповідні вимоги та критерії щодо підстав для прийняття того чи іншого рішення і належного рівня його мотивування, детально регламентувати окремі процедури. Окрім того, ураховуючи стан економічного благополуччя населення, слід переглянути особливості представництва або ж розширити перелік осіб, які мають право на безоплатну правову допомогу.

Принцип науковості адаптації національного законодавства передбачає дослідження правових явищ, систематизацію знань у відповідній галузі, з урахуванням яких і повинна здійснюватися вказана адаптація законодавства, у тому числі й у сфері організації правосуддя.

Наука, у тому числі правова, визначає тенденції розвитку явищ та процесів. Унаслідок тривалого розвитку правової науки модифіковано, вдосконалено, трансформовано або визнано такими, що не можуть функціонувати, чимало правових явищ та інститутів. Отже, ігнорування досягнень національної правової науки під час адаптації національного законодавства у сфері організації правосуддя, відсутність наукового підходу до цього процесу призведуть до негативних наслідків у вигляді невідповідності системи правосуддя поставленим перед нею завданням та викликам та невідповідності теорії та практики.

При цьому будь-яка наукова теорія повинна підкріплюватися відповідними практичними (емпіричними) даними, а тому слід погодитися з А.О. Аганіною, яка зазначає, що будь-яка імплементація чи пристосування норм має обов'язково здійснюватися з урахуванням конкретних практичних результатів, які досягаються шляхом певних експериментів. Як правило, такі експерименти мають форму пілотних проєктів, відповідно до яких визначається певна шкала ефективності одержаних результатів, окреслюються недоліки та переваги впровадженої системи, прогноуються можливі ризики фінансового й соціального характеру тощо¹.

¹ Аганіна А.О. Спеціальні принципи адаптації законодавства України про професійну підготовку (перепідготовку) державних службовців до європейських правових стандартів: системний аналіз. *Право і суспільство*. 2015. № 6. Ч. 2. С. 98–103.

Таким чином, адаптація національного законодавства у сфері організації системи правосуддя є ефективною лише за умови ціле-спрямованого формування системи національного законодавства, яке враховувало б загально визнані принципи права та можливість виконання державою взятих на себе зобов'язань. Запозичені підходи повинні відповідати національним актам вищої юридичної сили та не суперечити іншим законодавчим актам, що стане запорукою ефективності процесу адаптації.

Окремі аспекти організації системи правосуддя, а також досвід інших країн у цій сфері доцільно використати для адаптації українського законодавства. При цьому деякі з правових підходів іноземних країн у цій сфері вже активно втілюються в практичну діяльність українських судів для підвищення ефективності організації їхньої діяльності, проте деякі потребують ще свого осмислення з метою вирішення актуальних проблем національного правосуддя, серед яких: низький рівень довіри громадян до суду; залежність судів і суддів; висока завантаженість судів; системний характер невиконання судових рішень; хронічне недофінансування судової влади тощо.

Застосування у практичній діяльності окреслених вище принципів та процесів адаптації національного законодавства у сфері організації національної системи правосуддя позитивно вплине на її якість та ефективність.

ВИСНОВКИ

У результаті аналізу чинного законодавства України, міжнародних нормативно-правових актів, актів органів управління Європейського Союзу, висновків Консультативної ради європейських суддів, нормативних актів іноземних країн, які визначають правові засади адміністративно-правового регулювання організації правосуддя, здійснено теоретико-правове узагальнення порушених проблем із визначенням шляхів упровадження найкращого міжнародного досвіду та практики в діяльність національної системи правосуддя. Сформульовано низку висновків, пропозицій і рекомендацій, спрямованих на виконання поставлених завдань:

1. Визначено, що сутність національної системи правосуддя на адміністративно-правовому рівні зводиться до розуміння її як внутрішнього змісту її діяльності, одним із головних напрямів якої є правосуддя. Окреслено функції національної системи правосуддя на адміністративно-правовому рівні, якими визнано законодавчо врегульовані основні напрями діяльності національної системи правосуддя, пов'язані зі здійсненням правосуддя, вирішенням судовими органами влади конкретних юридичних справ із дотриманням судочинства.

На основі теоретико-правового аналізу встановлено властивості функцій національної системи правосуддя на адміністративно-правовому рівні, на підставі чого запропоновано їх класифікувати залежно від сфери впливу на загальноюридичні (захист прав і свобод людини та громадянина; правотворча; правозастосовна; контрольно-наглядова) та спеціально-правові (правосуддя; позовне провадження; розгляд і вирішення справ у безспірному порядку; тлумачення правових норм).

2. Сформульовано понятійний апарат принципів системи правосуддя на адміністративно-правовому рівні, якими визнано основоположні ідеї, вихідні положення, керівні засади, на яких

базуються побудова, функціонування, місце національної системи правосуддя серед інших структурних елементів механізму держави. Зауважено, що сучасна система правосуддя на національному рівні ґрунтується на трьох підсистемах принципів: інституційній (основоположній), функціональній (міжгалузевій/галузевій), організаційній (судоустрійній).

В інституційній (основоположній) підсистемі адміністративно-правових принципів системи правосуддя виокремлено дві підсистеми: перша охоплює загальні принципи права, що є основними орієнтирами національної правової системи, до яких належать принципи справедливості, законності, верховенства права; друга визначає місце судової системи серед інших систем влади, що охоплює такі принципи: паритетності, здійснення влади лише судом, незалежності, самостійності, безсторонності, процедурності.

Із-поміж функціональних принципів системи правосуддя на адміністративно-правовому рівні виокремлено три рівні принципів: перший – принципи, закріплені в Основному Законі, зокрема принцип презумпції невинуватості; другий – принципи, які містяться у базовому законодавчому акті, що регулює діяльність судів: гласність і відкритість, мова судочинства, здійснення судочинства на засадах рівності учасників процесу перед законом та судом, обов'язковість судових рішень, право на оскарження судових рішень; третій – принципи, закріплені у спеціальних нормативно-правових актах: участь народу в здійсненні судової влади; змагальність у судочинстві; забезпечення обвинуваченому права на захист.

З'ясовано, що сутність організаційних принципів (судоустрійних) на адміністративно-правовому рівні ґрунтується на засадах організації судової системи, структури органів, статусу суддів (конституційні принципи: територіальності та спеціалізації, інстанційності, ієрархічності, самостійності суду, доступності суду).

3. Розкрито сутність поняття права на справедливий суд як сукупності елементів, що характеризують його як явище, взаємодіють між собою, є взаємозалежними та взаємозумовленими. Запропоновано визначити структуру права на справедливий суд в адміністративному провадженні як таку, що містить:

1) організаційно-структурний елемент (доступ до правосуддя, рівність сторін, право на правову допомогу, публічність судового розгляду); 2) суб'єктно-інституційний елемент (незалежний, неупереджений суд, установлений законом); 3) процедурно-процесуальний елемент (розумний строк розгляду справи, справедливість розгляду); 4) функціонально-результативний елемент (виконання рішень суду, обов'язковість судових рішень).

4. Охарактеризовано правове становище міжнародних судових установ (на прикладі США, Франції та Німеччини), що ґрунтується на законодавстві, передусім на положеннях конституцій та інших нормативно-правових актів. Адміністративно-правовим статусом судових установ визнано врегульоване адміністративно-правовими нормами становище органів судової влади, які визначені цільовими, структурно-організаційними властивостями відповідно до компетенцій їхньої діяльності.

На підставі правового аналізу повноважень установлено спільні та позитивні елементи адміністративно-правового становища діяльності судових установ США, Франції та Німеччини, а саме: широкі повноваження американських, французьких і німецьких судів забезпечені власним законодавством у поєднанні з високими вимогами до професійної етики суддів та за розвиненої високої правової свідомості створюють надзвичайно захищене суспільне середовище, врегульоване правом; під час побудови власної судової системи вивчені країни спрямовували свої зусилля на проектування її як такої, яка була б досить сильною для виконання своїх обов'язків, проте не настільки наділеною владою, щоб пригноблювати своїх громадян; судові органи США, Франції та Німеччини на відміну від інших держав не є органами обслуговування економічного життя, а чітко виконують функції рівноправної гілки влади, чим надійно забезпечують демократичний режим, мають розвинутий інститут забезпечення законності та правильності виконання судового контролю, основне завдання якого – виявити й попередити незаконні рішення чи реалізацію незаконно вмотивованих заходів адміністративно-процесуального примусу, що призводять до порушення основних гарантованих Конституцією прав і свобод

людини; суди США, Франції, Німеччини наділені адміністративно-правовими повноваженнями застосування юридичної відповідальності за неповагу до судових органів, за невиконання судових постанов законодавчою або виконавчою владою, що дає змогу судовій владі посилювати свій нагляд за законодавчою та виконавчою гілками влади.

5. Проаналізовано форми побудови системи зарубіжних судових установ та на підставі становища судових органів з урахуванням належності останніх до правової сім'ї виокремлено такі форми системи: перша – цілісна, або монолітна (має єдину систему загальної юрисдикції); друга – диференційована (має розгалужену судову систему); третя – змішана (передбачає існування поряд із загальними судами окремих підсистем спеціалізованих судів, які є взаємозалежними та утворюють єдину систему).

Визначено основні форми організаційного забезпечення діяльності судових установ: до першої форми належить формування суддівського корпусу, тобто визначення кадрових повноважень; до другої – фінансування діяльності суддів; до третьої – здійснення організаційних заходів забезпечення діяльності судів. Установлено, що організаційні заходи із забезпечення діяльності суду охоплюють: документальний супровід; інформаційно-технологічний супровід; організацію проведення заходів, спрямованих на вдосконалення форм співпраці органів правосуддя; міжнародне співробітництво.

Запропоновано авторську дефініцію принципів побудови системи правосуддя в досліджуваних країнах, якими можна вважати історико-теоретично та практично сформовані положення щодо судової діяльності, зумовлені рівнем економічного та ідеологічно-політичного розвитку суспільства певної країни, що відображають основні вимоги до побудови її судоустрою. На підставі результатів проведеного аналізу виокремлено принципи побудови судової системи, притаманної досліджуваним країнам: територіальності; єдності судової системи; спеціалізації; інстанційності; ступеневості та ієрархічності; самостійності суду; доступності суду.

6. Доведено, що адміністративно-правова форма інтернаціоналізації співробітництва судових установ передбачає застосування

зовнішніх виразів у процесі впровадження міжнародного складника з урахуванням підвищення ефективної інтеграції, розширення та вдосконалення.

Акцентовано на доцільності класифікації міжнародних стандартів у сфері правосуддя на дві групи: базові загальновизнані міжнародні стандарти; спеціальні міжнародні стандарти сфери правосуддя.

Запропоновано авторське бачення адміністративно-правових форм інтернаціонального співробітництва судових установ з урахуванням міжнародних стандартів і принципів. До першої зараховано підвищення ефективності імплементації наявного законодавства у сфері правосуддя, розроблення стратегій розвитку цієї сфери з урахуванням практик провідних країн світу. Друга – формування тенденції конвергенції, яка стосується структур кваліфікацій працівників судових установ шляхом міжнародного стажування, формального чи неформального діалогу на міжнародному рівні тощо. Третя форма – створення єдиного інтернаціонального інформаційного реєстру судових рішень, що дасть змогу ефективно використовувати практику застосування питань міжнародного та європейського права, зокрема рішення міжнародних і європейських судів. Це сприятиме вдосконаленню, наданню спеціального доступу до інформації суддям, які приймають відповідні рішення.

7. На підставі дослідження міжнародного позитивного досвіду здійснення управлінської діяльності судових установ (США, Франції, Німеччини, Польщі та деяких інших країн Європи) розкрито сутність управлінської діяльності судових установ і виокремлено такі її ознаки: суб'єктами є уповноважені особи судових установ; об'єктом (метою) слугує забезпечення роботи судової установи як певного органу судової влади та належне забезпечення здійснення правосуддя як форми діяльності судової гілки влади; урегульована зазвичай нормами адміністративного права; за змістом є взаємоузгодженою системою дій.

Доведено, що управлінська діяльність судових установ залежно від їхньої мети реалізується у формах: локального чи галузевого нормативно-правового забезпечення; кадрової політики; організації робочого простору та часу суддів; інформаційно-аналітичного,

матеріально-технічного та фінансового забезпечення здійснення правосуддя і судових установ.

Досліджено три основні моделі побудови механізму організаційного забезпечення управлінської діяльності органів судової влади: 1) виконання зазначених функцій Міністерством юстиції або іншим органом виконавчої влади (на прикладі Німеччини, Франції); 2) окремого судового адміністрування (на прикладі США, Швеції, Болгарії, Литви); 3) змішаної моделі, за якої зазначені функції делеговано органам виконавчої влади та судовим радам (на прикладі Великої Британії). Також проаналізовано досвід цих країн у сфері кадрового забезпечення судових установ і зв'язків із громадськістю. Наголошено на тому, що участь органу виконавчої влади у визначенні цілей і завдань для судових установ не має залежати від політичних чинників.

Беручи за основу міжнародний позитивний досвід, наголошено на необхідності надання більш широких повноважень національним органам суддівського самоврядування саме в частині самостійного розподілу бюджетних коштів, а також підвищення рівня взаємодії судових установ із громадськістю та засобами масової інформації.

8. Визначено основні напрями вдосконалення адміністративно-правових засад розвитку системи правосуддя з урахуванням найкращих міжнародних стандартів і практик. Наголошено на потребі в запровадженні на національному рівні методики визначення кількості суддів у судах і типових стандартів щодо навантаження суддів та працівників апарату суду, поновлення діяльності військових судів в Україні, забезпечення стабільності судової практики Верховного Суду.

Спираючись на міжнародний досвід, запропоновано передбачити можливість здійснення судового провадження виключно в електронній формі на підставі письмових доказів в електронній формі (сканів) та, відповідно, електронних доказів, адже вказані технології покликані полегшувати доступ до правосуддя і позитивно впливати на неупередженість, незалежність судді, справедливість та розумні терміни розгляду справи. Причому слід забезпечити наявність альтернативних (традиційних) засобів доступу до правосуддя.

Наголошено на фінансовому та матеріально-технічному забезпеченні судів як на засадничій гарантії незалежності правосуддя.

На підставі аналізу висновків Консультативної ради європейських суддів щодо ролі суддів у виконанні судових рішень та результатів дослідження стану виконання рішень судів в Україні з'ясовано причини низького рівня такого виконання, а саме: зловживання боржниками гарантіями захисту їхніх майнових прав на стадії примусового виконання; брак контролю з боку судової влади за виконанням судових рішень; відсутність практики притягнення до юридичної відповідальності за невиконання судового рішення; наявність у національному законодавстві численних мораторіїв і заборон на відчуження окремих видів майна; низька матеріальна мотивація державних виконавців.

9. З'ясовано сутність зарубіжного досвіду організації системи правосуддя, яким слід уважати сукупність знань і практично засвоєних навичок, умінь, набутих унаслідок постійного колективного юридичного пізнання, що виявляється в підсумках юридичної діяльності. Водночас загальними рисами зарубіжного досвіду функціонування системи правосуддя є наявність таких основоположних засад, як: певна інстанційність; незалежність, безсторонність і неупередженість суду; особливий порядок обрання чи призначення на посаду судді; спеціалізація судів чи суддів; особлива увага до матеріально-технічного забезпечення судової влади; обов'язковість судових рішень, їх диференціювання від рішень інших адміністративних органів за ступенем їх значення; наявність єдиного органу суддівського самоврядування чи адміністративного органу у сфері правосуддя.

З'ясовано, що впровадження зарубіжного досвіду у сфері організації правосуддя у національну правову систему діяльності судових установ передбачає урахування таких принципів адаптації законодавства: 1) верховенства права; 2) раціональності; 3) логічності й послідовності 4) урахування сучасних тенденцій розвитку відповідного суспільства; 5) науковості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аганіна А.О. Загальні принципи адаптації вітчизняного законодавства з питань підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців до норм ЄС. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. Вип. 8. С. 60–63.
2. Аганіна А.О. Спеціальні принципи адаптації законодавства України про професійну підготовку (перепідготовку) державних службовців до європейських правових стандартів: системний аналіз. *Право і суспільство*. 2015. № 6. Ч. 2. С. 98–103.
3. Аналіз стратегії судової реформи від Офісу Президента. URL: <https://cutt.ly/43kOGFn>
4. Апарова Т.В. Суды и судебный процесс Великобритании. Англия, Уэльс, Шотландия. Москва : Триада, ЛТД, 1996. 157 с.
5. Аристотель. Політика. Київ : Основи, 2003. 239 с.
6. Бринцев В.Д. Система організаційного забезпечення судової влади України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10. Харків, 2011. 520 с.
7. Багатомовний юридичний словник-довідник / І.О. Голубовська та ін. Київ : Київ. ун-т, 2012. 543 с.
8. Баєва Л.В., Назаренко П.Г. Класифікація принципів судової влади в Україні: загальнотеоретичний аналіз. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2017. № 28. С. 19–22.
9. Балацька О. Доступ до правосуддя як загальна засада кримінального провадження. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 262–268.
10. Баронін Д.Б. Правовий статус суду в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Харків, 2015. 22 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/AFTOREF/Baronin_D_B_2015.pdf
11. Безпалова О.І., Мандичев Д.В. Адміністративно-правові засади організаційного забезпечення діяльності господарських судів України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 4. С. 39–48.
12. Бережанський Г.І. Особливості розуміння права на справедливий суд. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 3. С. 191–196.
13. Березовський Є. Що і чому планують змінити народні депутати в організації роботи ЄДРПР. *Закон і бізнес*. 2016. Вип. 49. 03 грудня – 09 грудня. URL: <https://zib.com.ua/ua/126637.html>
14. Бержель Ж.-Л. *Общая теория права / под общ. ред. В.И. Даниленко ; пер. с фр.* Москва : NOTA BENE, 2000. 576 с.
15. Бибило В.Н. Судебные системы зарубежных государств : учебно-методическое пособие. 2012. 128 с. URL: https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/41395/1/%D0%A1%D1%83%D0%B4%D0%B5%D0%B1%D0%BD%D0%B0%D1%8F%20%D1%81%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0__3c.pdf
16. Бігун В.С. Філософія правосуддя як напрям філософії права. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 4. С. 19–26.
17. Бобров Ю.А. Актуальність створення військових судів в Україні: огляд результатів дослідження. *Публічне право*. 2019. Т. 3. С. 99–106.
18. Бобров Ю.А. Військовий суд: сучасна українська парадигма. *Публічне право*. 2019. № 4 (36). С. 125–133. URL: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/36/pdf/pp-2019-36-14.pdf>
19. Бондарчук С.А. Гласність та відкритість судового процесу як гарантії доступу до правосуддя. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 4 (51). Ч. 2. С. 6–11.
20. Борко А.Л. Контроль і нагляд у судовій системі України за діяльністю судів. *Митна справа*. 2013. № 6. Ч. 2. Кн. 2. С. 331–337.
21. Борко А.Л. Поняття та ознаки принципів судової системи. *Форум права*. 2012. № 3. С. 50–55.
22. Борко А.Л. Що це системи принципів організації судової системи України. *Митна справа*. 2012. № 6. Ч. 2. Кн. 2. С. 450–456.
23. Борщевський І.В., Гринь О.Д. Правовий досвід в юридичній діяльності: загальнотеоретичний аспект. *Правова держава*. 2020. № 37. С. 10–16.
24. Бринцев В.Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади : монографія. Харків : Право, 2010. 464 с.
25. Брынцев В.Д. Судебная власть (правосудие). Итоги реформ 1992–2003 гг. на Украине. Харьков : Ксилон, 2004. 224 с.
26. Булкат М.С. Теоретико-правові засади судової влади: сучасний концепт : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2019. 444 с.
27. Бутирський А.А. Судова система Республіки Болгарія : зміст та особливості. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2011. Вип. 23. С. 188–193.

28. Бюджет органів судової влади у 2022 році на 2,2 млрд грн збільшено. Державна судова адміністрація України. URL: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/pres-centr/news/1226821/>
29. Вартовник О.М. Питання про абсолютний характер права в контексті аналізу деяких гарантій справедливого суду за статтею 6 ЄКПЛЮ. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 186–189.
30. Василенко В.М. Адміністративно-правовий статус працівників ветеринарної міліції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2009. 184 с.
31. Ватаманюк Л. Кореляція наукових підходів до дефініції правосуддя. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2020. № 2. Т. 7. С. 42–47.
32. Велика хартія суддів. Консультативна рада європейських суддів. Основоположні принципи : прийнята КРЕС у м. Страсбурзі 17 листопада 2010 р. URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2018/05/EU_Standarts_book_web-1.pdf
33. Великий тлумачний словник: сучасна українська мова: 100 000 від А до Я / уклад. А.П. Загнітко, І.А. Щукіна. Донецьк : БАО, 2008. 703 с.
34. Великий тлумачний словник української мови / упоряд. Т.В. Ковальова. Харків : ФОЛІО, 2005. 766 с.
35. Верховний суд США. DW. URL: <https://www.dw.com/uk/verkhovnyi-sud-usa/t-55509289>
36. Верховний суд США. Вікіпедія. Вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Верховний_суд_США
37. Верховний суд США: рівне правосуддя по закону / Департамент США ; Бюро міжнар. інформаційних програм. Вашингтон. 36 с. URL: https://static.america.gov/uploads/sites/8/2016/04/1303_US_Supreme_Court_Russian-LO.pdf
38. Виконавча влада і адміністративне право / за заг. ред. В.Б. Авер'янова. Київ : Ін-Юре, 2002. 668 с.
39. Висновок № 1 (2001) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо стандартів незалежності судової влади та незмінюваності суддів : прийнятий КРЕС від 1 січня 2001 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a52#Text
40. Висновок № 10 (2007) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо судової ради на службі суспільства : схв. на 8-му засіданні КРЕС, м. Страсбург, 21–23 листопада 2007 р. *Судова влада України*. URL: https://court.gov.ua/userfiles/visn_10_2007.pdf
41. Висновок № 13 (2010) Консультативної ради європейських суддів (КРЕС) щодо ролі суддів у виконанні судових рішень : прийнятий КРЕС у м. Страсбурзі 19 листопада 2010 р. 13 с. URL: <https://rm.coe.int/opinion-n-13-2010-on-the-role-of-judges-in-the-enforcement-of-judicial/16806a1fbf>
42. Висновок № 14 (2011) Консультативної ради європейських суддів щодо правосуддя та інформаційних технологій : прийнятий КРЕС від 7–9 листопада 2011 р. 6 с. *Судова влада України*. URL: https://court.gov.ua/userfiles/R_14_2011_2011_11_9.pdf
43. Висновок № 19 (2016), ССЄ (2016) 2 Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи «Роль голів судів» : прийнятий у м. Страсбурзі 10 листопада 2016 р. *Закон і бізнес*. URL: <https://zib.com.ua/ua/126746.html>
44. Висновок № 2 (2001) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо фінансування та управління судами у контексті ефективності судової влади та статті 6 Європейської конвенції з прав людини : прийнятий КРЕС у м. Страсбурзі 23 листопада 2001 р. 4 с. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a52#Text
45. Висновок № 21 (2018) Консультативної ради європейських суддів про запобігання корупції серед суддів : прийнятий КРЕС 9 листопада 2018 р. 16 с. *Судова влада України*. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/opinio_21-UA_1.pdf
46. Висновок № 7 (2005) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи з питання «Правосуддя та суспільство» : схв. на 6-му засіданні КРЕС у м. Страсбурзі, 23–25 листопада 2005 р. Документ № ССЄ (2005), ор. № 7. *Судова влада України*. URL: https://court.gov.ua/userfiles/visn_7_2005.pdf
47. Висновок № 9 (2006) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи про роль національних суддів у забезпеченні ефективного застосування міжнародного та європейського права : ухв. на 7-му засіданні КРЕС у м. Страсбурзі, 8–10 листопада 2006 р. 8 с. URL: <https://rm.coe.int/1680747664>
48. Вищі судові органи Франції почали публікувати свої рішення у вигляді відкритих даних. URL: <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/12560151>
49. Вільгушинський М.Й. Суди загальної юрисдикції у системі взаємовідносин із суб'єктами владних повноважень та громадськістю : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10. Одеса, 2013. 32 с.

50. Вільгушинський М. Принципи взаємодії судів загальної юрисдикції з громадськістю. *Юридична Україна*. 2013. № 8. С. 88–94.
51. Вітвіцький С.С. Мета та завдання контрольної діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2014. Вип. 29. Т. 2. С. 30–34.
52. Влада в Україні: шляхи до ефективності / ред. рада: О.Д. Святоцький (гол.) та ін. Київ : Ін Юре, 2010. 688 с.
53. Владиславська В. Поняття міжнародних стандартів у сфері правосуддя: особливості термінології та класифікації. *Юридичний вісник*. 2016. № 3. С. 47–50. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v3_2016/8.pdf
54. Волоско І. Мільйони на папері. Як домогтися виконання постанов про притягнення до відповідальності за порушення митних правил. *Закон і Бізнес*. 2020. 21–27 листопада (№ 47 (1501)). URL: <https://zib.com.ua/ua/145649.html>
55. Всебічна підтримка європейської інтеграції та наближення законодавства України : компендіум вибраних доробків українсько-європейського дорадчого центру з питань законодавства (UEPLAC) – Етап V / уклад. Р.Б. Хорольський ; за заг. ред. Й. Тачинської. Київ : Батискаф ; Майстер книг, 2012. 504 с.
56. Гайворонський В. Яким має бути механізм впровадження принципу верховенства права. *Право України*. 2005. № 10. С. 114–118.
57. Гапон Ю. Що може стати новим джерелом фінансування судів? *Юридичний факт*. URL: <https://www.yurfact.com.ua/fakty/shcho-mozhestaty-novum-dzherelom-finansuvannia-sudiv>
58. Глиняний В.П. Історія держави і права зарубіжних країн : навчальний посібник. 5-е вид., перероб. і доп. Київ : Істина, 2005. 768 с.
59. Глушченко С.В. Функції вищих спеціалізованих судів України: сутність і зміст. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2013. № 1 (13). С. 37–51.
60. Гончар І. Про місце ДСА на мапі судоустрою України. *Юридична практика. Судовий випуск*. 2007. 26 червня (№ 6 (14)). С. 23–28.
61. Городовенко В.В. Принципи судової влади : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10. Харків, 2012. 40 с.
62. Городовенко В.В. Проблеми незалежності судової влади : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Харків, 2006. 196 с.
63. Горшеньова М.С., Закоморна К.О., Ріяка В.О. Конституційне право зарубіжних країн : навчальний посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 544 с.
64. Грень Н.М. Право на справедливий суд: проблеми доступності та публічності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2015. № 825. С. 132–137.
65. Грень Н.М. Справедливість як основа права на справедливий суд. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2015. № 824. С. 233–237.
66. Гринюк Р.Ф. Ідея правової держави: теоретико-правова модель і практична реалізація. Київ : Ін Юре, 2004. 388 с.
67. Гриценко І.С., Погорецький М.А. Судова влада в Україні: до визначення поняття. *Право і суспільство*. 2012. № 2. С. 23–27.
68. Гриценко І., Погорецький М. Право на справедливий суд. *Вісник Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Серія: Юридичні науки*. 2012. № 91. С. 4–8.
69. Гроций Г. О праве войны и мира. Три книги, в которых объясняются естественное право и право народов, а также принципы публичного / пер. с лат. А.Л. Сакетти. 1994. 867 с.
70. Гурвич Г.Д. Юридический опыт и плюралистическая философия права. Философия и социология права : избранные сочинения / пер. М.В. Антонова, Л.В. Ворониной. Москва, 2004. 848 с. URL: <https://lib.sale/sotsiologiya-prava-uchebnik/yuridicheskii-opyit-plyuralisticheskaya-34700.html>
71. Гусаров К.В. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядкух. Харків : Право, 2010. 352 с.
72. Гусаров К.В. Функції правосуддя у цивільному процесі. *Зовнішня торгівля: право та економіка*. 2006. № 3. С. 81–83.
73. Деменчук М. Механізми забезпечення єдності судової практики Верховним Судом: аналіз і шляхи вдосконалення. *Юридичний вісник*. 2019. № 1. С. 66–70. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v1_2019/13.pdf
74. Діденко Є.В. Реалізація права на справедливий суд на стадії розслідування адміністративних правопорушень. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 253–257.
75. До уваги учасників серії вебінарів, проведених Національною школою суддів України спільно з Програмою USAID «Нове правосуддя» у квітні-липні 2021 року. *Національна школа суддів України*. URL: <http://www.nsj.gov.ua/ua/about/announcement/do-uvagi-uchasnikiv-serii-vebinariv-provedenih-natsiona>
76. Добош З.А. Конституційно-правовий статус судової влади в США: історико-правові аспекти. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Серія: *Юрид. науки*. 2019. Вип. 21. С. 254–263. URL: <https://cutt.ly/w3kl7dw>

77. Довіра до держави: як зберегти національну єдність заради перемоги. Результати соціологічного опитування, що проводилося Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва разом із соціологічною службою Центру Разумкова з 5 по 12 серпня 2022 року за грантової підтримки Університету Бремена та Міжнародного фонду «Відродження». Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. URL: <https://dif.org.ua/article/dovira-do-derzhavi-yak-zberegti-natsionalnu-ednist-zaradi-peremogi>
78. Драго Р. Адміністративна наука / пер. с фр. Л. Энтина. Київ : Прогрес, 1982. 245 с.
79. Драгомирецька Н. Комунікативна діяльність у публічному управлінні: зарубіжна практика. *Забезпечення конструктивного діалогу між владою та суспільством* : матеріали наук.-практ. конф., м. Одеса, 28 квітня 2016 р. / ОРИДУ НАДУ. Одеса, 2016. С. 23–27.
80. Європейська хартія про статус суддів : прийнята Радою Європи від 10 лип. 1998 р. 4 с. *Судова влада України*. URL: <https://court.gov.ua/userfiles/05.pdf>
81. Європейське спрямування господарського судочинства. URL: <https://cutt.ly/v3kI93X>
82. Європейський досвід. URL: <https://cutt.ly/n3kIOce>
83. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства. Київ, 2015. 708 с. URL: <https://cutt.ly/P3kIN3q>
84. Єгорова В.С. Деякий порівняльний досвід формування суддівського корпусу України і зарубіжних країн. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2010. № 2 (6). С. 108–113.
85. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень 2022 року. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravororushennya-2>
86. Ємельянова І.І. Теоретичні та практичні аспекти апеляційного і касаційного перегляду судових рішень у цивільному судочинстві. *Міністерство юстиції*. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_1699
87. Жалинский А., Рерихт А. Введение в немецкое право. Москва : Спарк, 2001. 744 с.
88. Жаровська І.М. Доступність права: теоретико-правові проблеми. Львів : ЛКА, 2007. 208 с.
89. Завальнюк І.В. Конституційно-правова кваліфікація права на справедливий суд. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 1. С. 46–52.
90. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена Резолюцією 217 А (III) ГА ООН від 10 грудня 1948 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
91. Загальна теорія держави і права : підручник / М.В. Цвік та ін. ; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О.В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.
92. Загальні принципи права та правова доктрина як джерела права. URL: <https://ua-referat.com/uploaded/ponyattya-ta-sistema-yuridichnoyi-nauki-zagalena-teoriya-derja/index12.html>
93. Звіт в. о. керівника апарату Господарського суду Сумської області Олександра Лебеда за 2021 рік. *Судова влада України. Господарський суд Сумської області*. URL: <https://su.arbitr.gov.ua/sud5021/pres-centr/news/1250442/>
94. Звіт про здійснення правосуддя Верховним Судом за 2021 рік. URL: <https://bit.ly/3YjrvX6>
95. Звіт про роботу органів та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів за 2020 рік. 2021. 16 с. URL: <https://justlictors.com.ua/wp-content/uploads/2021/03/zvit2020.pdf>
96. Здобутки європейського виміру. *Закон і бізнес*. URL: <https://zib.com.ua/ua/1822.html>
97. Иностранное конституционное право : учебное пособие / под ред. проф. В.В. Маклакова. Москва : Юристъ, 1996. 512 с. URL: <https://www.rulit.me/books/inostrannoe-konstitucionnoe-pravo-pod-red-prof-v-v-maklakova-read-29660-1.html>
98. Івченко А.О. Тлумачний словник української мови. Харків : Фоліо, 2006. 540 с.
99. Ігонін Р.В. Принципи судової влади. *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. Ч. 1. С. 24–29.
100. Ігонін Р. Функції судової влади. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 2. С. 167–169.
101. Іноземцева К.О. Організаційно-правові засади кадрового забезпечення судової системи України : дис. ... д-ра філос. : 081. Суми, 2021. 248 с.
102. Історія держави і права зарубіжних країн. Uahistory. com. URL: <https://uahistory.com/book/history-of-state-the-rights-of-foreign-countries/119.php>

103. Калашник О.А. Правовий статус місцевих загальних судів в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Одеса, 2016. 234 с. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/4240/Diss_Kalashnik.PDF?sequence=4&isAllowed=y
104. Капустин А.Я., Мартиненко Е.В. Международное гуманитарное право : учебное пособие. Киев : УДН, 1991. 80 с.
105. Капустинський В.А. Функції суду: історико-правовий аналіз : монографія. Київ : Логос, 2015. 144 с.
106. Карпачова Н.І. Міжнародні стандарти у галузі прав і свобод людини та проблеми їх реалізації в Україні. *Право України*. 2009. № 4. С. 4–21.
107. Карпечкін П. Основні функції органів судової влади. *Вісник прокуратури*. 2003. № 1. С. 87–90.
108. Карпечкін П.Ф. Функції судів загальної юрисдикції в Україні: проблеми теорії та практики : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2005. 212 с.
109. Касаційний суд Франції: історія, структура, будівля. *Loyer*. URL: <https://loyer.com.ua/uk/kasatsijnyj-sud-frantsiyi-istoriya-struktura-budivlya/>
110. Квасневська Н.Д. Поняття судової системи України: сучасний погляд. *Форум права*. 2015. № 5. С. 110–113. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2015_5_20
111. Керівник апарату суду: вступ до професії : посібник з теми «Управління судом» / Л.М. Москвич та ін. Київ : USAID, 2013. Кн. 1. 179 с.
112. Кивалов С.В. Судебная реформа в Украине: разочарования и надежды. Одесса : Юрид. літ., 2010. 311 с.
113. Кібенко О. Хто такий помічник судді – його права рука, спаринг-партнер чи таємний ляльковик? *Юридична Газета online*. 2019. 12 серпня. URL: <https://yurgazeta.com/publications/practice/inshe/htotakiy-pomichnik-suddi--yogo-pravaruka-sparingpartner-chi-taemniy-lyalkovik-.html>
114. Кібець В.О. Адміністративно-правовий статус Державної судової адміністрації України в сучасних умовах : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Суми, 2016. 190 с.
115. Кивалов С.В., Біла Л.Р. Адміністративне право України : навчально-методичний посібник. Одеса : Юрид. літ., 2002. 312 с.
116. Коваль М.М., Стефанишин В.П. Судова система Франції. URL: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/37d0971f-2834-4213-a44b-57877dc6e769/content>
117. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
118. Кодекс України про адміністративні правопорушення : прийнятий 7 груд. 1984 р. № 8073-Х. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8073-10>
119. Козакевич О.М. Забезпечення доступу до правосуддя в транзитивних умовах : дис. ... д-ра філос. : 081. Одеса, 2021. 232 с.
120. Коліушко І. Виконавча влада та проблеми адміністративної реформи в Україні : монографія. Київ : Факт, 2002. 260 с.
121. Колодій А.М. Принципи права України / НАВСУ. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
122. Комаров В.В., Сакара Н.Ю. Право на справедливий судовий розгляд у цивільному судочинстві : навчальний посібник. Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2007. 42 с.
123. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : підписана в Римі 4 листопада 1950 р. *Верховна Рада України*. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004
124. Конституции государств Европейского Союза / под общ. ред. и со вступ. ст. Л.А. Окунькова. Москва : Норма–Инфра, 2015. 816 с.
125. Конституции зарубежных государств. Соединенные Штаты Америки, Великобритания, Франция, Германия, Италия, Япония, Канада / сост. В.В. Маклаков. Москва : БЕК, 1996. 432 с.
126. Конституція США 1787 р. *KTV. Odessa.ua*. URL: <https://ktv.odessa.ua/novosti/konstitucia/uk/gde-konstitucia-ssa-1787-r.html>
127. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
128. Кочеров М.В. Поняття адміністративно-правового статусу національної поліції України як суб'єкта забезпечення реформ. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 3. С. 294–296. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2019/77.pdf
129. Кривенко В.В. Демократизація судової системи України: проблеми і перспективи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Одеса, 2006. 19 с.
130. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

131. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
132. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>
133. Куйбіда Р.О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи : монографія. Київ : Атіка, 2004. 288 с.
134. Куценко В.Д. Завдання та функції державної судової адміністрації: адміністративно-правові аспекти. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2017. № 2. С. 92–101.
135. Кучинська О.П. Поняття принципів кримінального процесу та їх основні ознаки. *Вісник Львівського університету. Серія: Юридична*. 2011. Вип. 53. С. 383–388.
136. Кучинська О.П., Циганюк Ю.В. Система міжнародних стандартів прав людини у кримінальному процесі. *Право України*. 2019. № 9. С. 50–64.
137. Кушніренко В., Пенькова К. Виборність суддів та участь народних засідателів у судовому процесі: міжнародна практика та висновки для України (Policy Study). Київ : Європейський інформаційно-дослідницький центр. 12 с. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28801.pdf>
138. Левенець Б.Б. Моделі судового правозастосування України та Франції: порівняльно-правове дослідження. *Право і суспільство*. 2019. № 6. С. 51–56.
139. Леже Р. Великие правовые системы современности: сравнительно-правовой подход / пер. с фр. А.В. Грядова. 2009. 584 с. URL: <https://books.google.ru/books?id=VttDH9IsoPoC&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>
140. Лобов М. Верховный суд США и проблема разделения властей: пределы правового похода. Конституционный Суд как гарант разделения властей. 2003. С. 60–83.
141. Луць Л. Формування правового механізму взаємодії України з Радою Європи та Євросоюзом. *Віче*. 2006. № 7–8. С. 54–57.
142. Ляхівненко С.М. Міжнародні правові стандарти: до визначення поняття та видової характеристики. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2009. Вип. 51. С. 666–672. URL: http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/573/1/09_09.pdf
143. Мазурик Н. Загальноправові принципи забезпечення доступності захисту в юрисдикційному процесі. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Вип. 3. С. 47–53. URL: <http://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/751>
144. Малихіна А.О. Зарубіжний досвід організації та правового забезпечення роботи апарату суду. *Юрист України*. 2014. № 2 (27). С. 18–24.
145. Малихіна Н.С. Критерії класифікації судових систем. *Актуальні проблеми правознавства* : тези доп. та наук. повідом. сучасн. наук. конф. молодих учених та здобувачів. Харків, 2004. С. 182–184.
146. Малишев Б. Судова правотворчість як засіб досягнення мети правосуддя. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. № 1 (5). С. 47–62.
147. Маляренко В. Кримінально-процесуальне законодавство України: питання становлення і розвитку. *Право України*. 2003. № 9. С. 3–10.
148. Мандзик П.І. Адміністративно-правове забезпечення управлінської діяльності судових установ: досвід європейських країн. *KELM*. 2022. № 6 (50). С. 237–243.
149. Мандзик П.І. Адміністративно-правове регулювання доступності та незалежності правосуддя: проблемні питання та шляхи вдосконалення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. Вип. 5. С. 67–71.
150. Мандзик П.І. Адміністративно-правове регулювання доступності та незалежності правосуддя: проблемні питання та шляхи вдосконалення. *Перспективні напрями розвитку юридичної науки у XXI сторіччі* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 14–15 червня 2022 р. Київ : Наук.-дослід. ін-т публіч. права, 2022. С. 21–23.
151. Мандзик П.І. Досвід США та Франції щодо призначення та виборності суддів. *Науково-практичні засади розвитку наукової думки на сучасному етапі державотворення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 22–23 вересня 2021 р. Київ : Наук.-дослід. ін-т публіч. права, 2021. С. 22–24.
152. Мандзик П.І. Європейський досвід управлінської діяльності судових установ. *Проблемні питання, досягнення та інновації фундаментальних та прикладних досліджень* : мат. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 9–10 лютого 2019 р. Київ : Наук.-дослід. ін-т публіч. права, 2019. С. 38–40.
153. Мандзик П.І. Зарубіжний досвід призначення та виборності суддів. *Юридична наука*. 2019. № 5. Т. 2. С. 83–87.
154. Мандзик П.І. Зміст та принципи адаптації зарубіжного досвіду в Національну правову систему діяльності судових установ. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. Вип. 6. С. 100–105.

155. Мандзик П.І. Концептуальні підходи до співвідношення понять «правосуддя» та «судова влада». *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Вип. 5. Т. 3. С. 111–115.
156. Мандзик П.І. Принципи національної системи правосуддя: сучасне розуміння. *Юридична наука*. 2020. № 1. Т. 2. С. 50–54.
157. Мандзик П.І. Формування понять «правосуддя» та «судова влада». *Виклики сучасності та наукові підходи до їх вирішення* : матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф., м. Київ, 12–13 серпня 2020 р. Київ : Наук.-дослід. ін-т публіч. права, 2020. С. 32–34.
158. Матат Ю.І. Право на справедливий суд: практика Європейського суду з прав людини і реалізація в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 41. Т. 1. С. 31–36.
159. Махніцький О.І. Конституційно-правові принципи судової влади в Україні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 71. С. 79–87.
160. Мельник Р.С., Бевзенко В.М. Загальне адміністративне право : навчальний посібник / за заг. ред. Р.С. Мельника. Київ : Ваіте, 2014. 376 с.
161. Митько Я.В. Поняття та елементи правового статусу учасників бойових дій. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. № 2. С. 58–62. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1-2_2017/16.pdf
162. Мишин А.А., Власихин В.А. Конституція США : політико-правовий коментарій. Москва : Междунар. отношения, 1985. 336 с.
163. Мідор Д.Д. Суды в Сполучених Штатах. Міннесота : Вест Паблішінг Ко, 1991. 85 с.
164. Міжнародний пакт про громадянські й політичні права : прийнятий ГА ООН 16 грудня 1966 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
165. Міжнародні засади судової досконалості. 87 с. URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2018/06/International_framework__Court_Excellence_UKR.pdf
166. Міжнародні злочини (французька перспектива). *Національна школа суддів України*. URL: <http://nsj.gov.ua/ua/news/mijnarodni-zlochini-frantsuzka-prospektiva/>
167. Міжнародно-правові принципи побудови судової системи держави. *Навчальні матеріали онлайн*. URL: https://pidru4niki.com/1069092252168/pravo/mizhnarodno-pravovi_printsipi_pobudovi_sudovoyi_sistemi_derzhavi#google_vignette
168. Міхеєнко М.М. Конституційні принципи кримінального процесу. *Вісник Академії правових наук*. 1997. № 2. С. 100–112.
169. Монреальська універсальна декларація щодо незалежності правосуддя. (Перша світова конференція щодо незалежності правосуддя, м. Монреаль, 1983 р.). *Центр суддівських студій*. URL: <http://www.judges.org.ua/article/d5.htm>
170. Москвич Л.М. Ефективність судової системи: концептуальний аналіз : монографія. Харків : ФІНН, 2011. 384 с.
171. Москвич Л.М. Напрями оптимізації судоустрою України. *Вісник Верховного Суду України*. 2011. № 4 (128). С. 25–31.
172. Москвич Л. Принципи ефективної судової системи. *Вісник Академії правових наук*. 2010. № 2 (61). С. 103–111.
173. Назаров І.В. Історичний розвиток та сучасна структура судової системи Німеччини. *Проблеми законності*. 2016. Вип. 134. С. 173–181. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/Pz_2016_134_19.pdf
174. Назаров І.В. Принципи побудови судової системи : монографія. Харків : ФІНН, 2009. 144 с.
175. Назаров І.В. Судові системи країн Європейського Союзу та України: генезис та порівняння : монографія. Харків : ФІНН, 2011. 432 с.
176. Назаров І.В. Судові системи країн Європейського Союзу та України: порівняльно-правовий аналіз : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10. Харків, 2010. 470 с.
177. Назаров І. Класифікація судових систем європейських держав. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 1 (64). С. 198–207.
178. Нашинець-Наумова А. Реалізація адміністративно-правових форм у сфері забезпечення інформаційної безпеки корпорацій. *Підприємництво, господарство і право*. 2015. № 8. С. 46–48.
179. Небезська М.С. Сутність адміністративно-правового статусу працівників Національної поліції в Україні. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2021. № 2 (72). С. 72–75. URL: https://revolution.allbest.ru/law/01370932_0.html
180. Нестерчук Л.П. Принцип спеціалізації в побудові судової системи України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2017. Вип. 2. Т. 2. С. 160–163.
181. Нестерчук Л.П., Біденко О.В. Система федеральних судів США та ефективність здійснення правосуддя. *Актуальні проблеми політики*. 2018. Вип. 62. С. 138–151. URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/62_2018/15.pdf
182. Неугодніков А.О. Правовий статус адміністративного суду в Україні: адміністративно-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2006. 166 с.

183. Ніколайчук С.В. Адміністративно-правовий статус Національної школи суддів України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2015. 182 с.
184. Новий тлумачний словник української мови. У 4-х т. / уклад. В. Яременко, О. Сліпущко. Київ : АКОНИТ, 1998. Т. 4. РОБ–Я. 941 с.
185. Новий тлумачний словник української мови. У 4-х т. / уклад. В. Яременко, О. Сліпущко. Київ : АКОНИТ, 1998. Т. 2. Ж–ОБД. 910 с.
186. Оболенський О.Ю., Мельник А.Ф., Васіна А.Ю. Державне управління : підручник / за ред. А.Ф. Мельник. Київ : Знання, 2009. 582 с.
187. Оборотов Ю.М. Правова система України в євразійській правовій сім'ї. *Наукові праці Одеської нац. юридичної академії*. 2004. Т. 3. С. 28–37.
188. Обрізко І.М. Поняття та зміст спеціалізації судів як принципу організації судової влади. *Соціологія права*. 2011. № 2. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/39597/09-Obrizko.pdf>
189. Обрізко І.М. Правові засади реалізації принципу спеціалізації судочинства в сучасній Україні (на прикладі формування та функціонування системи адміністративних судів) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Львів, 2015. 20 с.
190. Обрусна С.Ю. Зарубіжний досвід судового управління та можливості його використання при реформуванні судової системи України. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2010. № 4. С. 52–73.
191. Оверчук С.В. Військові суди – необхідна складова військової юстиції в Україні. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Право. 2015. № 1 (11). С. 1–21.
192. Овсяннікова О.О. Транспарентність судової влади : монографія. Харків : ФІНН, 2010. 336 с.
193. Овчаренко О.М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації : монографія. Харків : Право, 2008. 304 с.
194. Огієнко О.І. Тенденції та особливості глобалізації та інтернаціоналізації вищої освіти: досвід німецькомовних країн. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2012. № 8 (26). С. 97–105. URL: <https://cutt.ly/J3XKvAH>
195. Організація судової влади в Україні : навчальний посібник / І.Є. Марочкіна та ін. ; за ред. І.Є. Марочкіна, Н.В. Сібільової. Харків : Одісей, 2007. 328 с.
196. Організація судової влади в Україні : навчальний посібник / за ред. І.Є. Марочкіна, Н.В. Сібільової ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2009. 184 с.
197. Орлова А.В. Федеральный уровень судебной системы в Соединенных Штатах Америки: введение для судей и судебных администраторов зарубежных стран. Вашингтон : Административное управление судов США, 2001. 77 с.
198. Ортинська Н. Право на справедливий суд: концептуальні аспекти. *Європейські перспективи*. 2021. № 3. С. 15–18. URL: <https://ep.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2021/11/15-Ortynska-1.pdf>
199. Основні принципи незалежності судових органів : схв. резолюціями 40 / 32 та 40 / 146 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада та 13 грудня 1985 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_201
200. Офіційний сайт Федерального суду з питань міжнародної торгівлі. URL: <http://www.cit.uscourts.gov/AboutTheCourt.html>
201. Охотницька Н.В. Поняття і принципи побудови судової системи України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія: Юридична. 2014. № 3. С. 12–20.
202. Панчишин А.В. Поняття, ознаки та структура категорії «правовий статус». *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 95–98.
203. Пархоменко Н.М. Гармонізація законодавства України з європейським та міжнародним правом: методи, етапи, види. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 1. С. 338–342.
204. Пахомов В.В., Дегтяр Р.О. Військові суди. *Правові горизонти*. 2016. № 2. С. 182–186.
205. План дій Ради Європи щодо посилення незалежності та неупередженості судової влади від 13 квітня 2016 року № СМ(2016)36 final. Рада Європи, квітень, 2016. 30 с. URL: <https://rm.coe.int/1680666600>
206. Погребняк С.П. Основні положення принципів права (змістова характеристика) : монографія. Харків : Право, 2008. 240 с.
207. Податковий суд США: ваш останній засіб. *Фінансова енциклопедія*. URL: <https://ua.nesrakonk.ru/tax-court-last-resort/>
208. Поліщук М.Г. Система судів США та можливість використання окремих її положень у діяльності судів України. *Наукові праці МАУП*. 2014. Вип. 43 (4). С. 110–113.
209. Потапенко С.В. Система принципів адміністративного процесу України та проблеми їх класифікації. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 1 (48). С. 152–158.

210. Правосуддя: зроблено в Німеччині. *Правовий тиждень*. URL: http://legalweekly.com.ua/index.php?id=16061&show=news&new_sid=122017
211. Примаченко О. Судова влада: аспекти незалежності. *Дзеркало тижня*. 2005. Вип. 20. 27 травня – 3 червня. URL: https://zn.ua/ukr/LAW/sudova_vlada_aspekti_nezalezhnosti.html
212. Принципи побудови судової системи України. *Меґо-Інфо: Юридичний портал*. № 1. URL: <http://bit.ly/3HGHmYV>
213. Притика Д.Д. Створення науково обґрунтованої системи правосуддя в Україні – головна мета судової реформи. *Право України*. 2009. № 12. С. 71–84.
214. Притика Д.М. Організаційно-правові засади становлення і діяльності господарських судів України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10. Харків, 2003. 36 с.
215. Притика Д.М. Правові засади організації та діяльності органів господарської юрисдикції та шляхи їх удосконалення. Київ : Ін Юре, 2003. 328 с.
216. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>
217. Про Державний бюджет України на 2022 рік : Закон України від 02.12.2021 р. № 1928-IX. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text>
218. Про забезпечення виконання Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та Європейським Співтовариством : Указ Президента України від 24.12.1998 р. № 148. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/148/98#Text>
219. Про забезпечення права на справедливий суд : Закон України від 12.02.2015 р. № 192-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192-19#Text>
220. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18.03.2004 р. № 1629-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text>
221. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу : Указ Президента України від 11.06.1998 р. № 615. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98#Text>
222. Про заходи щодо вдосконалення нормотворчої діяльності органів виконавчої влади : Указ Президента України від 09.02.1999 р. № 145. *Верховна Рада України*. URL: <http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/145/99>
223. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів №№ 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80#Text>
224. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>
225. Прокопенко О.Б. Право на справедливий суд: концептуальний аналіз і практика реалізації : монографія. Харків : ФІНН, 2011. 248 с.
226. Рекомендація СМ / Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки : ухв. Комітетом Міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 р. на 1098-му засіданні заступників міністрів. *Судова влада України*. URL: <https://court.gov.ua/userfiles/05.pdf>
227. Рекомендація R (81) 7 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя : ухв. Комітетом Міністрів Ради Європи 14 травня 1981 р. *Судова влада України*. URL: <https://court.gov.ua/userfiles/08.pdf>
228. Рекомендація Rec (2001) 3 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо надання громадянам судових та інших юридичних послуг з використанням новітніх технологій : ухв. Комітетом Міністрів Ради Європи 28 лютого 2001 р. *Вищий господарський суд України*. URL: http://www.arbitr.gov.ua/files/pages/pd07072014_8.pdf
229. Рекомендація Rec (2003) 17 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо примусового виконання : ухв. Комітетом Міністрів Ради Європи на 851-му засіданні заступників міністрів 9 вересня 2003 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_868#Text
230. Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи Rec (86) 12 про заходи щодо недопущення і скорочення надмірного робочого навантаження на суддів : ухв. Комітетом Міністрів Ради Європи на 399-му засіданні заступників міністрів 16 вересня 1986 р. *Вищий господарський суд України*. URL: http://www.arbitr.gov.ua/files/pages/pd07072014_5.pdf

231. Репешко П. Судова влада Республіки Болгарія. *Право України*. 1998. № 12. С. 124–126.
232. Ригіна О.М. Верховний суд США: становлення, особливості компетенції та роль у формуванні конституційного ладу держави (1787 – кінець ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2019. 16 с.
233. Ролз Дж. Теорія справедливості / пер. з англ. О. Мокровольського. Київ : Основи, 2001. 822 с.
234. Роулс Дж. Теория справедливости / пер. з англ. Новосибирск : Новосибир. ун-т, 1995. 535 с.
235. Рудой К.М. Адаптація адміністративного законодавства України у сфері охорони особистих прав громадян до норм Європейського Союзу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2004. 214 с.
236. Сагун А.В. Поняття забезпечення законності в діяльності адміністративних судів України. *Форум права*. 2016. № 2. С. 180–184.
237. Саленко О.В. Гармонізація як універсальний інструмент приведення судової системи України у відповідність із загально визначеними міжнародними стандартами. *Актуальні проблеми держави і права*. 2015. Вип. 75. С. 281–290.
238. Самохвалов В.П. Загальна теорія судової влади: системно-правові аспекти розвитку : навчальний посібник. Київ : Юстініан, 2010. 135 с.
239. Сбруєва А. Глобальні та регіональні тенденції розвитку вищої освіти в умовах побудови суспільства знань : препринт. Суми : СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2008. 80 с.
240. Семенчук Т.Б. Сутність категорії «публічне адміністрування» та передумови її формування. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2013. Вип. 42. С. 385–390.
241. Сердюк В.В. Верховний Суд України в системі розподілу функцій влади : монографія. Київ : Істина, 2007. 232 с.
242. Сердюк В.В. До питання створення адміністративних судів в Україні. *Вісник Верховного Суду України*. 2001. № 2. С. 43.
243. Сиза Н.П. Система елементів права на справедливий суд. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2012. Вип. 20. Ч. 1. Т. 4. С. 194–199.
244. Система державного управління Республіки Франція: досвід для України / авт.-уклад. Л.А. Пустовойт ; за заг. ред. Ю.В. Ковбасюка. Київ : НАДУ, 2010. 56 с.
245. Сімонович Д.В. Європейські стандарти забезпечення прав людини у досудових стадіях кримінального процесу України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2011. 20 с.
246. Сімора Р.П. Судові системи країн Європейського Союзу та України: порівняльно-правовий аналіз : магістерська робота. Тернопіль, 2017. 98 с. URL: [http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/17019/1/magisterська Сімора.pdf](http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/17019/1/magisterська%20Сімора.pdf)
247. Скляренко І.В. Особливості розгляду публічно-правових спорів у сфері управління комунальною власністю : дис. ... д-ра філос. : 081. Кропивницький, 2021. 251 с. URL: https://www.cuspu.edu.ua/images/autoreferats/2021/Sklyarenko/diser_Skliarenko.pdf
248. Скрипнюк О.В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики. До 10-річчя незалежності України : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2000. 600 с.
249. Слісаренко І.Ю. Паблік рилейшнз у системі комунікації та управління : навчальний посібник. Київ : МАУП, 2001. 104 с.
250. Словник іншомовних слів. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%EF%F0%E8%ED%F6%E8%EF>
251. Словник української мови. В 11 т. / редкол.: І.К. Білодід (гол.) та ін. ; АН Української РСР ; Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні. Київ : Наук. думка, 1970. Т. 1. А–В. 799 с.
252. Словник української мови. В 11 т. / редкол.: І.К. Білодід (гол.) та ін. ; АН Української РСР ; Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні. Київ : Наук. думка, 1973. Т. 4. І–М. 840 с.
253. Словник української мови. В 11 т. / редкол.: І.К. Білодід (гол.) та ін. ; АН Української РСР ; Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні. Київ : Наук. думка, 1976. Т. 7. Поїхати–Приробляти. 723 с.
254. Словник української мови. В 11 т. / редкол.: І.К. Білодід (гол.) та ін. ; АН Української РСР ; Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні. Київ : Наук. думка, 1978. Т. 9. С. 916 с.
255. Слово Національної школи суддів України. Нові обличчя правосуддя. Інноваційна спеціальна підготовка кандидатів на посаду судді, реалізована Національною школою суддів України. Київ, 2019. Спец. вип. 32 с. URL: <http://nsj.gov.ua/files/1559133198slovo2.pdf>
256. Смирнов М.І. Міжнародне співробітництво держав у сфері кримінального процесу. *Прокуратура. Людина. Держава*. 2004. № 1 (31). С. 10–14. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/50595787.pdf>

257. Смокович М. Судова влада: місце в суспільстві та судовий контроль. *Юридична Україна*. 2012. № 10. С. 103–106.
258. Смородинський В.С. Судова влада в Україні (загальнотеоретичні проблеми) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2001. 20 с.
259. Соловьев А.А. Общая характеристика французской модели административной юстиции. *Вестник РУДН. Серия: Юридические науки*. 2013. № 3. С. 142–151.
260. Солощенко В.М. Інтернаціоналізація університетської освіти: досвід німецькомовних країн. Суми : Мрія, 2012. 176 с.
261. Социологический словарь / отв. ред. Г.В. Осипов, Л.Н. Москвичев ; уч. секр. О.Е. Чернощек. Москва : Норма ; Инфра-М, 2010. 608 с.
262. Спеціалізована антикорупційна прокуратура. Коментар з приводу скасування вироку Верховним Судом. *Фейсбук*. URL: <https://www.facebook.com/836354983134353/posts/3697706270332529/?d=п>
263. Справа «Кольцов проти Росії» (Заява № 41304/02) : Рішення Європейського суду з прав людини від 24 лютого 2005 р. Університет Міннесоти. *Бібліотека з прав людини*. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/russian/euro/Rkoltsovcase.html>
264. Справа за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про запобігання корупції», Кримінального кодексу України : Рішення Конституційного Суду України від 27 жовтня 2020 р. № 13-р/2020. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-20#Text>
265. Справа за конституційним поданням Верховного Суду України про офіційне тлумачення положень частин першої, другої статті 126 Конституції України та частини другої статті 13 Закону України «Про статус суддів» (справа про незалежність суддів як складову їхнього статусу) : Рішення Конституційного Суду України від 1 грудня 2004 р. № 19-рп/2004. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-04#Text>
266. Справа за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 КК України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) : Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004. Справа № 1-33/2004. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>
267. Ставлення громадян України до судової системи. *Разумков центр*. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/stavlennia-gromadian-ukrainy-do-sudovoi-systemy>
268. Стажування майбутніх суддів: німецький досвід. *Національна школа суддів України*. URL: <http://www.nsj.gov.ua/ua/news/stajuvannya-maybutnih-suddiv-nimetskiy-dosvid/>
269. Стефанюк В.С. Судовий контроль у сфері судової влади. *Вісник Верховного Суду України*. 1999. № 4. С. 2–6.
270. Стеценко С.Г. Адміністративне право України : навчальний посібник. Київ : Атіка, 2007. 624 с.
271. Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу : Указ Президента України від 11.06.1998 № 615/98, втрата чинності від 10 липня 2015 р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98>
272. Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки : Указ Президента України від 11.06.2021 № 231/2021 / доповід. Л.П. Ізовітова, О.М. Дроздов. Київ, 2021. 21 с. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/2fd26880c2adc171e4ab_file.pdf
273. Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства: що передбачено? *Юрліга. ЛІГА: ЗАКОН. Актуальна судова практика господарської діяльності*. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/204227_strategya-rozvitku-sistemi-pravosuddya-ta-konstitutsynogo-sudochinstva-shcho-peredbacheno
274. Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки : Указ Президента України від 11.06.2021 р. № 231/2021. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text>
275. Судова влада : монографія / І.Є. Марочкін та ін. ; ред. І.Є. Марочкін ; НАПН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2015. 790 с.
276. Судова і арбітражна система Німеччини. *Юрліга. ЛІГА: ЗАКОН*. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/57429_sudova--arbrazhna-sistema-nmechchini
277. Судова система в США. *Wikiputesh. Про подорожі*. URL: <https://wikiputesh.ru/korisno-znati/1323-sudova-sistema-v-ssha.html>
278. Судова система України має використовувати найкращий світовий досвід. *Рада суддів України*. URL: <https://rsu.gov.ua/en/news/sudova-sistema-ukraini-mae-vikoristovuvati-najkrasij-svitovij-dosvid-dumki-pisla-transatlantica-podorozi>

279. Судові органи Німеччини. *Lawbook.online*. URL: <https://lawbook.online/gosudarstva-zarubejnogo-pravo/sudovi-organi-nimechchini-63761.html>
280. Судові органи Німеччини, Франції, Англії та Уельсу, США. *Підручники для студентів онлайн*. URL: <https://stud.com.ua/80440/pravo/sudovi-organi-nimechchini-frantsiyi-angliyi-uelsu>
281. Судоустрій України: сучасний стан та перспективи реформування. URL: <https://bit.ly/3jAKayK>
282. Супрун Д.М. Організаційно-правові засади та юрисдикційні основи діяльності Європейського суду з прав людини : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2002. 220 с.
283. Сурілов О.В. Теорія держави і права : навчальний посібник. Одеса : Астропринт, 1998. 224 с.
284. Сьоміна В.А. Довід створення та функціонування адміністративної юстиції у Франції та Німеччині. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2002. Вип. 4. С. 143–149. URL: https://dSPACE.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/2691/1/Somina_143.pdf
285. Сэндел М. Справедливість. Как поступать правильно? Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2013. 352 с.
286. Таликін Є.А. Зміст поняття «правосуддя» у контексті функцій господарського суду. *Університетські наукові записки*. 2011. № 4. С. 164–169.
287. Теліпка В.Е. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» : науково-практичний коментар / за ред. В.В. Молдована. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 528 с.
288. Теорія держави і права : підручник / кол. авт. ; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю.А. Ведерніков. 3-є вид., перероб. і доп. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2016. 480 с.
289. Теорія держави і права: Академічний курс / за ред. Н.М. Оніщенко, О.В. Зайчука. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 685 с.
290. Теорія держави та права : навчальний посібник / Є.В. Білозьоров та ін. ; за заг. ред. С.Д. Гусарєва, О.Д. Тихомирова. Київ : НАВС ; Освіта України, 2017. 320 с.
291. Тимченко С.М. Судові та правоохоронні органи України : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 304 с.
292. Ткаченко В.Д., Погребняк С.П., Лук'янов Д.В. Порівняльне правознавство : підручник / за ред. В.Д. Ткаченка. Харків : Право, 2013. 274 с.
293. Ткачук О.С. Класифікація елементів права на справедливий суд: національна теорія та практика Європейського суду з прав людини. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 1 (10). С. 71–77.
294. Ткачук О. Функції судової влади та сфера цивільного судочинства. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 77–96.
295. Токвіль Алексіс де. Про демократію в Америці / пер. з фр. Київ : Все-світ, 1999. 590 с.
296. Торхова Н.О. Досвід Європейського Союзу у сфері управління зв'язками з громадськістю та ЗМІ в органах правосуддя. *Лісабонський договір – 10 років після набуття чинності. Що змінилося у функціонуванні ЄС?* : тези наук.-практ. конф., м. Миколаїв, 2 грудня 2019 р. / ЧНУ ім. П. Могили. Миколаїв, 2019. С. 64–67.
297. Торхова Н.О. Удосконалення зв'язків з громадськістю в системі судової влади: державно-управлінський аспект : дис. ... д-ра філос. : 081. Миколаїв, 2021. 307 с.
298. Трегубов Е.Л. Право на справедливий суд у практиці Європейського суду з прав людини. *Форум права*. 2010. № 1. С. 358–363.
299. Тужеляк Н. Про спеціалізацію та децентралізацію судової системи у Німеччині. *Юридична Газета online*. 2015. 12 червня (№ 22–23). URL: <https://yurgazeta.com/publications/practice/inshe/evropeyskiy-dosvid.html>
300. Туркіна І.Є. Типології правових систем і роль органів судової системи в механізмі держави. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. 2012. Вип. 10. С. 64–76. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/trpd_2012_10_6
301. Туркіна І.Є. Форми здійснення державного управління у сфері забезпечення діяльності судової системи. *Держава і суспільство*. 2011. С. 127–131.
302. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : підписана 27 червня 2014 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
303. Хливнюк А.М. Міжнародний досвід організаційного забезпечення діяльності судів у контексті вивчення правового статусу Державної судової адміністрації. *Інформаційний вісник Вищої кваліфікаційної комісії України*. 2009. Вип. 3. С. 12–17.
304. Ціль. Академічний тлумачний Словник української мови (1970–1980). URL: <http://sum.in.ua/s/cilj>
305. Цувіна Т.А. Право на суд у цивільному судочинстві : монографія. Харків : Слово, 2015. 281 с.

306. Чернов Є. Судові системи України та Франції по розгляду господарських спорів. *Право України*. 1992. № 10. С. 25–27.
307. Чернушенко А.В. Судова влада і судова система України. *Судова апеляція*. 2005. № 1. С. 15–16.
308. Черняк Є.В. Конституційна юстиція Сполучених Штатів Америки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2005. 20 с.
309. Чорна А.М. До проблеми співвідношення понять «завдання» та «функції» Державної фіскальної служби України. *Право і Безпека*. 2015. № 2. С. 75–80.
310. Чорномаз О.Б. Проблеми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2016. № 845. С. 188–192.
311. Шайгородський Ю. Глобалізація: неминучість концептуальних змін. *Політичний менеджмент*. 2012. № 3. С. 65–75. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/shaigorodskyi_globalizatsia.pdf
312. Шапенко Л.О., Райчук М.В. Принципи правового забезпечення судової влади в умовах євроінтеграції України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. № 5 (34). С. 24–30.
313. Шаповал В. Проблеми розвитку конституційної юрисдикції в Україні. *Вісник Конституційного Суду України*. 1998. № 2. С. 45–48.
314. Шибаніц Д.М. Сучасна проблематика теорії «поколінь прав людини» в умовах європейської міждержавної інтеграції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: *Право*. 2015. Вип. 31. Т. 1. С. 57–61.
315. Шестаков С.В. Адміністративно-правовий статус працівника міліції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2003. 205 с.
316. Шишкін В.І. Судові системи країн світу : навчальний посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 343 с.
317. Шишкін В. Система судів загальної юрисдикції у Франції. *Право України*. 1996. № 6. С. 20–22.
318. Гасс Ш. Деякі спостереження щодо незалежності суду, як вона презентована у міжнародних документах та досвіді. *Вісник Центру суддівських студій*. 2007. № 10. С. 25–32.
319. Штогун С.Г. Правові проблеми організації і функціонування місцевих загальних судів в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Харків, 2004. 245 с.
320. Штогун С. Функції та повноваження судової влади. *Юридична Україна*. 2008. № 4. С. 88–92.
321. Щербан О. Верховний Суд вперше скасував вирок ВАКС. Що не так із цим рішенням? *Українська правда*. 2021. 05 жовтня. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2021/10/5/7309324/>
322. Щербанюк О.В. Становлення концепції судового права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: *Право*. 2015. Т. 1. С. 157–160.
323. Энтин М. Справедливое судебное разбирательство по праву Совета Европы и Европейского Союза *Конституционное право: Восточноевропейское обозрение*. 2003. № 3(44). С. 85–97.
324. Юридична енциклопедія. У 6 т. / редкол. Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 2003. Т. 5. П–С. 737 с.
325. Юридична енциклопедія. У 6 т. / редкол. Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 2004. Т. 6. Т–Я. 768 с.
326. Юридичні бази США. URL: <https://cutt.ly/a3kTkYH>
327. Як ознайомитися із судовим рішенням? / авт.-упоряд. Т.В. Руда ; за ред. канд. юрид. наук, доц. О.Ю. Костюченко. Київ : USAID, 2016. 36 с.
328. Якимчук Н. Поняття «правовий статус», «правове положення», «правовий модус» та «правовий режим»: теоретико-правовий аналіз. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 3. С. 11–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnaru_2013_3_4
329. Ярова А.С., Сисова А.І. Верховний суд США як орган конституційної юрисдикції. *Науковий вісник Ужгородського національного ун-ту*. Серія: *Право*. 2021. Вип. 64. С. 82–88. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/236836/235409>
330. Ясельська Н. Особливості розуміння сутності права на правосуддя. *Юридичний вісник*. 2021. № 3. С. 193–200.
331. Aarnio A. Finland. L'administration de la justice en Europe et l'évaluation de sa qualité / A. Aarnio, S. Laukkanen, H. Liljeros, J. Raitio. Paris : Montchrestienp, 2005. 276 p.
332. Båauril I. Internationalisierung als Prozeßphänomen : Konzepte – Besonderheiten – Handhabung. *Management International Review*. 2006. Vol. 46. P. 12–26.
333. Bakaianova N., Polianskyi Y., Svyda O. Information technology in the litigation due to the pandemic COVID-19. *Cuestiones Políticas*. 2020. № 38 (67). P. 485–499.
334. Case of Driza v. Albania (Application no. 33771/02) : judgments European Court of Human Rights 13 November 2007. Reports of Judgments and Decisions 2007–V. HUDOC. URL: <http://hudoc.echr.coe>

335. Case of Kleyn and Others v. Netherlands (Applications nos. 39343/98, 39651/98, 43147/98, 46664/99) : judgments European Court of Human Rights 6 May 2003. HUDOC. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61077>
336. Case of Sovtransavto Holding v. Ukraine (Application no. 48553/99) : judgments European Court of Human Rights 25.7.2002. Reports of Judgments and Decisions. HUDOC. URL: <http://bit.ly/3YzErYO>
337. Civil Procedure Code of the Republic of Lithuania from 28.02.2002. Law № IX-743. Wipo. URL: http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=202108
338. Courts and Legal Services Act 1990. *Legislation.gov.uk*. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/41/contents>
339. Courts H.M. & Tribunals Service. URL: <https://cutt.ly/13kPrEm>
340. Dobre praktyki komunikacyjne dla sądów powszechnych. *Ministerstwo Sprawiedliwości*. URL: <https://cutt.ly/X3kTZwx>
341. Dragičević Dičić R. The Authority of the Judiciary Communication Strategie: Speech at a Seminar «Opening of the Judicial Year» in the European Court of Human Rights. January 26, 2018. URL: <https://cutt.ly/v3kO62E>
342. Garapon A., Lassègue J. Justice digitale. PUF. Paris, 2018. 292 p.
343. Gerichtsverfassungsgesetz Ausfertigungsdatum: 12.09.1950. URL: <https://www.gesetze-iminternet.de/gvg/GVG.pdf>
344. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland vom 23. Mai 1949. URL: <https://www.bundestag.de/gg>
345. Judicial clerkships guide. *Indiana University*. URL: <https://mckinneylaw.iu.edu/careers/judicial-clerkships-guide.html>
346. Keeling D. Management in Government. London : Allen & Unwin, 1972. 210 p.
347. Keenan W. Are you interested in becoming a Judge's Clerk? 2018. URL: <https://cutt.ly/Q3kO8CO>
348. Knight J. Updating the Definition of Internationalization. *International Higher Education*. 2003. № 33. P. 1–3.
349. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. *Internetowy System Aktów Prawnych – ISAP*. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19970780483>
350. Magna Carta – Великая Хартия Вольностей 1215 г. URL: <http://lib.ru/INOOLD/ENGLAND/hartia.txt>
351. Mahendra P. Singh. German administrative law in common law perspective. 2 ed. Berlin : Springer, 2001. 387 p.
352. Meyer H.N. Social Media and the Courts: Innovative Tools or Dangerous Fad? A Practical Guide for Court Administrators. *International Journal For Court Administration*. 2014. June. URL: <https://cutt.ly/Q3kO0Ij>
353. Mita D. La stratégie de communication judiciaire en Lettonie. *European Court of Human Rights*. 2018. URL: <https://cutt.ly/W3kONfe>
354. Paul St. ABA Code of Judicial Conduct. Selected statutes, rules and standards on the legal profession. Minn. : West Publishing Co, 1992. P. 823–838.
355. Pollitt C., Bouckaert G. Public Management Reform: A Comparative Analysis. Oxford : University Press, 2004. 240 p.
356. Rechtspflegerinnen & Rechtspfleger. URL: <https://cutt.ly/O3kOZ5C>
357. Schwan S. Internationalization of German Higher education: a case study on the opportunities and threats of internationalization process at the university of Bielefeld. Tübingen : GRIN Verlag, 2009. 120 p.
358. United States Code. URL: https://uscode.house.gov/detailed_guide.xhtml
359. Ustawa z dnia 12 maja 2011 r. o Krajowej Radzie Sądownictwa. URL: <https://cutt.ly/O3kT1pI>
360. Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych. URL: <https://cutt.ly/E3kYr7D>

Наукове видання

Боровик А.В., Мандзик П.І.

**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ
РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ПРАВОСУДДЯ
З УРАХУВАННЯМ НАЙКРАЩИХ
МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ТА ПРАКТИК**

Монографія

Технічне редагування
Дизайн обкладинки
Верстання

*Юлія Назарова
Анастасія Юдашкіна
Ігор Стратій*

ЮРИДИКА
ВИДАВНИЦТВО

Підписано до друку 22.06.2023 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Merriweather. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 12,67. Наклад 300. Замовлення № 043м/0623.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавництво «Юридика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Тел.: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7653 від 18.08.2022 р.